

GAP-GİDEM
Girişimci Destekleme Merkezleri

Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar

M. Melih PINARCIOĞLU

Oğuz IŞIK

Yeni Kalkınmacılık: Bölgesel Kalkınmada Arayışlar

M. Melih PINARCIOĞLU

(Doç.Dr./ ODTÜ)

Oğuz IŞIK

(Doç.Dr./ ODTÜ)

GAP-GİDEM
Girişimci
Destekleme
Merkezleri

NOT¹:

GAP-GİDEM Projesi Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilmekte, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından, GAP Bölge Kalkınma İdaresi ile işbirliği içerisinde yürütülmektedir.

NOT²:

Bu çalışma Avrupa Komisyonu'nun AB-GAP Bölgesel Kalkınma Programı çerçevesinde sağlamakta olduğu mali destek ile hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Çalışmada açıklanan görüş ve öneriler Avrupa Komisyonu, GAP Bölge Kalkınma İdaresi ve/veya Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın resmi görüş ve önerileri şeklinde yorumlanamaz.

NOT³:

Kapak Fotoğrafı: 24 Ağustos 2002 tarihli Landsat TM7 uydü görüntüsüdür.

YENİ KALKINMACILIK: BÖLGESEL KALKINMADA ARAYIŞLAR
GAP-GİDEM YAYINLARI - 4

GİRİŞİMCİ DESTEKLEME MERKEZLERİ PROJESİ
PROJE YÖNETİM VE KOORDİNASYON BİRİMİ

Willy Brandt Sok. No: 5

Çankaya, 06680 Ankara

Tel: 0 312 440 50 25 Faks: 0 312 441 23 86

YAPIM

Replik Reklamcılık ve Araştırma Hizmetleri Ltd. Şti.

Abdullah Cevdet Sok. 12 / 3 Çankaya, 06680 Ankara

Tel: 0 312 442 57 87 Faks: 0 312 442 57 90

BASIM

Matsa Basımevi - Ankara

Tel: 0 312 395 23 38 Faks: 0 312 395 31 63

BÖLÜM 1: Yeni Arayışlar	5
1.1. Giriş	7
1.2. Bölgede Sorunlar, Fırsatlar: Mülakat Mantığı	8
1.3. Yeni Kalkınmacılık	10
1.4. Yapabilirlik, Bölgesel Dönüştürme Kapasitesi ve Yeni Pozisyonlar	12
BÖLÜM 2: Kalkınmacılık ve Sonrası	17
2.1. Giriş	19
2.2. Kalkınmacılık ve Azgelişmiş Bölgeler	19
2.3. Kalkınmacılığın Bitişi	27
BÖLÜM 3: Yeni Kalkınmacılık	37
3.1. Giriş	39
3.2. Kilitlenmişlik, Yeni Yoksulluk ve Türkiye	40
3.3. Yeni Kalkınmacılık	46
3.3.1. Yerellik ve Devlet Arasında Yeni Kurgulamaların Gerekliliği: Devleti Bölgesel Kalkınmada Yeniden Hatırlamak	48
3.3.2. Piyasa İçinden ve Dışından Müdahaleler Arasında Kurgulamalar	52
3.3.3. Sosyal Teknoloji Yaratılması	54
3.3.4. Kararlı Bağlılıklar ve Üstlenme	60
BÖLÜM 4: Türkiye'de Bölgelerin Performansı	65
4.1. Giriş	67
4.2. Altyapıya Göre Bölgesel Farklılaşma	68
4.3. Demografik Özelliklere Göre Bölgesel Farklılaşma	69
4.4. Kurumsal Yoğunluk Mali Yapılar Açısından Bölgesel Farklılaşma	71
4.5. Sağlık Hizmetlerinde, Sosyal Güvenlikte ve Eğitimde Bölgesel Farklılaşma	73
4.6. Girişimcilik Açısından Bölgesel Farklılaşma	75
4.7. Sonuç Yerine	78
BÖLÜM 5: GAP Bölgesi'nde Dinamikler ve Kilitlenmeler	79
5.1. Giriş	81
5.2. GAP İçi Ayrışmalar	81
5.3. GAP Bölgesi'nde Yoksulluk	88
5.4. GAP Dışındaki GAP	92
5.5. Genel Değerlendirme	95
BÖLÜM 6: Son Sözler	99
Kaynakça	109
Ekler	113

ülkesinin kurtuluşunda bu işin yarısını çabalar katmanın olmasına rağmen, hükümetarası dengeli bir Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak hala gündemdeki yerini korumakta. Türkiye'nin içinde hiç umulmadık bir bölgede sığınmacılık sorunuyla karşılaşmakta olan bölgelerde yaşam. Bu anlamda içinde, ileridekin varolan sorunları ve deneyimleri bir olarak kullanılmaması, yaygın bir uluslararası ve insanî güncelleme çalışmaları, sorunun ne denli büyük ve acil bir sorun olduğunu gösteriyor. Aşırı ve acil olduğu olarak da düşünülebilen bu sorunu çözmek için ciddi çabaların ortaya konulduğu görülmektedir. Bir sınırlı uygulamakta olan Güneydoğu Anadolu Projesi, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir projelerin en kapsamlı olanı ve en acil olanıdır. Bu projenin ilgilileri yarattığı sorunları, yeni bir birlik kurularak, güncelleme, desteklenmesi, bu projenin ilgilileri çok sayıda devletten sadece birkaçı ve bu etkiye etkiye ki, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir çabalar olarak görülmektedir.

Yeni Arayışlar

Yeni arayışlar bir projenin varlığına bağlı olarak, Türkiye'nin Anadolu Bölgesi'nde yaşam. Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olarak gündemdeki yerini korumakta. Türkiye'nin içinde hiç umulmadık bir bölgede sığınmacılık sorunuyla karşılaşmakta olan bölgelerde yaşam. Bu anlamda içinde, ileridekin varolan sorunları ve deneyimleri bir olarak kullanılmaması, yaygın bir uluslararası ve insanî güncelleme çalışmaları, sorunun ne denli büyük olduğunu gösteriyor. Aşırı ve acil olduğu olarak da düşünülebilen bu sorunu çözmek için ciddi çabaların ortaya konulduğu görülmektedir. Bir sınırlı uygulamakta olan Güneydoğu Anadolu Projesi, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir projelerin en kapsamlı olanı ve en acil olanıdır. Bu projenin ilgilileri yarattığı sorunları, yeni bir birlik kurularak, güncelleme, desteklenmesi, bu projenin ilgilileri çok sayıda devletten sadece birkaçı ve bu etkiye etkiye ki, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir çabalar olarak görülmektedir.

BÖLÜM 1

Yeni arayışlar bir projenin varlığına bağlı olarak, Türkiye'nin Anadolu Bölgesi'nde yaşam. Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olarak gündemdeki yerini korumakta. Türkiye'nin içinde hiç umulmadık bir bölgede sığınmacılık sorunuyla karşılaşmakta olan bölgelerde yaşam. Bu anlamda içinde, ileridekin varolan sorunları ve deneyimleri bir olarak kullanılmaması, yaygın bir uluslararası ve insanî güncelleme çalışmaları, sorunun ne denli büyük olduğunu gösteriyor. Aşırı ve acil olduğu olarak da düşünülebilen bu sorunu çözmek için ciddi çabaların ortaya konulduğu görülmektedir. Bir sınırlı uygulamakta olan Güneydoğu Anadolu Projesi, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir projelerin en kapsamlı olanı ve en acil olanıdır. Bu projenin ilgilileri yarattığı sorunları, yeni bir birlik kurularak, güncelleme, desteklenmesi, bu projenin ilgilileri çok sayıda devletten sadece birkaçı ve bu etkiye etkiye ki, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir çabalar olarak görülmektedir.

bu projenin ilgilileri yarattığı sorunları, yeni bir birlik kurularak, güncelleme, desteklenmesi, bu projenin ilgilileri çok sayıda devletten sadece birkaçı ve bu etkiye etkiye ki, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir çabalar olarak görülmektedir. Türkiye'nin en büyük sorunlarından biri olarak gündemdeki yerini korumakta. Türkiye'nin içinde hiç umulmadık bir bölgede sığınmacılık sorunuyla karşılaşmakta olan bölgelerde yaşam. Bu anlamda içinde, ileridekin varolan sorunları ve deneyimleri bir olarak kullanılmaması, yaygın bir uluslararası ve insanî güncelleme çalışmaları, sorunun ne denli büyük olduğunu gösteriyor. Aşırı ve acil olduğu olarak da düşünülebilen bu sorunu çözmek için ciddi çabaların ortaya konulduğu görülmektedir. Bir sınırlı uygulamakta olan Güneydoğu Anadolu Projesi, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir projelerin en kapsamlı olanı ve en acil olanıdır. Bu projenin ilgilileri yarattığı sorunları, yeni bir birlik kurularak, güncelleme, desteklenmesi, bu projenin ilgilileri çok sayıda devletten sadece birkaçı ve bu etkiye etkiye ki, acil adaletli yaşamaya yönelik bir bir çabalar olarak görülmektedir.

11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yoğun çabalar harcanmış olmasına karşın, bölgelerarası dengesizlik Türkiye'nin en önemli sorunlarından birisi olarak hala gündemdeki yerini korumakta. Türkiye nüfusunun hiç de azımsanmayacak bir bölümü, az gelişmişlik sarmalından kurtulmakta zorlanan bölgelerde yaşıyor. Bu sarmal içinde, bölgelerin varolan kaynaklarının ve değerlerinin tam olarak kullanılamaması, yaygın bir yoksulluk olgusu ve insani gelişmedeki eksiklikler, sorunun ne denli büyük ve ne denli önemli olduğunu hatırlatıyor. *Mekansal adaletsizlik* olarak da adlandırılabilir. Bir süredir uygulanmakta olan Güneydoğu Anadolu Projesi, mekansal adaleti sağlamaya yönelik bu tür projelerin en kapsamlı olanı ve kamuoyunda en çok bilineni. Bu projenin Bölge'de yarattığı olumlu sonuçlar, şimdiden gözlemleniyor. Sulamanın yarattığı yeni olanaklar, yeni tarımsal ürün kompozisyonu, girişimciliğin desteklenmesi, bu projenin getirdiği çok sayıdaki artılardan sadece birkaçı; ve bu artılar elbette ki, mekansal adaletin sağlanması yolunda önemli adımlar olarak görülmeli.

Bu denli kapsamlı bir projenin varlığına ve ciddi katkılarına rağmen, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önemli bir iktisadi ve sosyal kalkınma sağlanmış olduğunu da söylemek zor. Fırsatları en iyi değerlendiren, iktisadi ve sosyal gelişmede önemli adımlar atmış olan Gaziantep'i bir kenara bırakırsak, esas olarak kalkınma açısından kilitlenmiş, kendi pozisyonunu değiştirmekte zorlanan bir bölge ile karşı karşıyayız. İlerideki bölümlerde uzun uzadıya tartışacağımız gibi çoğu kalkınma göstergesi açısından bölge, hala Türkiye ortalamasının bir hayli gerisinde. Öte yandan yoksulluk da çok ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmakta Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde. Sonraki bölümlerde gösterebilmeyi umduğumuz gibi, Türkiye ortalamasının çok üzerinde "*mutlak yoksulluk*" ve "*yoksulluk riski*" (economic vulnerability) rakamları, sorunun ne denli büyük olduğunu gözler önüne sermekte. Aslında sorunun ne denli büyük olduğunu gözlemek için istatistiklere de pek gerek yok; yoksulluk bölgede, her an, her yerde karşımıza çıkıyor.

İyi bir gelişme ivmesi yakalamış Gaziantep'in dünyadaki rekabet başarısını sürdürmesi için yapılacaklar ile Bölge'deki diğer illerin kalkınmasıyla ilgili yapılması gerekenler nasıl bütünleştirilebilir sorusu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde önümüzdeki günlerde mutlaka gündemde olacak sorulardan bir tanesi. Bölgede yaptığımız incelemelerde sık sık karşımıza çıkan bu sorunun, bir yandan Gaziantep'ilerin "*teşvikleri böyle yaparlarsa Antep'i batıracağız*" yakınmaları ile diğer yandan Gaziantepli olmayanların "*Antep'iler daha yüksek katma değerde iş yapsın, şu an yaptıkları düşük katma değerli işleri bize devretsinler*" şeklinde özetlenebilecek argümanlarıyla anlaşmacı olmayan bir çekişmeye doğru gitmekte olduğunu söyleyebiliriz.

Böyle bir ortamda şimdiye dek gerçekleştirilmiş olan olumlu çabalar, kazanımları gözden kaçırmadan neler yapılabilir? Avrupa Birliği hazırlanma sürecinde ortaya çıkacak fırsatlar bu sürece nasıl katkıda bulunabilir? Kalkınma profesyonellerinin dikkate almak ve çözümler getirmek zorunda oldukları bu gibi sorular, bölgenin sorunlarıyla birlikte acil çözüm bekliyor. Sorunları çözebilmek için belki öncelikle sorunların masa başı raporlamayla çözülemeyeceğinin farkındalık yaratmak gerekiyor. Sorunun çözümünün ancak kolektif çabaların olabileceğinin bilincinde olan bu kitap, konuyla ilgili aktörlere kalkınma için birliktelik sorunları temelinde bir tartışma metni sunmayı amaçlıyor. Oluşturmaya çalıştığımız tartışma metni elbette öncelikle Güney Anadolu Bölgesi'ne yönelik olacak; ancak kitapta gündeme getireceğimiz tartışmaların ve çözüm önerilerinin, diğer az gelişmiş bölgelerdeki kalkınma arayışlarına da ışık tutması, gözeticeğimiz bir diğer amaç olacaktır. Kitabın bir kenarında duracak.

Kitabın genel çerçevesini, içerideki bölümlerde uzun uzadıya tartışmayalım. Bu dizinin bir kavram çececek: Bu kavramlar arasında, yeni kalkınma kavramları, *yapılabilirlik*, *bölgesel dönüştürme kapasitesi*, *üstlenme* gibi kavramlar önemli önem kazanacak. Bu genel çerçeve bir yandan sayısal bir analiz derinleştirilirken, diğer yandan da Bölge'de kanaat önderleri ile yapılar arasındaki ilişkiyi, görüşmeler, aktörler ve yapılar arasındaki nedensel ilişkileri, yapıya ve dinamizmi üzerine yapacağımız değerlendirmelere ışık oluşturunca.

1.2. Bölgede sorunlar, fırsatlar: Mülakat mantığı

Bu çalışmayla ilgili olarak 8-13 Ağustos 2004 tarihleri arasında Bölge'ye ziyaret edip, bir dizi kanaat önderiyle mülakat yaptık¹. Bu kadar uzun sürenin böyle bir çalışma için yeterli olmayacağı söylenebilir. Ancak belirtmemiz gerekli ki, özellikle son 5-6 yıldır bölgeyi sürekli olarak araştıran ve planlama faaliyetleri için ziyaret etmekteyiz. Öte yandan, cümlemiz "*bir zaten bölgenin sorunlarını çok iyi biliyoruz*" şeklinde anlaşılmalıdır. Türkiye'nin görece müreffeh batı bölgelerinde doğmuş büyümiş iki akademisyen olarak Bölgeye yaptığımız ilk ziyaretlerimizin çalışmalarından bu son çalışmamıza kadar sürekli olarak yeni bir şey öğrenmeye çalıştık. Bazen farklılıklar bizi şaşırttı, bazen de bu çevremizde görmeye alıştığımız benzerlikteki olaylar sağduyularımızda evimizdeymiş gibi hissettik. Gelgitler içinde geçen bu öğrenme sürecinde Bölge'de elbette hala bilmediğimiz bir çok şeyin olduğunu söylemekteyiz; ve iddiamız Bölge'nin içinden bir ses olarak bölgenin sorunlarına çare bulmak da değil. Diğer taraftan tamamen yabancılaşmış bir duyguyla da bu çalışmayı yapmadığımızı düşünüyoruz. Bölgeye kurmaya çalıştığımız empatinin bize bu yabancılaşmayı kırarak aktörlerle birlikteliğini sağlayacağını ümit etmekteyiz.

¹ Bu çalışmanın gerçekleşmesini sağlayan GİDEM çalışanlarına, değerli fikirlerini bölgeye her ildeki SIAD yetkililerine, belediye başkanlarına ve işadamlarına teşekkürü borç bilirik.

Amacımız yukarıda da belirttiğimiz gibi Bölge'nin yalnızca sorunlarına değil, aynı zamanda bu sorunlarını nasıl çözebileceğine de ilişkin bir tartışma metni yaratmak. Buradaki tartışmayı oluşturmak için yaptığımız yüzyüze görüşmeler genel anlamda bölgesel kalkınma ile olan fikirlerimizi tekrar şekillendirebilme ve üzerinde düşünme, özel anlamda da Bölge'nin sorunlarını ve fırsatlarını tekrar gözden geçirebilme olanağı verdi. Yüzyüze görüşmelerde kanaat önderleriyle tartışma olanağı bulduğumuz konuları, dört temel soru başlığı altında şöyle formüle edebiliriz:

Avrupa Birliği'ne hazırlık süreci ve bu süreçte oluşan yeniden yapılanmanın bölgeye etkisi nasıl olacak? Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin, bölgesel kalkınma açısından iki ana noktada değişim yaratacağını söyleyebiliriz. Birincisi, muhtemelen yeni bölgesel kurumsallaşma ve devlet kurumlarının yeniden şekillendirilmesiyle ilgili olacak. Hükümetin bölgesel kalkınma konusundaki anlayışı zaten AB sürecinden bağımsız olarak GAP Bölge Kalkınma İdaresi'nin yeniden organizasyonu konusunu gündeme getiriyor. GAP Bölge Kalkınma İdaresi gibi Ankara'dan idare edilen bir kurumun şu andaki yapısıyla AB tarafından istenen seviyede bir bölgesel kalkınma ajansı olmadığı ve yeniden şekillenmesi gerektiği, konuyla ilgili çevrelerde sıklıkla dile getirilmeye başlandı. Kamuda oluşacak yeni yapılanmadan DPT'nin de etkileneceğini söylemek zor değil. Yani hoşumuza gitsin ya da gitmesin, bölgesel kalkınma konusunda yeni bir dönemeçteyiz. "Süreç içinde nasıl bir kurumsallaşma ve kalkınma yönetimi olabileceği" sorununu kanaat önderleriyle de tartıştık. Buna ek olarak, AB süreci içinde önemini gittikçe artıran bölgesel kalkınma konusunun, çeşitli fonlar vasıtasıyla Türkiye'deki tüm az gelişmiş bölgeler için çok ciddi avantajlar sunmaktan olduğunu vurgulamak gerek. Ancak bölgesel kalkınmada bu tip fonlardan yararlanabilmek için proje kabiliyetinin geliştirilmesi gerekiyor. Bölge'de özellikle "Kültürel Miras" ve "Kırsal Kalkınma" projelerinin oluşumunu takip etmiş, hatta sürecin bir kısmına katkıda bulunmuş kişiler olarak bu süreçten Bölge'nin yararlanma kabiliyetini tekrar tartışma olanağını bulduk.

Bölge'de kanaat önderleriyle yaptığımız görüşmelerde gündeme gelen bir diğer önemli soru, GAP'ta bölgesel bütünlükten ne kadar söz edebileceğimiz konusu oldu. Kitabın ilerleyen bölümlerinde göstereceğimiz gibi GAP Bölge'si içinde niteliksel olarak birbirinden farklı alt bölgeler var. Özünde iklimsel bir sınıflandırmaya dayalı olarak oluşturulan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin ekonomik ve toplumsal anlamda bir eylem bölgesi olarak değerlendirilmesi, her geçen gün daha da zorlaşıyor. "Bölge'deki mevcut farklı kalkınma seviyeleri, niteliksel olarak farklılaşan alt bölgeler nasıl algılanıyor ve süreçte oluşan çıkar çatışmaları ne boyutta?" sorusu diğer bir tartışma noktası oldu çalışmamızda.

Kitapta üzerinde duracağımız ve sadece Bölge için değil, tüm Türkiye için büyük önem taşıdığına inandığımız bir diğer soru, Bölge'de kalkınma konusunda oluşan kilitlenmelerin nasıl aşılabileceği sorusu oldu. Bölge insanının ve Bölge hakkında bilgi sahibi olanların mutabık olduğu bir konu, Bölge'deki ya da Bölge dışındaki başka kentlerde yaşayan Bölge insanının elindeki fiziksel sermayenin büyüklüğüne rağmen bölgenin hala

geri kalmışlığıyla kalmışlığıyla ilgili. GAP dışında yaşayan yerel diasporanın elindeki sermayenin büyüklüğü genel olarak kabul gören bir olgu olsa da, bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün değil. Böyle bir kesim gerçekten de var olsa bile, bu kesimin şu anda Bölge'de kalkınmanın aktörlüğünü üstlenmediği de ortadadır. Bölge'nin büyük bir kesimi için kalkınmaya sahip olunan, bunun için kararlı bağlılıklar gösteren aktörler son derece kısıtlı. Bölge'ye varolan karşılaştırmalı üstünlüklerini rekabetçi üstünlüklere çevirecek, farklı sermaye biçimlerini kanalize edebilecek bir ivme gerekirken, bu kısıtlılık kalkınma açısından kilitlenme yaratıyor. Sadece girişimciler değil, Bölge'deki tüm olası aktörler arasında kilitlenmeyi aşacak kararlı bağlılıklar nasıl sağlanabilir, bu kilitlenmeyi aşacak kararlı bağlılıklar nasıl sağlanabilir, bu kilitlenmeyi aşacak kararlı bağlılıklar nasıl sağlanabilir gibi sorular bir diğer tartışma başlığı oluyordu.

Bölge'de giderek ağırlığını hissettirmekte olan yoksulluk konusunda müdahale yapılması gerektiği ele aldığımız son soru oldu. Yoksullukla mücadele için kalkınma sürecinin hiç kuşkusuz çok emek verilmesi ve kesinlikle ihmalsiz bir yaklaşımın gereken bir parçası. Kalkınmadaki kilitlenmelerin aşılması bir durumda, sosyal hizmet faaliyetlerinin yoksulluk konusunda ciddi başarılar elde etmesi düşünülemez. Yoksullukla mücadele hedefinin kalkınma çabaları ile nasıl bütünleştirilebileceği ve bu konuda yöntemlerin neler olması gerektiği sorusu aciliyetini koruyor. Bu soru tartışmalarımızın bir diğer başlığını oluşturdu.

Bu dört başlık altında Ortadoğu Pazarından teşviklere, eğitime, altyapıya, etnik sorunlardan bölgesel kurumlara, sanayiden, tarıma kadar pek çok sorunu tartışma imkanı bulduk. Bölgeyle ilgili yaptığımız tartışmalar aslında bölge boyutunu da aşarak genel olarak az gelişmiş bölgelerin gelişmemişlik girdabından çıkmak için neler yapmaları konusunda genellemeler yapmaya olanak verecek politika önerilerine doğru yol aldı. Bizim de burada yapmaya çalışacağımız işte bu tartışmalar temelinde oluşan kavramsallaştırmayı size aktarabilmek.

Şimdi bu kavramsallaştırmayı nasıl kurguladığımıza geçebiliriz.

1.3. Yeni kalkınmacılık

"Ben bir bölge plancısıyım. Son kırk yılda hem plancı hem de öğretim üyesi olarak insanlığın bölgesel gelişme sorunlarına yaklaşımı konusundaki maceramı yaşadım. Bu kırk yıllık çabanın genel muhasebesini yaptığımda bunun başımda olmadığı, hayal kırıklıklarıyla dolu olduğunu görüyorum".³

Bölge planlama konusunda en yetkin isimlerden olan Profesör İlhan Tekeli kırk yıllık meslek hayatının muhasebesini yaptığı bir konuşmasında yukarıdaki cümlelerle başlamıştı. Konuyla bir nebze de olsa ilgilene-

³ Yerel diasporayı bölge dışında yaşayan ama memleketleriyle irtibatını kesmeyen göçmen anlamında kullanmaktayız.

³ Tekeli, İ. (2004) "Bir Bölge Plançısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004; s. 244-262.

Tekeli'nin bu sözlerine karşı çıkabilmenin pek de mümkün olmadığını farkındadırlar. Sadece Türkiye'de değil tüm dünyada bölge planlamasının hayal kırıklıklarıyla dolu macerası, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeniden yapılanma çabalarının bir parçası olarak başladı. Adaletli bir dünya arayışının doğal ve anlamlı bir sonucu olarak bölgesel kalkınma çabalarını desteklemekten başka bir çaremiz yok. Ancak bu işlemin muhasebesiz yapılması mümkün değil. Yapılan bu muhasebeler ne yazık ki sadece Türkiye'de değil, tüm dünyada yüzümüzü kara çıkartacak cinsten.

Son 30 yılda Türkiye'de ve daha bir çok ülkede ilginç gelişmeler oldu bölgesel kalkınma açısından bakıldığında. Bir çok ülkenin az gelişmiş bölgelerinde küçük ve orta ölçekli işletmelere dayalı beklenmedik, başka bir deyişle planlanmamış gelişmeler yaşandı. Piyasa ekonomisinin küresel olarak yeniden yapılanması sürecinde devletler, bir önceki dönemde buldukları imtiyazlı konumlarını terk ederken, girişimcilik kalkınmanın motor gücü haline geldi. Girişimciliğin kazandığı bu yeni güç, az gelişmiş bölgeler için de yeni bir umut oldu dolayısıyla. Fırsatları iyi değerlendiren bölgeler bu süreçten kazançlı çıktılar; fırsatları değerlendiremeyenler için ise değişen bir şey olmadı.

Bir zamanların az gelişmiş bölgelerinde görülen kalkınma ataklarında planlamanın başarı hanesine yazılacak ne yazık ki pek bir şey olmadı. Pratikte görülen bu tür kendiliğinden oluşumlar, bölgesel ve tarihsel olarak birikmiş zanaatkarlık bilgisinin özellikle girişimciler ve diğer bölgesel aktörler arası güvene dayalı ağ ilişkileri yoluyla kalkınma sürecine aktarılabilmesi mümkün oldu. Bu süreci izleyerek geçiren kalkınmacılar/plancılar, bu tür bölgelerin analizini yaparak fırsatları değerlendirmemiş bölgelerin içsel dinamiklerini harekete geçirecek planlama önerileri çıkartmaya çalıştılar. Kendiliğinden oluşmuş dinamiklerin diğer bölgelere aktarılamaz bağlam bağımlı yapısı ve gittikçe azalan fırsatlar, ayak bağı oldu plancılara. Tepeden değil, aşağıdan yukarıya doğru yapılacak müdahalelerde oluşması gerekli güven, çoğunlukla sağlanamadı. Yukarıdan aşağıya müdahale yapmaya alışmış planlama geleneği, yeni dönemde çekingen kaldı ve eski dönemde kazandığı alışkanlıkları bırakmakta zorlandı. Oluşan planlama önerilerinde de az gelişmişlik sorunuyla uğraşmak için gerekli olan akıl ve duygu ilişkisi çoğunlukla sekteye uğradı. Az gelişmişlik ve yoksulluk için gerekli olan empati yeteneği kaybolmaya başladı yavaş yavaş. Kalkınma artık gönül koyulmuş bir eylemden, ulusal ve uluslararası müşavirlik şirketlerinin ana aktör olduğu bir işe dönüştü kısa bir sürede. Heyecan kayboldu, geriye sadece yeterliliği tartışılır teknikler kaldı.

Kalkınma/planlama, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği yükselme döneminde az gelişmiş ülkeler ve bölgeler için aslında büyük bir heyecan yaratmıştı. Kalkınmacılık olarak adlandırılan bu dönemde ulus devlet ve ulusal ekonomi yaratma ve geliştirme süreçleri içinde mekansal adalet fikri sürekli olarak ayakta tutulmaya çalışıldı. Dönemin ekonomik, politik ve toplumsal yapılarına uygun olarak devlet merkezli, yukarıdan aşağıya yapılan bu tip müdahalelerin elbette şu an için hiçbir anlamı kalmadı.

Teknik olarak imkansız bu tip planlama/kalkınma faaliyetleri demokrasi açısından da ciddi problemleri olduğu söylenebilir. Ancak bu etmemiz gereken bir nokta var: Şu anda kalkınmacılık planlama/kalkınma faaliyetleriyle kıyaslandığında, kalkınmacılığı getirdiği mekansal adalet fikri ve teknik ve gönül birlikteliği hala önemli koruyor.

Türkiye'de bölgesel planlama konusunda şu ana dek bu kadar derin, bu kadar yaygın olmayan bir başka sorun daha ortaya çıkıyor: bu sorun yoksulluk. Sorun sadece yoksulluğun sayısal olarak artışında değil, maliyetini değiştirerek gittikçe kuralsızlaşmasında. Yoksulluğun şimdiye kadar yumuşatılmasını ve başkalarına devredilebilmesini sağlayan bizim Nöbetleşe Yoksulluk⁴ adını verdiğimiz enformel kesim, kentleşme ve himayeci sınıfların temelinde oluşan süreç artık bir sona doğru yaklaşmakta Türkiye Kaygımız, yeni yeni tanışmakta olduğumuz bu kuralsız yoksullaşmanın Türkiye toplumunu giderek gelişmiş ülke kentlerinde örnek olarak gördüğümüz türde bir yoksulluk ile tanıştıracığı yolunda. Yoksulluğun sorununun çözümü şimdiki toplumun kendisine birtakım alternatifler Türkiye'nin bu sorunlarla başedebilecek yapıları ve deneyimlere sahip olmadığını söyleyebiliriz. Bu sorunun varlığı, bölgesel planlama alanındaki çözüm aranmasını ve yeni politikalar geliştirmesini gerektirmekte.

Az gelişmiş bölgelerimiz için ne tür müdahaleler geliştirmemiz gerekiyor? Hem kuramsal hem de pratik düzeyde yanıtlanması gereken bu sorunun aciliyeti var. Özellikle şu anda AB sürecinin getirdiği ve ileride getirileceği olası faydaları, bölgelerimiz için anlamlı şekilde kullanmamız gerekiyor. Aynı şekilde, içinde yaşadığımız dönemin yapısına özgün sosyal teknolojiler geliştirmemiz, bölgelerde kararlı bağlılıklar oluşturabilmemiz gerekiyor. Başka bir deyişle, dönemin koşullarına, aktörlerine uygun akıl-duygu ilişkisini kurmuş yeni bir kalkınmacılık gerekiyor. Biz bu kitapta bu tip bir kalkınmacılığın nasıl olması gerektiği üzerine bir tartışma metni yaratmaya amaçlıyoruz. Bunu yaparken kullanacağımız temel kavramsal çerçeveyi yapabilirlik, bölgesel dönüştürme kapasitesi ve pozisyonlar üstüne olacak.

1.4. Yapabilirlik, bölgesel dönüştürme kapasitesi ve yeni pozisyonlar

Yapabilirlik daha çok yoksulluk araştırmalarında kullanılan bir kavram. Bu kavram sayesinde yoksulluğu statik olarak algılayan gelir temelli araştırmalardan, yoksulluğun dinamik olarak algılandığı, dolayısıyla yoksullukla başatma stratejilerinin mercek altına alındığı kapsamlı araştırmalarına geçişin sağlandığı söylenebilir. Bu dinamik bakışla, yoksulluk kesimlerin aşağı ve yukarı doğru hareketleri, yoksullukları ortadan kaldırmak için mücadelelerinde geliştirdikleri stratejiler izlenebilmektedir. Yapabilirlik

⁴ Bkz. Işık, O. ve Pınarçoğlu, M. M., (2001) Nöbetleşe Yoksulluk- Gecekondulaşma ve Yoksulları: Sultanbeyli Örneği, İletişim Yayınları, İstanbul.

⁵ Bu kavram için bakınız: Sen, A. (1992) Inequality reexamined, Russel Sage Foundation, New York.

olmadığında, yoksullar karşılarında oynanan oyunda pasif izleyici konumuna düşebilmekte ve teslimiyetçi bir pozisyona sürüklenebilmektedir; yapabilirlikleri olduğunda ise yoksullukla baş edebilme, hatta yoksulluk girdabından kurtulabilme güçleri oluşmaktadır.

Buradaki tanımıyla yapabilirlik kavramı sadece yoksullar için değil, toplumun tüm kesimleri için de kullanılabilir. Yapabilirliği, *sınırlanmış rasyonelite*⁶ (bounded rationality) kavramıyla ilişkilendirip iki temel sınırlamanın süreç içindeki etkisinden bahsedebiliriz. Birinci olarak, her insanın geçmişte kazandığı tecrübe, bilgi ve diğer değerlerin sahipliği gibi kişisel özelliklerin oluşturduğu sınırlamalar, yapabilirlik süreci üzerinde etkili olmaktadır. İkinci olarak ise dışsal koşulların yapabilirliğe getirdiği sınırlardan söz edebiliriz. Elbette bu tip sınırlar, hem pozitif anlamda fırsatlar sunup yapabilirliğin artmasına katkıda bulunabileceği gibi, tam tersine, negatif sonuçlar çıkaracak şekilde kısıtlılık da yaratabilmektedir.

Her yapabilirlik seviyesinde oluşan pozisyonlar bulunuyor. Bu pozisyonlar yapabilirlik seviyelerinin sunduğu fırsatlar ve kazançlar toplamını belirtiyor. Yapabilirliğin sürekli kılınabilmesi için, yapabilirlik ile sağladığı pozisyonlar arası ilişkinin dinamik olarak kurulması gerekir. Başka bir deyişle, belli bir yapabilirlik seviyesi ile elde edilecek pozisyonlarda kazanılacak faydaların sürekli hale gelebilmesi için varolan yapabilirlik seviyesinin artırılması, yeni yapabilirlikler tanımlanması, eski seviyelerin güçlendirilmesi gerekiyor. Eğer pozisyon ile yapabilirlik arasındaki ilişki statikleşir ve ilerleme olmazsa, kazanılan pozisyonlardaki fırsatların tükendiği noktada aşağıya yönlü sosyal hareketlilik problemleri çıkabilecektir; hatta bireylerin pozisyonlarına sıkı sıkıya sarılıp, o pozisyonlardaki tükenen fırsatları sürekli hale getirecek dengeler için yapabilirlik dışı talepleri görülecektir.

Ne demek istediğimizi girişimci açısından değerlendirmeye çalışalım: Bir girişimcinin yatırım kararı bilgisi, tecrübesi gibi kendine ait özellikleriyle, çevresinde oluşan koşullarının etkileşimi sonucunda oluşmaktadır. Bu süreçte verilen kararların ne ölçüde doğru olduğu, piyasa mekanizması içinde test edilmektedir. Kurulan şirketlerin bir kısmı belli sürede piyasadan silinmekte, çok az sayıdaki kısmı önemli başarılar göstermekte, önemli bir kısmı da belli seviyelerde piyasada kalma savaşı vermektedir. Girişilen işlerin başarısı için kazanılan yapabilirliklerin artırılması, hem içsel hem de dışsal olarak oluşacak sınırların getireceği negatif etkilerin azaltılması gerekmektedir. Bu noktada belli bir ilerleme sağlanmazsa elde edilen pozisyonların sağlayacağı kazanımlarda eksilmeler oluşacaktır.

Bu durumda bireysel yapabilirliğin içsel ve dışsal sınırları dikkate alınarak kapasite artışlarının sağlanması gerekmektedir. Özellikle geri kalmış bölgelerde yapılacak müdahaleler için, bu konuda özenli çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. İçsel olarak firmaların teknik verimliliklerini nasıl

⁶ Simon, H. A. (1982) Models of Bounded Rationality, MIT Press, Cambridge, MA.

arttıracığı müdahalenin konusu yapılırken, diğer yanda pazar koşulları, teşvikler yoluyla dışsal uyarılar ya da firmaların kendi yerelliklerinde güvene dayalı ağ ilişkilerini nasıl oluşturacağı gibi konular dikkate alınabilir.

Kalkınma konusunda ülkemizde sıklıkla görülen bir yanlgı, özellikle sanayi yatırımlarının fetişleştirilmesinde, dolayısıyla yapılacak sanayi yatırımlarının otomatik olarak kalkınma yaratacağı düşüncesiyle orta çalmaktadır. Dünya ekonomisinin çok rekabetçi yapısında bir çok sektör için yatırım yapılması, yine dünyanın bir çok bölgesinde sanayi yatırımlarının düşük kapasite oranlarında çalışması gittikçe belirginleşiyor. Ülkemizde böyle bir çabada yatırımlarında görmekteyiz.⁷ Türkiye'nin birçok alanında ciddi miktarda sermaye ve ümitle açılan un, bisküvi, salça fabrikaları en yakın bir arzu edilen karlılıkta iş yapamıyor. Kendi yatırımlarında aynı hatı, edersek, aşırı yatırımın olduğu sektörlerdeki yatırımcılar yetkinlik kapasitelerini geliştiremiyor ve kalkınma için gerekli koşulları üretmiyorlar. Yapabilirliğin sınırlandırıldığı durumlarda, bölgesel kalkınma için gerekli dönüştürme kapasitelerinin üretilmesi de güç. Özellikle bu yatırımların varlığını sürdürmesi için gerekli müdahaleler baştan yapılarak yanlış seçimlerin mantığına hapsolmaya başlayınca da kayıplar büyümeye başlıyor.

Bireylerin yapabilirliklerinde artışlar olmadan bölgesel kalkınmayı gerçekleştirecek ve sürdürecekt bölgesel dönüştürme kapasitelerinin oluşacağını söylemek zor. Hatta yapabilirliklerin oluşmadığı süreçlerde bölgesel dönüştürme kapasitelerinde sınırlar oluşacak ya da kilitlenmeler görülecektir. Tabii burada kalkınmanın sadece içsel faktörlerle yapılacağını söylemiyoruz. Dışsal aktörlerin de süreç içerisinde yer alması ve kendi yapabilirliklerini bölgeye transfer ederek bölgesel dönüştürme kapasitesi için yeni pozisyonlar yaratması kalkınma açısından önem taşımaktadır.

⁷ Sanayi yatırımlarının kalkınma açısından fetişleştirilmesine son çıkan teşvik yasasına yapılan bir eleştiri güzel bir örnek teşkil edebilir. Elbette şu andaki teşvik yasasına birçok eleştiri getirilebilir. Ancak bu yasanın fazla yatırım olan dolayısıyla yapabilirlik yaratmayacak özellikle bazı çabada yatırımlarına getirdiği kısıtlamanın yukarıda belirttiğimiz anlamda pozitif bir tarafı olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Örneği Hürriyet gazetesinde çıkan bir köşe yazısından verelim:

"Önceki hafta, bu 36 ilden biri olan Muş'ta, Başbakan'ın da katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantı bitiminde, değişik illerden gelen bir grup işadamlarına sordum: Teşviklerle ilgili tebliği okudunuz mu?"

"Ha yr, okuduk Hocam..."

"Peki, ben gelmeden önce okudum yani dersimi çalışıp öyle geldim. Bakın ne yazıyor:

"Un fabrikasının, günde en az 1000 ton buğday işleme, yem fabrikasının ise saatte en az 150 ton yem üretebilme kapasitesine sahip olması koşulu aranıyor. Liste; makarna, bisküvi, salça, kısıtlı pamuk işleme, besicilik, tavukçuluk, hindi vs. diye devam edip gidiyor..."

Bunları söyleyip, Resmî Gazete'yi de gösterince, başta Ankara Sanayi Odası Başkanı Zahir Çağlayan olmak üzere, işadamlarının ağız açık kalmıştı... Ortak görüş 'Bu tebliği, 'yatırım yapma' değil 'yatırım yapmayın' tebliği olmuş' şeklindeydi...(...)

Yazımız üzerine, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürü aradı:

"(...) Bakın Hocam, bir konuyu açıklığa kavuşturayım. Biz, teşvikten yararlanana 36 ilde bu sektörlerde yatırım yapılmasını istemiyoruz. 'Yatırım yapılması' diye de kapasite sınırlamasına yüksek tuttuk. (...) Neleni basit. Kapasite sınırlamaları, halen büyük oranlı atılı kapasiteye sahip olan yatırım konularını için getirildi. Bu konularda halen var olan kapasite fazlalığının önüne geçilmesi, rekabet ortamının daha da kötüleşmemesi ve hatalı yatırım kararı alınması suretiyle hem özel hem de kamu keziminde kaynak kaybına engel olmayı amaçladık"

(Şükri Kızılot, 7 Eylül 2004, Hürriyet).

Genel anlamda yabancı sermayenin ya da özel anlamda yerel diasporanın kendi yapabilirlik seviyelerini bölgeye taşıması bölgesel dönüştürme kapasitesini geliştirecektir. Özellikle GAP Bölgesi'nden Türkiye içinde ya da Türkiye dışında yaşayan ve farklı konularda yapabilirlikler kazanmış aktörlerin kalkınma sürecine dahil edilebilmesi dönüştürme kapasitesine önemli katkı yapacaktır.

Ancak içsel veya dışsal olarak uyarılarak oluşacak yapabilirliklerde görülecek kapasite artışları ve yeni pozisyonların, mutlaka sürdürülebilir anlamda bir bölgesel dönüştürme kapasitesi yaratmayabileceğini de belirtmemiz gerek. Bunu açıklayabilecek birkaç örnek verebiliriz: İlk örneği girişimcilik açısından farklı kuşakları dikkate alarak oluşturalım. Bölgesinde yapabilirliğini, sürekli artırmış, kendi pozisyonunu ve dolayısıyla da bölgeye yaptığı katkılarını geliştirmiş bir aile şirketi, girişimciliğin önemini dikkate alan bir bölgesel kalkınma çabası için elbette çok önemlidir. Ancak, bu tip bir şirketin gelişme süreci içerisinde oluşturacağı yeni pozisyonların hep bölge içinde kalacağını düşünemeyiz; süreç içinde bu pozisyonların bölge dışına taşınabilme ihtimalinin olabileceğini söyleyebiliriz. Bu süreç, ikinci ve üçüncü kuşaklar dikkate alınca daha berraklaşmaktadır: Özellikle yurt dışında öğrenim gören aile bireyleri, şirketin o ana dek kazandığı kapasiteden başka bir yapabilirlik kapasitesi elde etmekte ve bu seviyenin oluşturacağı yeni pozisyonları, o bölgenin dışında hem yaşam kalitelerini yükselteceğini hem de kazandıkları yeni yapabilirlikleri uygulayabileceklerini düşündükleri yerlerde arayabilmektedirler. Bu arayış sonucu bölgesel kalkınmada, o ana dek kazanılmış pozisyonların kaybı gündeme gelecek, dolayısıyla bölgesel dönüştürme kapasitesinde gerilemeler söz konusu olacaktır.

Bağlantılı bir örneği küçük ve orta ölçekli işletmelerin girdiği ağ türü ilişkileri dikkate alarak verebiliriz. Kalkınma için bir bölgede küçük ve orta ölçekli firmaların kendi aralarında oluşturdukları ağ türü ilişkiler ve bu ilişkilerde üretilen kolektif verimliliklerin önemli olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ağ üzerinde elde edilen pozisyonların da sabit olmayıp, zaman içerisinde ciddi değişiklikler gösterebildiğini söylememiz gerekiyor burada. Kendi çıkarını bilen ağ aktörlerinin farklı başarıları, yetenekleri ve şansları, ağlardaki gelişmenin çoğunlukla simetrik kalmamasına yol açıyor. Sonuçta ortaya çıkan asimetrik büyüme, zaman içerisinde daha yatay ilişkilerden hiyerarşik ilişkilere doğru bir geçiş yaratabiliyor.⁸ Belli bir hiyerarşik gelişme olup ağ yapısında kademelenme başladı mı, hiyerarşide üstte olanlar farklı ilişki ağlarına geçmeyi deneyebiliyorlar. Oluşan bu yeni süreç, başka ağların oluşmasına izin verirken, daha önce kurulan ağ türü ilişkilerin yok olmasına da neden olabiliyor. Başka ağ oluşumları görülmesi bile, Bölge'de büyüyen firmalar üretimin hepsini ya da büyük bir bölümünü kendi içlerinde halledebilecekleri dikey bir entegrasyon arayışına girebiliyorlar. Hiyerarşik yapılanmanın yol açtığı her iki durumda da ya içinde bulunulan ağ terk ediliyor ya da ilişkiler minimize ediliyor. Bu da, hiyerarşinin altında kalan daha küçük ölçekli firmaların hareket alanının kısıtlandığı bir durumu ortaya çıkartabiliyor. Yeni kuşakların işi

⁸ Bu konuda bakınız: Pınarcıoğlu, M. M. (2000) "KOBİler, kolektif verimlilik ve sorunları", Toplum ve Bilim no.86, 303-317.

devrılmasıyla büyük firmalar için yeni mekan arayışları görün-
gelebilirken, küçük ve orta ölçekli firmaların bireysel yapabilirlikleri
gittikçe sınırlanıyor.

Böylesi durumlarda arttırılan bireysel kapasitelerin bölgeye fayda-
düşüşüne içine gireceği hatta yok olacağı, oluşan pozisyonların kaybol-
söylenir. Bu tür durumlarda bireysel yapabilirlikler üzerine yoğunlaş-
çabaların ve oluşan pozisyonların bölgesel dönüştürme kapasitesiyle
ilişkisinin kurulmasından bahsedilebilir. Ancak böylesine bir çaba
bireysel yapabilirliklere sınırlar getirerek değil, aksine destekleri
oluşmasının önemini de belirtmek gerekiyor. Bölgesel dönüştürme
kapasitesinin artırılabilmesi ise bölgede yeni pozisyonlar sağlan-
boşalan pozisyonların yeniden üretilmesine olanak verecek bir dinami-
mümkün. Bu dinamizmin başlayabilmesi bölgedeki aktörler arası ilişkiler
için kararlı bağlılıkların oluşmasından geçiyor. Aktörler arası kararlı
bağlılıkların oluşturulabildiği durumlarda ise bölgede oluşmuş bireysel
kapasitelerin başka bölgelere gitmesi durumunda bile bu aktörlerin bir-
getireceği faydalı ilişkilerin oluşturulabilmesi imkanı doğuyor.

Buraya kadar bahsettiğimiz çerçeve içinde, az gelişmiş bölgelere yapı-
müdahalelerin iki temel noktası olacağı söylenebilir. İlk olarak firmaların
bireysel kapasitelerinin geliştirilebilmesi dolayısıyla yapabilirlikleri
sürekli bulunması için müdahaleler planlanmasından bahsedilebilir.
müdahalelerin başarısı için de yapabilirlikler ile bölgesel dönüştürme
kapasitesi arasında dinamik ilişkiler kuracak, bölgesel dönüştürme
kapasitesi temelinde yeni pozisyonlar geliştirmeye ve kalkınmayı be-
içine alacak şekilde oluşturmaya olanak sağlayacak müdahalelerdir.
ikinci temel nokta olarak söz edebiliriz. İşte bizim bu çalışma
yapacağımız bu iki müdahale mantığını dinamikleştirmek olacak; başlıca
deyişle, bölgesel dönüştürme kapasitelerinden hareketle yapabilirlikleri
farklı yapabilirlik seviyesindeki aktörler arası kararlı bağlılıkların
oluşturulabilme süreçlerine ışık tutmaya çalışacağız.

bu Türkiye Devletinin kalkınma sürecine ilişkin değerlendirmeler için kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kalkınma sürecinin ve kalkınma politikalarının nasıl uygulandığını ve bu uygulamaların sonuçlarını incelemek için 1970'lerden itibaren Türkiye'nin kalkınma sürecini ve kalkınma politikalarını incelemek için bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kalkınma sürecini ve kalkınma politikalarını incelemek için bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kalkınma sürecini ve kalkınma politikalarını incelemek için bir dizi araştırma yapılmıştır.

1970'lerden itibaren Türkiye'nin kalkınma sürecini ve kalkınma politikalarını incelemek için bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kalkınma sürecini ve kalkınma politikalarını incelemek için bir dizi araştırma yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin kalkınma sürecini ve kalkınma politikalarını incelemek için bir dizi araştırma yapılmıştır.

Kalkınmacılık ve Sonrası

BÖLÜM 2

2.2. Kalkınmacılık ve az gelişmiş bölgeler

Kalkınmacılık, ulusal devletlerin kalkınma sürecinde uyguladıkları politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devletlerin kalkınma sürecinde uyguladıkları politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Devletlerin kalkınma sürecinde uyguladıkları politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

2.1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya düzeninde doğan kalkınmacılık, az gelişmiş bölgelerin ve ülkelerin gelişmişleri nasıl yakalayacaklarını anlattığı reçeteleriyle 30-40 yıllık bir dönem boyunca iktisadi ve toplumsal yaşamın en önemli boyutlarından birisini oluşturdu. İktisadi büyümenin önce durakladığı ardından da büyük çaplı bir iktisadi krizin ortaya çıktığı 1970'lerde ise esas suçlu olarak görülüp, uygulanamazlığı tasdiklenene kadar, az gelişmiş bölgelerin ve ülkelerin gelişmemişlik sarmalından kurtulma yolunda temel rehberi oldu.

Kalkınmacılığın temel argümanlarının yaşadığımız çağda savunulması pek kolay değil elbette. Küreselleşmenin etki alanını geliştirdiği ve derinleştirdiği günümüz dünyasında kalkınmacılığın tamamen iflas ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz; hatta uygulamada kaldığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1980'lere kadar süren dönemde pek başarılı olmadığını da ekleyebiliriz. Ancak kalkınmacılığın vazgeçilmez gördüğü ve tüm çabalarının merkezine koyduğu toplumsal/mekansal adalet arayışının, az gelişmiş bölgelerin ve ülkelerin sorunları gündeme her geldiğinde hatırlanması gereken bir düstur olduğu da vurgulanmalı.

Bu bölümde ilk olarak kalkınmacılığın temel noktalarına kısaca değinip, az gelişmiş bölgeler ve bölgesel kalkınma açısından anlamını tartıştıktan sonra, 1970'lerden itibaren oluşan yeni dünya düzeni temelinde gelişen bölgesel kalkınma anlayışı ve uygulamasına dikkati çekmeye çalışacağız. Burada önceki bölümde söz ettiğimiz şekilde iki farklı dönemde oluşan yapılabirlik ve bölgesel dönüştürme kapasitelerine yönelip, iki dönemi bu temelde karşılaştıracız. Özellikle yeni dönemde geçmişe kıyasla keskinleşen iki önemli sorunu ön plana çıkartıp, bu sorunların toplumsal yaşam için önemini vurgulayacağız. Değişen ve derinleşen yoksulluk ve bölgesel kilitlenme başlıkları ile belirteceğimiz bu sorunlar için yeni dönemde geliştirilen politikaları değerlendirip, bu politikaların toplumsal/mekansal adalet açısından yetersizliklerinin altını çizmeye çalışacağız.

2.2. Kalkınmacılık ve az gelişmiş bölgeler

Kalkınmacılık ulus devletler temelinde örgütlenen savaş sonrası dünya düzeninde, devletin geleceğin planlanmasında ana aktör olarak tanımlandığı bir çerçevede gündeme geldi.¹ Pozitivist bilginin kalkınma problemini çözeceğine olan inanç doğrultusunda oluşturulan modeller, devletin hareket alanı içinde uygulanmaya çalışıldı. Serbest piyasa

¹ Bu konuda çok önemli bir kaynak için bkz. Keyder (1993) Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis Yayınları, İstanbul.

mekanizmasının yarattığı eşitsizliklere çeşitli derecelerde müdahale ederek kalkınmanın başlatılabileceğine olan inanç, kendi kendine kabuğunu kıramayacak bu bölgeler için tek çıkış yolu olarak görülmekteydi. O ana kadar kalkınma için harekete geçirilemeyen içsel dinamikler, bilimsel bilgiyle donatılmış ve merkezleşmiş dışsal bir güç tarafından uyarılacak, planlanmış bir süreç sonunda da hedeflenen amaçlara ulaşılacaktı.

Kabaca hedeflenen amaca doğru belirlenen araçların uygulanması ve çabaların biriktirilmesi olarak tanımlanabilecek bir "araçsal rasyonalite" uyarınca, kalkınma uzmanının ya da plancının görevi neredeyse tanrısal bir anlam kazanmaktaydı. Doğanın ve toplumun düzenli yapısının sırlarını çözebilen bir bilgiyle donatıldığına inanan uzmanlar ve plancılar, toplumsal/mekansal adalet arayışı gibi faziletli bir çabanın ana aktörü oldular kısa zamanda. Kitaplar ve kuramlar ile çalışılarak çözümlenen bir dünya, kestirilebilen bir gelecek ve bunları sağlamaya çalışan bir uzman tipi bu dönem planlamasının ana hatlarını çizmekteydi.

Hem kalkınma iktisadı hem de modernleşme sosyolojisi çerçevesinde şekillenen bu bilgi, yeni bir toplumsal düzen ve insan oluşumu üzerine odaklanırken, çizgisel ve krizsiz bir gelişme doğrultusu oluşturmaya çabaladı. Kalkınmacılık, gelişme dinamiklerinin mümkün olabilen en kısa sürede harekete geçirilmesi yoluyla, modernleşmemiş ve iktisadi olarak kalkınmamış ülkelerin ve bölgelerin gelişmişleri yakalamasını amaçlıyordu. Kalkınma çabaları sanayileşmeyi bu amaçları gerçekleştirecek esas olarak görmüş ve gelişmiş bölgelerdeki sanayi kompozisyonlarının az gelişmiş bölgelerde ve ülkelerde tekrarlanabilmesi üzerine odaklanmıştır. Kalkınmacı söylem, bilimsel bilginin yol göstericiliği ve devletin önderliğinde gerçekleştirilen bu tür çabaların biriktirilmesi sayesinde, az gelişmiş ülkelerin kestirilebilir bir gelecekte gelişmiş olanları yakalayacağını savundu hep. Böylece kalkınma sorunu, daha ziyade zamansal bir sorun olarak tanımlanmaya başlandı. İki yer ya da bölgeyi birbirinden ayıranın, son derece düzenli, geri dönüşü olmayan ve önceden belirlenmiş bir akışı olan tarih sahnesine çıkış zamanları olduğu varsayıldı. Gündelik hayatta insanların bir bölgeyi ya da ülkeyi diğeriyle kıyasladığında "bizden 10 yıl 20 yıl ileri ya da geri" türü değerlendirmeler yaptığı, kalkınmayı zamanla özdeşleştirdiği bir çerçeve çizdi kalkınmacılık. Bu dönemde eşitsizlikler hep zaman cinsinden ölçülür oldu.

Esas hesaplaşması zamanla olan ve bir anlamda zamansal eşitsizlikleri gidermek çabası olarak görebileceğimiz kalkınmacılık, mekanın kavramsallaştırılabilir (nomotetik) olduğu inancını da beraberinde getirdi. Mekanın toplumsal ilişkilerden soyutlanarak her yerde geçerli kurallarla açıklanabileceği inancı, özellikle bölgesel kalkınma sorununun evrensel çözümünün de olabileceği inancını besledi. Düz ve durmaksızın ileriye akan bir kalkınma çizgisi aranırken herhangi bir yerin ya da bölgenin diğeriyle farklılaşmasına ve çeşitlenmesine yol açan nedenler üzerinde hemen hiç durulmadı. Belirli bir anda bir yerden diğeriyle farklılık gösteriyor olsa bile, toplumsal ilişki dinamiklerinin kalkınma süreci ilerledikçe benzeşmeye başlayacağı, farklılıkların silinip gideceği varsayıldı hep.

Kalkınmacılık söylemi de ileride gerçekleşecek bu mekansal benzeşmelerin ön hazırlığını yapıyor ve tüm bunların altında temel bir kavram olarak mekansal adalet kavramının varlığı hissediliyordu.²

Mekansal adaletin sağlanması amacını taşıyan bölgesel kalkınma, genel bir kalkınma ve modernleşme projesinin doğal bir parçası olarak ortaya çıkmıştı. Ülkenin bir bütün olarak kalkınması, tüm bölgelerin ve tüm toplumsal katmanların kalkınma sürecinin içine çekilmesi ile mümkündü. İstikrarlı ve mümkün olduğunca herkesi kapsayıcı planlama fikrinin etrafında oluşan ulusal kalkınma süreçlerinde kurulan her fabrika, açılan her okul, her hastane, yapılan her baraj, her yol, hem bölgesel kalkınmanın hem de ulusal kalkınmanın hareket alanında yer aldı. Böylece bölgesel kalkınma sadece yeniden dağıtım mekanizmalarının değil, aynı zamanda iktisadi büyümenin de parçası oldu.

Birçok gelişmekte olan ülkede kalkınmacılık, ithal ikamesi ya da ithal ikameci sanayileşme gibi adlarla bilinen iktisadi sistem içinde yürütüldü.³ İthal ikamesi stratejisi, iç piyasayı yüksek gümrük duvarları, ithalat kotaları ve aşırı değerlenmiş döviz kuru gibi politikalar yoluyla dış rekabetten korumak ve böylelikle gelişimini güvence altına aldığı iç piyasa etrafında bütünleşmiş bir ulusal ekonomi yaratmak hedefine yönelik bir adım olarak ortaya çıkmıştır. İç piyasa, üretim süreci için gerekli girdileri dünya fiyatlarının çok altında elde edebilen ve dış rekabetten tümüyle korunmuş iktisadi devlet teşekküllerinin ve sınırlı sayıda özel girişimcinin eline bırakılmıştır çoğu kez. Buradaki temel mantık elbette ki, dış rekabet koşullarında ayakta kalması mümkün olmayan devlet teşekküllerinin ve güçlenmeye çalışan özel teşebbüsün ayakta kalmasını sağlamaktır.

İç piyasaya yönelik üretimin karlı olabilmesinin bir diğer koşulu da üretilen ürünlere yeterli talebin oluşabilmesidir. Bu noktada az gelişmiş ülke devletlerinin önemli bir bölümü, sadece ithalatı kontrol etmekle kısıtlı kalmayan ve çoğu kez hayati işlevi olan bir rol üstlenmiş ve iç piyasanın genişlemesini sağlayacak çeşitli önlemler almıştır. Doğaldır ki, henüz yeni yeni ayakları üzerinde durmaya başlayan iç piyasanın gelişimini güvence altına almanın en sağlam yolu, geniş halk kitlelerinin alım gücünün artırılması olmuştur. Bir yandan reel ücretlerin artması, diğer yandan da refah devletine özgü düzenlemelerle iç pazarın büyümesi devletler eliyle güvence altına alınmıştır. İşçi kesimine verilen sendikal haklar, yaygın

² Bu konuda Türkçe kaynaklar için bkz. Işık, Ö. (1994) "Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekansallaşması", *Toplum ve Bilim, Güz/Kış 94, No: 64-65, 7-38*; ve Pınarcıoğlu, M. M. (1994) "Yeni coğrafya ve yerellikler", *Toplum ve Bilim, no.64-65, 1,90-111*.

³ Kalkınma iktisadında ithal ikameci sanayileşme kavramını ilk kullanan çalışmalardan biri Singer'in (1964) çalışmasıdır. İthal ikamesi kavramını Türkiye bağlamında kullanan çok sayıda çalışma vardır. Bunlar arasında bkz. Berksoy, T. (1981) "Uluslararası ticaret, iktisadi kalkınma ve ithal ikamesi", *Toplum ve Bilim, 13, s. 39-66*; Boratav, K. (1988) *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınları, İstanbul*; Boratav, K. (1983) "Türkiye'de populizm: 1962-1976 dönemi üzerine notlar", *Yapıt, 1, 7-18*; Enalp, A. (1981) "Import-substitution strategy and foreign capital in Turkey", *METU Studies in Development, Özel sayı, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın 20 Yılı, 1960-80, 613-33*; Keyder, Ç. (1989) *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul*; ve Keyder, Ç. (1984) "İthal ikameci sanayileşme ve ilişkileri", *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu içinde, Kaynak Yayınları, İstanbul, s.13-35*.

eğitim olanakları ve sağlık hizmetleri ile iş güvencesi ve emekliliğe ilişkin düzenlemeler gibi kimi sosyal haklar, azgelişmiş ülkelerin önemli bir bölümünün ilk kez ithal ikamesi döneminde tanıştığı düzenlemeler olmuştur. Devletin hem doğrudan hem de dolaylı creti arttırıcı önlemleri ile yeni gelişmekte olan özel sermayenin i pazarın yetersizliğinden kaynaklanan sorunlarla karşılaşmaması sağlanmıştır.

Geniş kitlelerin alım gclerinin artması yoluyla tüketiciler kapasitelerinin arttırılması, i piyasasının genişlemesini sağlayacak bir strateji ise, bir diğer yol da daha önce piyasa ilişkileri ile tanışmamış bölgelerin pazara açılmasını sağlamaktır. İthal ikamesi döneminde Türkiye de dahil çok sayıda azgelişmiş ülkede tarımsal kesimin geçimlik üretim yapan yapısı bir lde parçalanmış ve geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesi ile atıl kalan işgücü kentlere akmıştır. Bu anlamda kalkınmacılık dönemi, azgelişmiş ülkelerde kırdan kente yoğun bir akımın yaşandığı da bir dnendir.

Bu ynyle bakıldığında kalkınmacılığın, toplumun geniş bir kesimini hem coğrafî hem de politik anlamda hareketlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bir yandan geniş kitleler kentlere akar ve yepyeni bir hayat kurmaya çabalarırken, kentlerdeki işçiler de bir kaç onyl önce hayal bile edemeyecekleri haklar elde etmişlerdir kalkınmacılığın azgelişmiş ülkelerde uygulamada kaldığı dönemde. Bu açıdan ulusal kalkınmacılığın, toplumun temel sınıfları arasında bir uzlaşmaya dayandığı, bu uzlaşma olmaksızın geekleşemeyeceği rahatlıkla söylenebilir. Esas olarak devlet aracılığıyla kurulan bu uzlaşmada i piyasasının işleyişi, yeni gelişmekte olan özel sermayeye bırakılmıştır çoğu kez. İşçi sınıfı da, güvence altına alınan sendikal hakları, gerçek ücret artışları gibi kazanımları sayesinde bu denkleme dahil edilmiştir. Hemen belirtelim ki bu denklemin kurulmasını ve sorunsuz işleyebilmesini sağlayan temel ge, devletin toplum içinde oynadığı hakem rolü olmuştur. Devletin üstlendiği bu hakem rolüyle beraber kalkınmacılık sadece mekansal değil, aynı zamanda sınıflar arası bir adalet arayışının da sürekli olarak gündemde kaldığı bir boyuta sahip olabilmıştir.

Bu temel kurgu içerisinde bireylerin kendilerini dinamik olarak yenileyebilme ve geliştirebilme kabiliyeti olarak tanımlayacağımız "yapabilirlik" anlamında bir toplumsal kapasitenin ne olduğunu anlamaya çalışmakta fayda olabilir. Sanayileşme, fordist tipte büyük fabrikalar, işçi sendikaları, profesyonel meslek gruplarının oluşumu vb. bu dönemin özellikleri arasında yer alır. Bu dönemde şimdilerde sıklıkla üstünde durulan küçük ve orta ölçekli işletmeler pek önem kazanmış değildir. Girişimcilik, son derece sınırlıdır ve doğal olarak toplumun geneli için önerilen bir yaşam tarzı da değildir. Tam tersine, kalkınmacılığın hayalini kurduğu tarzda bir yaşam tarzının eğitim ile elde edilen meslekler sayesinde elde edileceği ngrlmştur.

Kalkınmacılık çabalarının genel çerçevesini çizen ithal ikamesi döneminin ayırd edici özelliklerinden biri, devletin, toplumsal ve iktisadi yaşamın hemen her alanındaki tartışılmaz stnlgdr. Toplumun bütününde girişimcilik kapasitesi bir yandan kısıtlanırken, diğer yandan da büyük

büyük yatırımlara girişebilecek kapasitede sınırlı sayıda girişimci yavaş yavaş, fakat özenle yaratılmıştır devletin desteğiyle. Devletin kendisi ya da sınırlı sayıdaki bu girişimci grubu Fordist sanayi kollarını oluştururken, sanayi yatırımlarına gerekecek mühendis, tekniker gibi işgücünün yetiştirilmesi de önem kazanmıştır. Sadece az gelişmiş bölgelerde değil, az gelişmiş ülkelerin müreffeh sayılabilecek bölgelerinde de bu tip işgücünün önemi büyüktür. Ayrıca insani ve iktisadi gelişmeyi sürekli kılmak için ülkenin hem geneli hem de az gelişmiş bölgeleri için yeterli sayıda çeşitli mesleklerde yetişmiş insan gücüne ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, kalkınmaya çalışan ülkeler açısından nitelikli çalışan sayısındaki artış olarak nitelendirilebileceğimiz bir strateji, kalkınma için olmazsa olmaz önemdedir. Bu stratejinin temel vurgusu, ortalama bir kalite düzeyinde bile olsa yetişmiş eleman sayısında artış sağlamaktır. Yani örgütlü, kalkınan ve modern bir toplumun acil ihtiyaç duyduğu mühendis, tekniker, öğretmen, doktor gibi mesleklere özel bir önem verilmek durumundadır.

Kısacası kalkınmacılıktaki yapabilirliğin yapısı, bürokratik ve organizasyonel insan modeline dayanmaktadır.⁴ Burada profesyonel meslekler temelinde geliştirilmeye çalışılan yapabilirliğin, formel alanda oluşan bir yapabilirlik olduğuna özellikle dikkat çekmek gerekiyor. Modern dünyanın bilgisiyle donatılmış bireylerden oluşacak bir topluma adım adım ulaşılmaya çalışılırken, enformel alandaki yapabilirlik oluşumu göz ardı edilmiştir. Gerçekleştirilmeye çalışılan toplum kurgusu içinde az gelişmiş ülkelerin özgül koşullarının ürünü olan (başka bir deyişle, tarımsal teknoloji ithalatının kırdan açığa çıkardığı atıl işgücünün şehre doğru hızla göç etmesi sonucu göç edenlerin hem barınacak yer, hem de geçecek bir gelire sahip olmak için gösterdikleri çabaların ürünü olan) enformel kesim dışarıda kalmıştır. Formelin hemen yanı başında oluşan enformel piyasaların önemli bir gelişme potansiyeli taşımadığı düşünülmüş, iç ilişkilerinin görece statik ve homojen olduğu varsayılmıştır bu dönemde. Hatta daha da ileri giderek, enformelin modern olanın toplumu dönüştürücü gücüne dayanamayacağı ve zamanla eriyip gideceği de savunulmuştur. Bu görüşte, modern kesim sadece toplumun güçlü kesimini değil, aynı zamanda özlenen geleceğini de temsil eder; enformel kesim ise, geçicidir, toplumun ileriye değil, geçmişe bakan yüzünü temsil etmektedir.⁵

Toplumun modern kesiminin sahip olduğu güç ile kıyaslandığında, eğitimsiz ve örgütsüz olarak kırdan kente göç etmiş kitlelerin kentteki tutunma mücadelelerinin, dönüştürücü bir güce sahip olması pek mümkün görülmez. Bu nedenledir ki, enformel kesimin tüm dinamizmi hep enformel dışında aranmış, enformelin, eninde sonunda modern olanın o

⁴ Cœra, James (2000) "Globalization; Small Business; Sustainable Development; Businessmen", International Review of Sociology, Vol. 10(1), s.83-101.

⁵ Enformel sektör tartışmalarının kent araştırmaları tarihinde çok eskilere giden bir geçmişi vardır. Bu konuda klasik sayılabilecek örnekler için bkz. Bromley, R. (1978) "The Urban Informal Sector: Why is it Worth Discussing?" World Development 6(9-10), 1033-9; ve Hart, K. (1973) "Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana" The Journal of Modern African Studies 11(1), 61-89. Türkiye'de enformel kesim araştırmalarına örnek olarak bkz. Şenyapılı, T. (1978) Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu, ODTÜ, Ankara; ve Erder, S. (1998) "Kentlerdeki enformel örgütlenmeler, 'yeni' eğilimler ve kent yoksulları ya da eski hamamdaki yeni sular", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98 ditişi, İstanbul, s.107-114.

eritici gücüyle dağılıp gideceği düşünülmüştür. Oysa formal kesimin gözlükleriyle bakan kalkınmacılar ve planlılar tarafından örgütsüz ve kalkınmanın önünde bir engel olarak görülen bu kesim, toplumdaki geleneksel bağlardan ve ilişkilerden beslenen zengin bir örgütlenmeyi içinde barındırabilmektedir. Enformel kesim içinde yer alanlar, hiç de korunaklı olmayan ortamlarda pasif izleyici olmak yerine, kendilerine ait stratejiler geliştirecek kapasiteyi içlerinde taşıyabilmektedir. Yaşadıkları tüm olumsuzluklara karşı toplumun enformel kesimi içinde yer alanlar, kentte tutunma ve yükselme azminin getirdiği dayanışmanın, yerel gelenekleri bir şekilde kendi yaşantılarına uydurarak sürdürmenin temel olduğu bir yaşam kurabilmiş; eğer yerel zanaatkar kabiliyetlerine sahiplerse, bu kabiliyetlerini yeniden üretebilecekleri bir yaşamı gerçek kılabilmişlerdir. Dolayısıyla umutsuzluk, moralsizlik ve eğitimsizliklerini, hayata tutunma gayretinden doğan bir dinamizmle pozitif sonuçlara çevirebilme enerjilerini içlerinde taşıyabilmişler, bu da onlara enformel bir girişimcilik kapasitesi kazandırmıştır.

Kısacası, iki farklı yapabilirlikten söz edebiliriz bu dönemde. Tekrarlarsak, birinci olarak toplumun formal kesimlerinde yoğunlaşan ve esas olarak eğitimle kazanılan bir yapabilirlik; ikinci olarak da, kendiliğinden ortaya çıkan enformel çabaların getirdiği bir yapabilirlik ancak bu yapabilirlik kalkınmacılığın temeli formal alan olduğu için çok da fazla bir anlam taşıyor tabii ki. Türkiye'de de kalkınmacı dönem olarak adlandırdığımız 1980 öncesinde böyle bir tabloyla karşı karşıyayız. Elbette ki, bu tip yapabilirlikler ülkenin belirli kesimlerinde yoğunlaşmış durumdadır. Bunlar, daha çok büyük kentlerle çoğunluğu batıdaki orta büyüklükte kentlerde gözlenen yapabilirliklerdir. Türkiye'nin belirli bölgeleri özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi için bu tip yapabilirliklerin sınırlı olduğu söylenebilir. Tabii burada göç gibi önemli bir faktörün bölgesel anlamına da dikkat çekmek gerekiyor. Azgelişmiş bölgelerden özellikle büyük kentlere yapılan göç, temelde bir umut arayışı demektir. Buldukları yerlerde içinde buldukları pozisyon açısından söz konusu olabilecek bütün fırsatları tüketmiş insanların büyük hareketliliği, toplumsal açıdan bir altüst oluş anlamına gelmektedir. Bu süreç içinde büyük kentler sağladığı yapabilirlik kapasiteleri ile büyük bir çekim gücü yaratmış ve göç edenler, gittikleri yerlerde formal ya da enformel sektör içindeki olanaklardan yararlanmaya çalışmışlardır. Bu süreç kendi içinde bir devinim kaynağı yaratmıştır. Azgelişmiş bölgelerin insanları, kendi bölgelerinde olmasa da başka bir bölgede pozisyonlarını değiştirebilmelerini mümkün kılan ve kendilerini dinamik bir süreç içinde tutan kapasitelere erişebilmişlerdir bu sayede.

Ancak kalkınmacılık döneminde enformel alanda yapabilirliğin ciddi kısıtları olduğunu, bu tip yapabilirliğin formal alanda oluşturulan yapabilirliklerle kıyaslandığında yetersiz kaldığını belirtmek gerekir. Hemen vurgulayalım ki, enformel alanda oluşan yapabilirlikler, bir ölçüde yoksulluğun ciddi boyutlara ulaşmaması adına devletin enformel alandan çekilmesinden kaynaklanmıştır. Enformel alanda yavaş yavaş oluşmaya başlayan yapabilirlikler, enformel işgücü ve konut piyasasının getirdiği

fırsatlar sayesinde formel piyasalara giremeyenlere kentte tutunma imkanı tanımıştır. Ancak bu dönemde enformel kesimde kazanılan hareketliliklerin, toplumsal hareketliliğe dönüşemediğini, kalkınmacılığın doğası gereği buna izin vermediğini ve bu hareketliliğin, sadece yoksullara hayatlarını idame ettirebilme kabiliyeti verdiğini özellikle vurgulayalım.

Kazanılan kapasiteler, kırdan kente gelenler açısından çok büyük önem kazanmıştır. Kalkınmacılığın başarmaya çalıştığı, geçimlik tarıma dayalı bir toplumdaki sanayi toplumuna geçiş gibi muazzam bir dönüşümde, tarımın sunduğu pozisyonların ve bu pozisyonlara dayalı olarak geliştirilen kapasitelerin kentlere oranla daha az olduğunu düşünmek hatalı olmayacaktır. Kırdan kente göçü durdurmak değilse de yavaşlatmak hedefi üstünde yoğunlaşan destekleme alım fiyatları gibi tedbirlerle kırdaki tutulmaya çalışılan köylüler, kayda değer bir girişimcilik kapasitesi geliştirememiş, fırsatları ve dinamizmi son derece kısıtlı bir sürecin aktörleri haline gelmişlerdir kısa sürede. Oysa kente göçenler, bambaşka bir hareketlilik ortamına girmiş ve kentte tutunmak adına verdikleri mücadelede hiç de azımsanmayacak bir kapasiteye erişebilmişlerdir.

Kalkınmacılık açısından üzerinde durmamız gereken bir diğer konunun, sınır meselesi olduğunu belirtelim. Ulus devletlerin hakim aktör olduğu soğuk savaş döneminin iki kutuplu coğrafyasında, zorunlu olarak milliyetçi bir kimliğe bürünen kalkınmacılık açısından sınır, doğal olarak keskin hatlara sahiptir. Burada sınırlar politik ve askeri bir anlam taşımakla kalmaz, aynı zamanda ticaretin de sınırlarını belirler. Dönemin iktisadi politikası, ithal ikamesine dayalı olduğu için ticaretin ulusal sınırlar içinde kalması ve yüksek gümrük duvarlarıyla çevrilmiş korunan ulusal sanayinin yaratılması birinci öncelik konumundadır. Ayrıca bu dönemde serbest ticaret, bir bölümü ulusal kurtuluş mücadelesi ile bağımsızlığını elde etmiş az gelişmiş ülkelerde sömürgecilik dönemini ve bu dönemin hiç de hoş çağrışımları olmayan uygulamalarını hatırlattığı için, toplum katında çok da makbul bir eylem olarak görülmez.

Uluslaşma sürecinde çizilen sınırların, özellikle sınır bölge ve kentleri açısından bazen olumsuz sonuçlar doğurabildiğini belirtmek gerekiyor. Kentlerin ve bölgelerin kendine ait doğal etkileşim sınırlarıyla, ulus devletin politik sınırları çoğu kez üst üste oturmamıştır. Ulus devletler kendi sınırlarını bir anda keskin bir çizgiyle çizmek zorunda kalınca, kimi sınır kentleri ve bölgeleri kendi doğal etkileşim bölgelerinin bölünmesi sonucu iktisadi ve toplumsal açıdan olumsuz etkilenebilmiştir.

Bir zamanların önemli ticaret merkezleri olan bazı bölgelerin etkileşim alanları, politik bir sınırla bölününce bir anda çıkmaz sokak haline gelebilmiştir. Türkiye'de bazı sınır kent ve bölgelerinin yaşadığı bu akıbet, ister istemez kalkınma açısından ciddi problemlerin yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölge'lerinde yaşanan bu süreç, soğuk savaş döneminde bu bölgelerde yaşanan politik sorunlar ve hassasiyetler nedeniyle buralardaki kent ve bölgelerin gelişmesine bir ölçüde sekte vurmuştur.

Özetlemek gerekirse kalkınmacılık, modern örgütlü anlamda formel kesim içinde devlet tarafından şekillendirilen önemli bir bölgelerin kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan bir dönüştürme kapasitesi olmamıştır çoğunlukla. Bu kapsamda devletin oynadığı rol, planlama yoluyla dışarıdan müdahale ederek boş olan pozisyonların doldurulması şeklinde kendini göstermiştir. Devlet oynadığı bu rolde sorunlara olabildiğince mekansal ve toplumsal adalet kaygılarıyla yaklaşmış olsa da, kit kaynaklar nedeniyle istediklerini gerçekleştirememiş, hem toplumsal sınıflara hem de bölgelere eşit uzaklıkta duramamıştır. Sonuçta, yatırımlardan daha çok pay alan yerler bir şekilde dönüştürme kapasitesi yaratırken, yatırımlardan istediği payı alamayan yörelerde bu kapasite gelişmemiştir. Dönüştürme kapasitesinin yetersizliği, kalkınma açısından belli bir durağanlık yaratmış, toplumsal değişimin temel aktörü olan devlet dışarıdan müdahale yoluyla bölgenin iç dinamiklerini uyaramayınca ve bu dinamikleri hareket geçirecek başka bir aktör de ortaya çıkamayınca, bu yöreler kalkınmacılık döneminin az gelişmiş yöreleri olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, bu tip bölgelerde kalkınma dinamiği bir şekilde kilitlemiştir.

Ama hemen vurgulayalım bu, az sonra tartışacağımız günümüz koşulları ile kıyaslandığında hiç de umutsuzluk içermeyen bir durumdur; zira, bölgesel kalkınma her zaman ulusal kalkınma çabalarının ayrılmaz bir parçası olduğu için, devletin her zaman gözünü o yöreye çevirmesi umudu vardır. Bir başka açıdan baktığımızda devletin, bölgesel kalkınmayı başlatabilecek bir konumda olması, tüm taleplerin devlete yönlendirilmesi anlamına gelmiştir. Pozisyonlarını değiştirmek isteyen bölgeler politik baskılarını arttırarak devletten yeni pozisyonlar talep etmişlerdir. Bu, kalkınma sorunsalının politize olması anlamına gelmektedir. Kalkınma için en gerekli eylem pozisyonların sunduğu fırsatları değerlendirip, bunlar üzerinden yeni kapasiteler yaratmak iken, pratikte görülen bu kapasitelerin yeniden üretilmemesi olmuştur. Pozisyonların sunduğu fırsatların bitmesiyle birlikte de etkileri bugün bile sürmekte olan bir alışkanlık iyice yerleşmiştir: Bu, devletten yeni pozisyonlar talep etme alışkanlığıdır. Bu, değişimi ve kalkınmayı başlatacak tek güç olarak devletin görüldüğü bir toplum anlayışına yol açmış ve kalkınmanın sadece ve sadece devletten gelecek katkılarla başarılabilceği yolunda bir inanca zemin hazırlamıştır. Bu açıdan kalkınmacılık, toplumun hemen tüm kesimlerinin devlet karşısındaki özerkliklerini yitirdikleri bir toplum yapısı anlamına gelmiş ve özünde politik olmayan bir çok sorun, devletten pozisyon alabilmek adına politikleştirilmiştir. Sonuçta tüm talepler, devlete yönelik olarak formüle edilmiş, tüm politik ve toplumsal projeler, devleti ele geçirme projesinden öteye gidememiştir. Belki de en önemlisi, kalkınma için, devlet dışı dinamiklerin harekete geçirebilmesi bile hayal edilemez olmuştur bu dönemde. Zihniyetlerin, iktisadi ve toplumsal gerçekliklerden daha yavaş değiştiğini bir kez daha hatırlarsak, kalkınmacılıktan günümüze kalan en önemli miraslardan birisi, kalkınmanın sadece devlet eliyle gerçekleştirilebileceği yolundaki yaygın ve yanlış inançtır. Bu yanlış inanç, günümüzde yörelerin kendi içsel dinamiklerini görmeyip, gözlerini toplumsal değişimin esas aktörü gördükleri devlete çevirmelerini sonucunu doğuran tavırlara zemin hazırlamıştır.

2.3. Kalkınmacılığın bitişi

Devletin temel aktör olduğu, pozitivist bilim anlayışının önderliğinde yaratılan teknik bilgiye dayanarak toplumsal ve mekansal adalet anlayışı esasında az gelişmiş bölgelerin ve ülkelerin gelişmiş olanları yakalamaya çalıştığı kalkınmacılık söylemi ve pratiği bilindiği üzere, 1970'lerde ciddi bir krizle karşılaştı; piyasa aktörlerinin daha hareketli olduğu yeni bir sistemin ortaya çıkışı ile birlikte iktisadi ve politik arenadan silindi. Oluşan krizde devletin bizzat kendisi artık sorunların çözümü değil de kaynağı olarak algılandığından, kalkınmacı yapının pragmatik olarak yıkımı gündeme geldi. Her ne kadar devlet müdahalesinin asgariye indirilmesi öngörülse de, paradoksal olarak devlet eski yapıyı yıkmak için öncesinden daha fazla müdahale etmek durumunda kaldı. Ancak bu müdahale, kalkınmacılık döneminde pek de fazla hareket alanı bulamayan girişimciliğin önündeki engelleri kaldırmak için yapılan bir müdahaleydi. Ulaşım ve elektronik sektörlerindeki büyük gelişmeler sayesinde girişimciliğin hareket alanı, ulus-devlet sınırlarını ve klasik dış ticaret anlayışını aşarak küresel bir tanım almaya başlayınca, girişimciler yeni dönemin ana aktörü haline geldiler; kalkınmacılıktaki devletin oynadığı rolden farklı bir oyunu sahneye koymaya başladılar.

Girişimcilerin toplumsal değişimin temel aktörlerinden biri olarak sahneye çıktığı dönem, kalkınmacılığın istikrarlı ve uzun erimli yapısına benzemeyip, riskli ve son derece değişken bir yapının izlerini taşıyor. Devletin hareket alanının daralması, küresel piyasaların kontrolsüzlüğü ve teknolojik devrim sayesinde girişimcilerin kazandığı ve şimdiye dek pek de örneği görülmemiş bu hareketlilik, istikrarlı ve uzun soluklu bir çizgi izleme olasılığını azaltmış, hemen tüm toplum kesimlerini bir dizi risk ile karşı karşıya bırakmıştır. Burada asıl önemli nokta, içinde bulunduğumuz bu hızlı çağın dinamiklerinin ortaya çıkardığı insan eylemlerinin, alışıldık toplumsal sınırları sürekli olarak zorlaması ve neredeyse tüm istikrar arayışlarını boşa çıkaran bitmez tükenmez bir devingenlik yaratmasıdır. Daha net bir şekilde ifade etmemiz gerekirse, değişim ya da yeniden yapılanma, salt yapısal değişikle sınırlı değil: Süreç içerisinde yapı ile insan eylemi arasındaki ilişkinin kendisi de değişime uğruyor. Bugün geldiğimiz noktada insan eylemi, içinde bulunduğu yapısal ilişkilerin sınırlarını değiştirebilme kapasitesini artırıyor, yapısal sınırların kontrolünden kaçış noktalarını daha kolay bulabilmeye başlıyor. Bu durumda, istikrarlı ve uzun erimli yapısal durumlardan daha çok, insan eylemi ve yapı arasındaki oynak ve esnek ilişki sonucu değişken durumlar ortaya çıkıyor. Kısacası, kapitalizmin örgütlenme tarzında örgütsüzlük ve risk başat hale gelmeye başlıyor.⁶

Sınırları zorlayan küresel ekonomi akışkanlığında yeni güç dengeleri de oluşuyor. Oluşan akışkanlık içerisinde sürekli büyüyen küresel firmalar,

⁶ Literatürde bu gerçeği vurgulayan çok sayıda eser bulunmaktadır. Beck'in risk toplumu kavramı ile Lash ve Urry'nin örgütsüz kapitalizm kavramları, kapitalist ilişkilerin bu değişen yönüne dikkat çeker. Bu konuda bkz. Beck, E. (1992) Risk Society: Towards a New Modernity, Sage Publications, London; ve Lash, S. ve Urry, J. (1987) The End of Organised Capitalism, Polity Press, Oxford.

neredeysi birer imparatorluk haline geliyor ve ulus-devlet karşısında güçlerini sürekli arttırıyor. Şu andaki eğilimlerin sürmesi halinde, zaten sınırlarını aşan küresel akışkanlıklar karşısında kontrol güçlerini kaybetmeye başlayan ulus-devletlerin yakın bir gelecekte nasıl bir durumla karşılaşacağı çok ciddi bir sorun. Bununla birlikte küresel akışkanlığın açık uçlu yapısı ve sürekli genişleyebilmesi, bir yandan belli bir esnekliği ve her an değişebilirliği sürekli hale getirirken, diğer yandan da güç ilişkilerini paylaşılan bir konuma oturtmakta. Küresel akışkanlığın oluşturduğu bu ağlarda, herhangi bir aktörün ne kadar güçlü olursa olsun ağın içindeki tüm akışları kontrol edebilmesi mümkün değil. Küresel firmalar, bir yandan hiç olmadıkları kadar güçlenir ve ulus-devletler karşısındaki güçlerini arttırırken, diğer yandan da kontrol etmeleri mümkün olmayan akışların sersemletici etkisine maruz kalabiliyorlar bu süreçte. Kısacası, güç ilişkisi sürekli olarak yeniden biçimleniyor. Bu dur durak bilmez biçimlenme sürecinde toplumlar, bölgeler, kentler ve hatta bireyler, önceden görebilmeleri mümkün olmayan fırsatlar ve tehditler karşısında bulabiliyorlar kendilerini bir anda; hiç beklemedikleri bir anda, kendilerini daha yüksek bir platformda tanımlama fırsatı çıkabildiği gibi karşılırlarına, bir anda kendilerini cezalandırılmış ve ağı içinde aşağılara yuvarlanmış bir halde bulabiliyorlar.

Hemen her şeyin kestirilebilir ve daha da önemlisi istikrarın kural, istikrarsızlığın ise istisna olduğu bir dünyada, önceden belirlenmiş bir hedefe doğru çabaların biriktirilmesi esasına dayanan kalkınmacılığın, riskin hakim olduğu günümüz için söyleyebileceği bir sözü, önerebileceği bir yolu hemen hemen hiç kalmadı artık. Esnek olmanın, fırsatları hızlıca değerlendirmenin temel önem kazandığı ve küresel akımların sınır tanımadığı günümüzde, az gelişmişlerin gelişmişleri yakın bir gelecekte yakalaması artık kolayca tasavvur edilemez oldu. Plancılar/kalkınmacılar, bu dönemi büyük ölçüde yeni süreçleri izleyerek geçirdiler; bölgesel gelişmeler genelde müdahalesiz ve beklenmedik şekilde ortaya çıktı. Bu ortamda, az önce kısaca vurguladığımız gibi, insan eylemi ile bu eylemin içinde yer aldığı yapı arasındaki ilişkinin değişmiş olması nedeniyle, sürekli olarak yeniden kurulmakta olan güç ilişkileri içinde kimi kentler ve bölgeler, kendi sınırlarından kaçma, daha önceleri tahayyülü bile mümkün olmayan hızda yükselebilecek fırsatları elde etti. İşte tam da bu nedenle, çoğunlukla az gelişmiş olarak nitelenen bölgelerde, küçük ve orta ölçekli firmalar temelinde önceden planlanmamış şaşırtıcı gelişmeler karşımıza çıktı. Bir zamanların geri kalmış kentleri ve bölgeleri, küresel kapitalizmin sunduğu avantajları iyi değerlendirip uluslararası ticaret ağlarına girmeyi başararak, önceden hayal bile edilemeyecek başarılarla imza attılar.

Ulus-devlet politikalarının küreselleşen ortama uyum sürecinde sınır kavramı da değişmeye başladı kaçınılmaz olarak. Ticaret ve üretim akımları üzerinde ulus-devletlerin kontrolü de gittikçe zayıflarken, küresel düzenlemeler giderek artan oranlarda uluslararası politikalar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunun sonuçlarından biri, ulus devletlerin önceki dönemlerde sıkı sıkıya kontrol ettikleri sınırların eskisi ile kıyas kabul etmeyecek ölçüde geçirgen hale gelmesidir. Sınırların geçişkenliğindeki bu artış ile birlikte sınır bölgeleri de yeni dönemin getirdiği ticari fırsatlardan

yararlanmaya başlamıştır. Küresel akımların şekillendirdiği yeni dünyanın, bütün ulus-devlet sınırlarında böylesine bir gelişme yarattığından söz etmek elbette ki mümkün değildir. Özellikle politik gerginlik, savaş hali ve/veya ihtimali gibi nedenlerle ulus-devlet kontrolünün ticarete yarattığı sınırlamalar hala devam edebilmektedir. Ancak küreselleşmenin dinamiklerinde bir değişim olmadığı sürece, sınırların er ya da geç geçişkenlik sürecine girebileceğini söyleyebiliriz.

Geçişkenleşen, sadece ulus-devlet sınırları olmadığı yeni dönemde; eskiden birbirine karşıt görülen, birbirlerini dışladığına, bir arada var olamayacağına inanılan toplumsal ilişki biçimlerinin, bir arada var olabileceği de görüldü. Benzer şekilde, formel ile enformel arasında hem pratikte hem de zihinlerde çizilen keskin sınırlar da geçişkenleşmeye başladı. Dünyanın yeniden şekillenmekte olduğu bu dönemde, ortaya çıkmakta olan yeni ilişkilerin enformel sektöre ciddi bir hareket alanı kazandırdığını söyleyebiliriz. Bu yeniden yapılanmada, formelin sınırlarının gevşediği ve enformelin özelliklerinden yararlandığı görülüyor. Özellikle piyasaların genişlemesi ve derinleşmesi ve bu nedenle girişimcilere verilen geniş hareket alanları, toplumsal yaşamda formel ve enformelin içiçe girmesini sağlıyor. Enformel formelleşirken, formel de enformelleşiyor. Formel ile enformel arasında bir zamanlar söz konusu olan keskin sınırlı ilişki tarzı, yerini formel ve enformelin geçişken olduğu yeni bir toplumsal geometriye bırakıyor. Oluşan yeni toplumsal geometride, devlet, piyasa ve sivil toplum örgütlerinin hareket alanları net olarak da çizilemiyor. Yeni oluşan muğlaklık, toplumsal yaşamın her alanında tanımı hiç de kolay olmayan gri alanlar oluşturuyor. Keskin geometrideki enformelin tersine, geçişken geometride oluşan enformellik artık büyüme ve gelişme olanakları da sunuyor. Bu yeni dönemde oluşan enformellik, gri alanın varlığını kendi çıkarı için kullanabilen ve bu süreçte kendi içinde de farklılaşan, kazananın ve kaybedenin açık olarak görülebildiği bir özellik kazanıyor. Çok hızlı bir yukarı doğru sınıfsal hareketliliğin görüldüğü son yirmi yılda, hem enformel hem de formel kesimdeki yeni zenginleşme hareketleri birbirine benzemeye başlıyor.

Girişimciliğin önündeki engelleri kaldırma ve destekleme sürecinin, 1960'lı ve 70'li yıllar boyunca iktisadi olarak önemli görülmeyen, dolayısıyla formel alan içerisinde kendisine yer bulamayan küçük firmaların son yirmi yılda inanılmaz bir hareketlilik kazanmasına ve bir çok ülkenin gelişme çizgisinde önemli bir yere sahip olmasına ön ayak olduğunu söyleyebiliriz. Dünya ekonomisinde son yirmi yılda yaşanan altüst oluş sürecinde, her şeyi kendileri yapmaya çalışan büyük firmaların boş bıraktığı alanlarda önemli bir hareket kabiliyetine kavuştu bu dönemde.

Türkiye'de ve benzeri ülkelerde görülen sanayi temelli küçük ve orta ölçekli firma başarılarına baktığımızda önemli bir nokta karşımıza çıkıyor: Sözü edilen küçük ve orta ölçekli firma başarıları ağ tipi bir örgütlenmenin eseri. Bu ağ örgütlenmeleri, enformel ilişkilerden beslenmekle kalmıyor, aynı zamanda formel ilişkiler içinde yer almaya da çabıyor. Özellikle gelişmelerinin ilk evrelerinde bu tür ağ tarzı yapıların enformel nitelikleri

fazlasıyla ön plana çıkıyor. Çoğunlukla yeterli eğitime sahip olmayan ve pazarla nasıl ilişkiye geçeceğini de bilmeyen bu kesimler enformelliğin pozitif ve yaratıcı gücünü sonuna kadar kullanabilmekte, küçük olmanın zorunlu kıldığı var kalma kabiliyetleri sayesinde gerektiğinde yasaların gediklerini bulan ve gündeme gelebilecek anlaşmazlıkları çözmeye yeteneği olan bir ilişkiler sistemi kurabilmekteler. Birbirleriyle aktif güvene dayalı ilişkiler kuran küçük firmalar, kendilerine ait çözüm üretme kapasitesine sahip kollektif stratejiler de geliştirebilmekte.

Kalkınmacılık döneminin bürokratik organizasyonel insan modelinin yerini kalkınmacılık sonrası dönemde girişimci bir insan modeli alıyor. Girişimciliğin önem kazanması, yapabilirlik kodlarında değişim yaratıp, risk alma, yenilikçilik, istikrarsız süreçlere uyum, ağ tipi örgüt geliştirebilme kabiliyeti gibi özellikleri ön plana çıkartıyor. Aralarındaki sınırlar giderek eriyen formel ve enformel alandaki bir dolu ilişkiden beslenen bu özellikler, kalkınmacılık dönemindeki sosyal hareketlilik formlarını da ciddi olarak değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimde en önemli darbeyi eğitim almış, formel eğitim yoluyla kazanılan yapabilirlikler yeni pozisyonlar üretmekte zorlanmaya başlamış ve bir önceki dönemde eğitim ile kalkınma arasında kurulan yakın ilişki bu dönemde zedelenmiştir.

Kalkınmacılık sonrası dönem, devlet ve toplum ilişkileri açısından da eski dönemden çok farklıdır. Yeni dönemin devleti, toplumdaki sınıflar arasındaki ilişkilere hakemlik eden, toplum içindeki uzlaşmanın devamı için çoğu kez alt sınıflar lehine müdahalelerde bulunan bir devlet değildir artık. Kalkınmacılığa özgü refah devleti uygulamalarının önemli bir bölümü devletin küçülmesi söylemi eşliğinde sona ermiş, geçişken toplumsal geometride yukarı ve aşağı doğru hareketlerin hızlanmasıyla gelir dağılımında çok ciddi dengesizlikler ortaya çıkmıştır. Bir önceki dönemde toplumun en temel birleştirici öğelerinden biri olan devlete ve formele duyulan güven, yerini giderek büyüyen bir güvensizliğe bırakmış ve bu boşluk, hem zenginleşme hem de yoksullukla başetme süreçlerinde insanların kendi aralarında oluşturdukları aktif güven ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu ortamda, toplumda devletin oluşturması beklenen genel ve kapsayıcı güvenin azalmasıyla birlikte özellikle cemaatler gibi insanların kendi aralarında oluşturdukları güvene dayalı ağ ilişkileri toplumsal yaşama damgasını vurmaya başlamıştır. Devletin kurumsal yapısına duyulan güvenin azalmasını ve hareket alanının kısıtlanmasını, sivil toplum kuruluşları (STK'lar) da iyi kullanmış ve kısa sürede cemaat temelli örgütlenmeler toplumsal yaşamın önemli bir parçası olmuştur. Yeni dönemde oluşan bu eğilim, kalkınma konusunda ortak bir dil birliğinin ve ortak amaçların da kurulamamasına neden olmaktadır. Kalkınmanın tanımı bir STK'dan diğerine, ya da bir iktisadi ağ ilişkisinden diğerine değişmeye başlamaktadır.

Geçmiş dönem ile kıyaslandığında riskin ve örgütsüzlüğün ön plana geçtiği, devletin hakem rolünü yitirdiği kalkınmacılık sonrası dönemde yoksulluk da ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, formelin de enformelin de kapsamadığı, başka bir deyişle toplumsal olarak dışlanan bir yoksulluk türüdür. Türkiye'de yeni yeni görmeye başladığımız, ancak diğer gelişmiş ve

gelişmekte olan ülkelerde çoktandır örnekleri görülen bu yeni yoksulluk türünde yapabilirlik seviyesi neredeyse sıfırlanıp, yoksulluk kronik bir duruma gelmiştir. Bir sonraki bölümde daha geniş tartışacağımız gibi, yapabilirliklerin tükendiği bu yeni yoksulluk Türkiye'de sınırlı olarak görülsede, potansiyel olarak ciddi tehditler oluşturmaktadır şimdiden. Ayrıca günümüz Türkiye'sinde yoksulluk bir sonraki bölümde, kuralsız olarak adlandıracağımız yeni bir biçime bürünmekte ve bu yeni yoksulluk türünde toplumun çok farklı kesimlerinden insanların, yapabilirlik seviyelerinde ciddi sınırlamalar yaşamaları ve daha önceden hiç bilmedikleri yoksulluk tehdidi ile yaşamaları söz konusu.

Kalkınmacılık sonrası dönemde gündeme gelen bir diğer önemli sorun, kalkınmacılık döneminde dönüştürme kapasitesi sınırlı kalmış bölgelerin yeni dönemde oluşan süreçlere dahil olamaması, sonuçta kapasitelerindeki kilitlenme artması ve tıpkı yeni yoksullukta olduğu gibi dışlanan yerler haline gelmeleridir. Burada bölgesel kilitlenme adını verdiğimiz süreç elbette ki kalkınmacılık döneminde de söz konusudur; ancak kalkınmacılık sonrasında bu tip kilitlenmeler, küresel ve istikrarsız iktisadi yapı içinde daha da derinleşmekte ve kronikleşmektedir. Bu kilitlenmelerin nedenlerinden biri, küreselleşmenin oluşturduğu mekansal yapı üzerinden geliştirilen ülkesel stratejilerin her bölgeyi kapsamaması ile ilişkilidir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan mekansal yapı alansal değil, mekansal noktaların birbirine bağlandığı bir akım şebekesi şeklindedir. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse küreselleşme, gündelik iddiaların aksine tüm yeryüzünü birbirine yaklaştıran bir sistem kurmuyor; tam tersine, süreç içerisinde yer alabilen kentlerin ve bölgelerin birbirine bağlandığı bir şebekeyi andırıyor. Akım şeklinde oluşan bu yapıda ülkesel kalkınmanın temel stratejisi, varolan ağ ilişkisinde içinde yer alan kentlerin ve bölgelerin varlığını sürdürmek ve bu hiyerarşide daha iyi bir yer bulabilmek için çabalamak olmuştur çoğu kez. Daha açık bir anlatımla, örneğin küresel ağ ilişkilerine "*İstanbul'un satılması*" gibi bir strateji, bedeli ülke bütünü için ne olursa olsun ön plana geçmiştir.⁷

Öte yandan akışkanlığın getirdiği istikrarsızlık içinde olabildiğince istikrar sağlanmaya çalışılırken, az gelişmiş bölgelerin bu süreçteki önemi, istikrar sağlama süreçlerine ne ölçüde katkı sağlayabildikleri ile ilişkili olarak kurulmaktadır. Daha önce de vurguladığımız gibi kalkınmacılık, üretimin yetersiz olduğu dünya ekonomisi koşullarında -başka bir deyişle kat kaynak koşullarında- yapılan her fabrikanın ülke kalkınmasına faydasını dikkate alarak oluşan bir pratiktir. Ancak yeni dönemde satış eyleminin üretim faaliyetinin önüne geçmesiyle birlikte, kurulan her fabrikanın ülke kalkınmasına yararlı olması gibi bir şey söz konusu olmaktan çıkmış, satışta başarılı olamayan ve piyasanın verimsiz çalıştığına kanaat getirdiği firmaların yarattığı ve yaratacağı toplumsal kayıplar, ulusal iktisadi kalkınma içinde dikkat edilen temel nokta olmaya başlamıştır. Riskli ve değişken piyasa koşullarında sektörel pozisyonlar da sürekli değişime uğramakta ve değişen pozisyonlarda verimliliğin niteliği açısından istikrarlılık da ortadan kalkmaktadır. İstikrarsızlığın kural haline geldiği

⁷ Bkz. Keyder, Ç. (1992) "İstanbul'u nasıl satmalı?", İstanbul Dergisi, sayı: 3, 81-85.

böylesi piyasa koşullarında, ulusal kalkınma süreci esas olarak bu sürece en iyi ayak uyduran ya da uydurabileceği varsayılanlar üzerinden yürütülmekte ve bu sürece katkı sağlayamayan bölgeler büyümenin değil, yeniden dağıtım mekanizmalarının parçası haline gelmektedir. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse, bu dönemde hakim olan kalkınma anlayışında bölgesel kalkınma, ülkesel kalkınmanın tam bir parçası değildir artık.

Kalkınmacılık sonrası dönemde, küresel ilişki ağlarına girmeyi başaramamış ve ulusal büyümeye katkıları sınırlı kalmış bölgeler ve kentler için kalkınma reçeteleri geliştirilmektedir. Bu kalkınma reçeteleri, devleti değil de girişimciyi özellikle küçük ve orta ölçekli firmaları ve sivil toplum kuruluşlarını harekete geçirmeye çalışan, bir önceki dönemin tersine yukarıdan aşağıya değil de aşağıdan yukarıya doğru müdahale tarzını esas alan eylem biçimleri olarak ortaya çıktı. Yeni dönemde ortaya atılan kalkınma reçetelerinin pratikteki sonuçlarına bakarak, bu yeni müdahale tarzının kilitlemiş bölgelerde başarılı olduğunu söylemek zor. Bunun bir nedeni, reçetelerin dayandığı 'postrasyonalizasyon'da aranabilir. Kalkınmacılık sonrasında hızla kalkınan bölgelerde gelişen süreç, büyük ölçüde müdahalesiz ve kendi kendine geliştiği için, bu reçetelerde söylenenlerin bu başarının gözlemlenmesi ile elde edilen bulgulara dayandığını daha önce belirtmiştik. Bu gözlemler ise nedensellik üzerine değil, o süreçte ortaya çıkan olumsuzlukların postrasyonalizasyonu ile yapılandı.

Postrasyonalizasyon aktörlerin şimdiki zamandaki eylemlerini organize edebilmeleri için geçmişte yaşanmış, planlanmamış ve öngörülmemiş tecrübe ve eylemlerin yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilir. Burada önemle vurgulanması gereken nokta, geçmişteki eylemler anlamlandırılırken aktörlerin sınırlı rasyonalitesini şekillendiren içsel ve dışsal koşulların analizi üzerindeki durulmasıdır. Kalkınma aktörlerinin kendi yapabilirlikleri ile bu yapabilirliklerin eyleme dönüştüğü zaman ve mekana özgü koşulların (başka bir deyişle, olumsuzlukların) değerlendirilmesi, bu postrasyonalizasyonların başka yerlerde uygulam olanağı bulacak şekilde genelleştirilmesi anlamına geliyor.

Burada belirtilen anlamda bir genelleştirmenin ne kadar mümkün olduğu sorusu, gündeme getirilmesi gereken önemli bir sorudur. Bölgelerde kendiliğinden oluşan başarılı pratiklerin gözlenmesi sonucu yapılan postrasyonalizasyon, gelişmenin nasıl olduğuna ilişkin nedensellik kurgusu yaratmaktadır. Bu kurguda kuramsal bakışın temelini oluşturan zorunluluk ilişkileri ile daha kaza olarak ortaya çıkan olumsuzluk ilişkilerinin yarattığı farklı bileşikleri ve etkileri ayırtmadan hamur haline getirerek bir nedensellik ortaya çıkartılmaktadır. Son yıllarda gelişen

⁸ Postrasyonalizasyon kavramına ilişkin olarak bkz. Sayer, A. (1992) *Method in Social Science: A Realist Approach*, Routledge, London. Ayrıca bölge kalkınma kuramlarında postrasyonalizasyonun değerlendirilmesi için bkz. Tekeli, İ. (2004) "Bir Bölge Planının Çözümüne Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İş Huzursuzlukları", Kentel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004: s. 244-262; ve Tekeli, İ. ve Pınarcıoğlu, M.M. 2004, "Commitment Model for Regional Planning: How to unlock the frozen gears of stagnant regions", *Studia Regionalia* (basılmıyor).

sosyal bilim anlayışı, bize sosyo-mekansal süreçlerde oluşan insan pratiklerinin, zorunluluk ve olumsuzlukların belli tarihte ve mekanda yarattığı bileşkeleriyle çok belirlenimli ve bağlam bağımlı olduğunu göstermektedir. Çok belirlenimli ve bağlam bağımlı bu yapı da o mekanlarda tarihsel ve kültürel süreçlerde oluşmuş tecrübelerden elde edilen bilgilerin diğer bölgelere transferinin hiç de kolay olmadığı anlamına geliyor. Başka bir deyişle, bu süreçlerdeki tecrübelerin rasyonalizasyonundan elde edilen bilgilerin transfer edilip edilemeyeceği sorusu, kuramsal olarak yanıtlanması hiç de kolay olmayan bir soru. Bir örnek vermek gerekirse, eğer herhangi bir yörede elde edilen kalkınmada o yöredeki KOBİ'ler arası güven olup olmaması, yerelde oluşan birlikte iş yapabilme becerisi şeklinde ya da kolektif verimlilik gibi tarihsel süreçlerde birikmiş kültürel oluşumlar ciddi bir rol oynamışsa, o yörede elde edilen tecrübelerin nasıl ve ne oranda transfer edileceği ve bu tecrübelerden diğer bölgelerin nasıl ve ne oranda yararlanabileceği önemli bir sorun olarak çıkmaktadır. Kültürel oluşumların bağlam bağımlı niteliği, o yere özgü ve tarihsel koşullarda biçimlenmiş çok belirlenimli yapısı, nedensel ve evrensel çıkarımlar yapmamızı engellemekte ve bu bağlamlarda elde edilen bilginin dolaysız olarak transferini zorlaştırmaktadır.

Transfer edilemeyen bu bilgi türü, olumsal ilişkileri göstermektedir. Nedensel değil de belirli bir yere ve zamana özgü olumsal ilişkiler üstünden oluşturulan kuramsal yapı, özellikle kilitlenmiş bölgelerin kilitlenme nedenleri üstüne herhangi bir açıklama getirmekte zorlanmakta, kalkınmanın başlaması için anlamlı müdahale noktaları belirleyememektedir. Bu tür bir kuramsal bakış, kalkınmaya başlamış yerler için müdahale noktaları tanımlayabilir ve zaten süreç içerisine dahil olmuş oyunculara yönelik stratejiler üretebilir. Ancak kilitlenmiş bölgeler için transfer edilemeyen bu tür olumsal bilgilerin dışında müdahale alanları tanımlanmadığında, yapılacak müdahaleler anlamını yitirmekte, bu defa müdahaleler kendi içinde kilitlenmektedir.

Bu problem sadece bölgesel kalkınma kuramlarında değil işletme kuramlarında da görülmektedir.⁹ Başarılı şirketlerin gelişme öykülerine bakarak yeni firmalar için çıkartılacak dersler ve kuramlar da kendi içinde benzer kilitlenmelere yol açmaktadır. Özellikle bir başarılı şirketin gelişme çizgisi izlendiğinde elbette ki yaptığı bir çok eylem değerlendirilecek ve dersler çıkarılacaktır. Geçmişte karşılaşılan birçok beklenmedik olay, şirket sahiplerinin kendilerine özgü nitelikleri ya da o dönemde ve o mekanda oluşmuş özel koşullar, bir şirketin başarısında olumlu veya olumsuz anlamda rol oynamıştır. Bu özel koşullar, sürprizler ve başka bir ortamda tekrar etmesi mümkün olmayan ve sosyal ve kültürel ilişkiler gibi olumsal koşullar üzerine genelleme yapmak, son derece yanıltıcı sonuçlar doğurabilecektir. Elbette ki bu süreçten çıkarılacak özel dersler vardır. Ancak bu dersler genel olarak kuramsal değil, aktörlerin özel durumlarda nasıl davranmaları gerektiğine dair stratejik bilgiler olacaktır. Elbette ki bu süreçten çıkarılacak özel dersler vardır. Ancak bu dersler genel olarak

⁹ Jlle, Antio, E. vd. (2001) "Entrepreneurial intent among students in Scandinavia and in the USA" *Enterprise and Innovation Management Studies*, 2(2), 145-160.

kuramsal değil, aktörlerin özel durumlarda nasıl davranmaları gerektiğini dair stratejik bilgiler olacaktır. Bu tür stratejik bilgilerin de özelliği gelişmesinin belli aşamalarına gelmiş firmalara yararı olacaktır ama, süreç yeni girmiş olan girişimcilere söyleyeceği şeyler ciddi olarak kuşak kalacaktır.

Kilitlenmiş dinamiklerin açılması konusunda dışarıdan yapılacak müdahalelerin özel bir önemi olduğu söylenebilir. Kilitlenmiş dinamiklerini kendi başına kıramayan bölgelere yapılacak dışsal, başka bir deyişle yukarıdan aşağıya müdahaleler bu süreci kırabilir.

Elbette bu dışsal müdahalelerin kalkınmacılık döneminin mantığıyla yapılması ve dönemin özelliklerine uygun olmaması halinde, kilitlenmeyi kırma olasılığı olsa bile, gelişmenin sürekli hale getirilmesi şansı son derece düşüktür. Öte yandan postrasyonalizasyon kuramları, böyle bir dışsal müdahaleyi değil de aşağıdan yukarıya geliştirilecek müdahale tarzı olarak içsel müdahale alanları tanımlamaya çalışmaktadır. Ancak mevcut kuramlar içinde olumsuzluk üzerinden kurgulanan müdahale, müdahale edilecek bağımsız değişkenler tanımlamak ve yapılacak müdahaleler ile aktörler arasında dolaysız ilişkiler oluşturmak konusunda zorlanmaktadır. Bu durumda plançı/kalkınmacı, süreç içinde daha çok işlemesi gereken bir sitemin kolaylaştırıcısı pozisyonunu üstlenmeye çalışmaktadır. Pratikte ise içsel dinamiklerin bir hareket göstermediği yerlerde bu kolaylaştırıcı pozisyon bir anlam ifade etmemektedir. Sonuçta da İlhan Tekeli'nin belirttiği gibi "Gelişmesi kilitlenmiş, özel kaynakları olmayan, ortalama hüner ve bilgi düzeyinde bir nüfusu olan, bir bölgenin sadece iç dinamikleriyle, çok uzun süreler geçmeden, kalkınabileceğini iddia eden bir planlama kuramı kurulamamaktadır"¹⁰. Varolan kuramsal anlayış ve pratik ise günden güne inandırıcılığını yitirmektedir.

Hem yeni yoksulluk hem de bölgesel kilitlenmeler konusunda, dünyada oluşan pratik üzerinde durulması gereken bir diğer konudur. Yeni dönemin pratiği, bölgesel kilitlenmeler konusunda ulusal kalkınma süreçlerinin dışında yerel bir bakışla ya da yeni yoksulluk söz konusu olduğunda sosyal hizmet anlayışının sınırlarını aşmayacak bir şekilde oluşturulmaktadır. Bu süreç içinde geliştirilen teknikler genelde faydalanıcıları ve uygulayıcıları birbirinden ayırmakta ve süreç içinde uygulayıcı kuruluşlara atfedilen önem, uluslararası ve ulusal müşavirlik şirketlerine hareketlilik kazandırmaktadır. Oluşan bu pratik içinde şirketler işin doğası gereği mümkün olduğunca hızla işi bitirip, kar yapmaya çalışmaktadır. Bir şirket için kar etmek çabası kadar doğal başka bir şey olamaz elbette ki. Ancak söz konusu olan kalkınma olduğunda sanırız bir kez daha düşünmekte yarar var. Günümüzde oluşan pratikte kalkınma için neredeyse olmazsa olmaz önemde olduğuna inandığımız akıl gönül birliğini kurmanın olanağı yazık ki mümkün değil.

¹⁰ Tekeli, I. 2004. "Bir Bölge Planıcısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yazdığı Hususlulukları". Kentel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, Pamukkale Üniversitesi. Mart 2004, s. 244-262.

Bundan başka uygulanan projelerin ne denli başarılı olduğunu ölçmenin zor olduğunu da belirtmek gerekir. Pratikte yerleşen anlayış, projenin başarısını kalkınmaya olan katkısıyla değil, önceden belirlenmiş eylemlerin ne kadar ve nasıl yapıldığıyla ölçmeye yöneliktir. Böylelikle de asıl sorulması gereken soru, yapılan eylem ve müdahalelerin kalkınmaya ne ölçüde katkıda bulunduğu sorusu, gündeme bile gelememektedir.

Sonuçta günümüz koşullarında bölgesel kalkınma çabaları, kalkınmacılık döneminde olduğundan çok farklı koşullarda oluşturuluyor. Geldiğimiz noktada, günümüz koşullarının tehditler kadar önemli fırsatlar sunduğunu ve bu fırsatların kullanılmasının ülke kalkınması için hayati önemde olduğunu da belirtmek gerekiyor. Kilitlenmiş olarak adlandırdığımız kalkınmamış bölgelerin ve günümüzde toplumsal ilişkilerden giderek daha çok dışlanan yoksulların bölgesel, ülkesel ya da evrensel anlamda ciddi bir kayıp olduğu yolundaki inancımız, acil olarak bu süreç için anlamlı müdahale alanları tanımlamamızı ve mevcut müdahale araçlarını sorgulamamızı gerektirmekte. Bu tür sorgulamaların ve çabaların, kalkınmanın esasında bir gönül işi olduğunun bilincinde olarak yapılmasında da ısrar etmek gerekiyor.

¹⁰ Tekeli, İ. 2004. "Bir Bölge Planının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları". *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004*; s. 244-262.

3.1. Giriş

Önceki bölümlerde yaptığımız tartışmada yeni dönemde temel önemde iki sorunun varlığından söz ettik: *kilitlenmiş bölgeler* ve *yeni yoksulluk*. Bu iki sorunun da aslında tek bir ortak dışlanma sorunu etrafında örülmüş olduğunu, bu sorunla tanımlanabileceğini öne sürebiliriz. Günümüz koşullarında iktisadi ve toplumsal süreçlerin dışında kalmak, hem mekanlar hem de insanlar için de dışlanmayı getirmektedir. Yeni dönemin iktisadi sistemine eklenemeyen bir çok bölge ve sayısı ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye değişmekle birlikte, kimi durumlarda %20'lere varan miktarda, mutlak yoksul var günümüz dünyasında, yiyecek ekmeği bulmakta bile zorlanan. Her iki durumda da kırılması zor bir kısır döngü çıkıyor karşımıza: Bölgelerin ve yoksul kitlelerin yapabilirliklerinde artış sağlayacak bir müdahale gelmediği sürece, bu bölgelerin ve kitlelerin küresel akıslara dahil edilmesi giderek güçleşmekte ve yaşadıkları dışlanma da kalcılaşma eğilimi göstermekte. Bu kısır döngüde ortaya çıkan hem mekansal hem de insani kilitlenmeler aşılamadıkça, bu kez de refahın yaygınlaşmaması gibi önemli bir adalet sorunu çıkmakta karşımıza. Ayrıca, bu bölgelerin ve insanların günümüz dünyasında damgasını vuran küreselleşme gibi temel bir dinamiğin ve dışında kalmasının ve süreçte *aktif katılımcı* olarak değil de sadece *pasif bir izleyici* olarak yer almasının, dünya için de bir kayıp olduğunu belirtmek gerekir. Bu kayıpların bertaraf edilmesi ve adaletli bir yaşamın kurulması da, sistem içi meşruluklar temelinde önemli bir müdahale alanı olarak karşımızda durmakta.

Elbette ki bu tür bölgelerde yaşayanların hepsi yoksul değil; ya da yoksulların hepsi bu bölgelerde yaşamıyor- durum böyle olsaydı, müdahale etmek çok daha kolay olabilirdi aslında. Benzer şekilde, kilitlenmiş bölgelerde yaşayan yoksullukların varlığı da bu bölgeleri kilitlenmiş kılan tek neden değil. Bu bölgelerde farklı yapabilirlik seviyelerinde, hatta yüksek yapabilirlik seviyelerinde bireyler ve gruplar bulunsa bile, bu yapabilirliklerin pozisyonlar yaratması ve bölgenin dönüştürme kapasitesine tahvil edilmesi genelde mümkün olmuyor. Kilitlenmiş bölgelerde yaşayanlar, kalkınma için gerekli kararlı bağlılıkları kurmakta zorlanıyorlar, bunun için gerekli güveni de genelde yaratamıyorlar. Yoksulluk açısından baktığımızda ise, mutlak yoksulluğun artması tüm dünyada sınıf altı olarak adlandırılan yaşama umudunu yitirmiş ve tüm toplumsal süreçlerden dışlanmış bir kitlenin oluşması anlamına gelebiliyor. İşte bu iki durum, bize yeni müdahale alanlarını tanımlıyor. Bu bölümde, bu sorunları çözmeye yönelik müdahalelerin nasıl geliştirilmesi gerektiği üzerinde duracağız. Bunu yaparken de *yeni kalkınmacılık* adını vereceğimiz bir kavramsal çerçeveyi kullanacağız. Ancak tüm bunları yapabilmemiz için, Türkiye'nin geçirdiği dönüşüme biraz daha ayrıntılı bakmamız gerekecek.

3.2. Kilitlenmislik, yeni yoksulluk ve Türkiye

1980'lere gelene kadar kalkınmacılığın esaslarına uygun olarak ulusal ekonomik ve politik örgütlenmesini oluşturan Türkiye, bu süreçte ortaya çıkan sınırlı sayıda yöre dışında bölgesel gelişmişlik açısından hiç de iç açıcı bir görüntüye sahip değildi. Ancak tüm dünya ölçeğinde ekonomisinin yeniden yapılanması ve dünya ticaretinin ulusal devlet kontrolünden kurtulması yolları bulması, bir çok başka ülkede olduğu gibi Türkiye'de de geçirdiği dönemde az gelişmiş olarak nitelenen bazı yörelerde beklenmedik gelişmeler yarattı.¹ Oluşan fırsatları değerlendiren Denizli, Gaziantep, Kayseri, Kahramanmaraş, Konya ve Çorum, bu yöreler arasında en göze çarpanları oldu.² Hepsinin öyküsü birbirinden farklıydı; ama bu farklılara rağmen, gözden kaçmaması gereken bir dizi benzerlik de vardı. Bu benzerlikler arasında belki de üzerinde en çok durulması gerekeni, bu yörelerin hepsinin dünya ekonomisinin altüst oluşunda ortaya çıkan fırsatları kullanabilecek bir üretim ve ticaret örgütlenmesine ve en az bunun kadar önemlisi, bu örgütlenmeyi geliştirme becerisine sahip olmaları idi. Bu beceriyi hayata geçirirken kendi yörelerinde oluşturdukları aktif güven ve bu güven üzerinde geliştirilen kolektif verimlilik, sürecin işlenmesini kolaylaştırdı. Değişik seviyelerde de olsa. Yine bu süreç içinde sadece üretimin ama aktörlerinde değil yöredeki tüm aktörlerde oluşan kalkınma bilinci bu sürecin işlenmesini kolaylaştıran kurumsal davranış tarzı (örneğin belediye, sendikalar v.b.), süreci daha da hızlandırdı. Ellette ki tüm bu yörelerin başarılarını bu bir kaç ögeye indirgemek olanaklı değil ve genellemeler, her zaman basitleştirme riskini taşıyor içinde; ama sözünü ettiğimiz bu ortak taban bu yörelerde kalkınma ivmesi yarattı.

Kendi bölgesel dönüştürme kapasitesinde belirli bir kısırdanma yaratmayı başarmış olsalar da bu süreci yukarıda bahsi geçenler kadar iyi değerlendiremeyen yöreler de oldu. Sözü edilen yörelerin komşularında oluşan bu gelişmeler çoğunlukla gereken kalkınmayı sağlayamasa da bu kalkınma bilinci yarattı ve kısıtlı da olsa bir ivme oluşturabildi. Bunun dışında kalan yöreler için ise süreç, az gelişmişlik sarmalından kurtulmak yolunda pek bir anlam ifade etmediği gibi, bir yol da gösteremedi.

Az gelişmişlik sarmalından kurtulamayan yörelerin insanları Türkiye'de belki kendi bölgelerini geliştirmek için yeni dinamikler yaratamadılar; ama bu süreçte genelde pasif birer izleyici olarak da kalmadılar, kendi çabalarıyla kısıtlı da olsa bazı yapabilirlikler kazandılar. Olaylar karşısında pasif

¹ Yurtdışında bu tür gelişmelerin örnekleri için bkz. Amin, A. ve Robins, K. (1992) "Industrial district and regional development: limits and possibilities", Industrial Districts and inter-firm Cooperation in Italy içinde, ILO, Geneva; ve Capecchi, V. (1989) "The informal economy and the development of the flexible specialisation in Emilia-Romagna" The Informal Economy içinde, (der.) Portes, A, Castells, M. ve Benton, L.A., Johns Hopkins University Press, Baltimore.

² Bkz. Pınarcıoğlu, M. M. (2000) Industrial Development and Local Change, METU, FA Press, Ankara.

izleyicilikten sıyrılmamanın en önemli ve bilindik yollarından biri, Türkiye'de son 50 yılda az gelişmiş bölgelerden büyük kentlere yönelen göç şeklinde kendini gösterdi. Az gelişmiş bölgelerde buldukları pozisyonlar açısından söz konusu olabilecek bütün fırsatları tüketmiş insanların kentlere göç şeklindeki umut arayışları toplumsal açıdan büyük bir hareketliliğe neden oldu. Büyük kentler sağladığı pozisyonlar ile önemli bir çekim gücü yaratırken, göçenler de oluşturdıkları ağ türü ilişkilerle kentte tutunmanın temel koşulu olan iş ve kalacak yer sorununu bir ölçüde kolaylıkla çözümlədiler ve kendilerini dinamik bir süreç içinde tutan kapasitelere erişebildiler. Merkezinde alienin yer aldığı, kimi zaman kültürel kimi zaman da etnik kökenden beslenen, ama temel rolü mutlaka hemşehrilüğün oynadığı bu ağ türü dayanışma ilişkilerinde, sadece kentte tutunmanın yollarını bulmakla kalmadı bu kitle; aynı zamanda küçük ölçüde de olsa zenginleşme olanağı elde etti. Bu, elbette ki getirileri farklılaşan bir kazanım süreci idi; ve getiriler, esas olarak etnik-kültürel kökene ve ağlara katılım tarihine göre farklılaşıyordu. Gecekondulaşmanın sağladığı görece kolay konut ve enformel sektörün sunduğu iş edinme olanakları sayesinde büyük kentlere göçenler, ciddi anlamda kısıtlayacak tehdit ile karşı karşıya kalmadılar Türkiye kentlerinde. Hatta cemaat içi dayanışmaya dayalı bu ilişkiler sayesinde elde edilen kazanımlar, siyasetin göz yumması ile resmileşti ve göçenler, kente sonraki göç dalgalarıyla gelen kesim üzerinden zenginleşmek olanağını bile elde ettiler. İşte biz, kente bir önceki göç dalgalarıyla gelen kesimlerin, yoksulluklarını kurdukları ağ türü ilişkiler sayesinde kendilerinden bir sonra kente gelen kuşağa devredebilmelerini olanaklı kılan bu devredilebilir/başedilebilir yoksulluğa "nöbetleşe yoksulluk" adını veriyoruz. Nöbetleşe yoksulluk olarak adlandırdığımız bu mekanizmalar sayesinde Türkiye'de yoksulluk hiçbir zaman örneğin kıyaslanabilir gelir düzeyindeki Latin Amerika ülkelerinde gözlenen düzeye ulaşmamış, daha kısmi ve daha denetlenebilir bir olgu olarak süregelmiştir. Ve bir ölçüde bu döngüsel sistemin sağladığı olanaklar sayesinde ki Türkiye çok da kapsayıcı bir sosyal güvenlik sistemi ve daha da önemlisi yoksulluğu hedef alan resmi bir politikası olmaksızın, yoksulluk ile başedebilmiştir.

En azından, 2001 yılında son derece sert bir biçimde ortaya çıkan kriz öncesi dönem için, Türkiye'nin yoksullukla oldukça başarılı bir şekilde başetmiş olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bir adım ileri giderek, Türkiye'nin sadece yoksullukla değil son 50 yılda yaşadığı çok büyük çaplı siyasi, iktisadi, toplumsal ve kültürel - dönüşümleri de büyük ölçüde sorunsuz atlatabilmiş olduğu söylenebilir. Bu dönemde milyonlarca insan müthiş bir coğrafi ve toplumsal hareketlilik yaşamış, doğdukları toprakları terk ederek, bambaşka ortamlara ve yaşam tarzlarına girmiş; ve bu süreç, çok da büyük toplumsal çalkantılar yaşamadan geçilmiştir. Yoksulluk açısından bakıldığında da benzer koşullara ya da benzer gelir düzeyine sahip ülkelerde gözlenen mutlak yoksulluk oranları, hiçbir zaman Türkiye'de söz konusu

¹ Bkz. İyik, O. ve Pınarcıoğlu, M. M., (2001) Nöbetleşe Yoksulluk- Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları: Sultanbeyli Örneği, İletişim Yayınları, İstanbul.

olmamıştır. Toplumun kendisi bir türlü, sadece yoksulluğun değil, aynı zamanda tüm bu dönüşümlerin yarattığı sorunların üstesinden gelecek yolları bulmuştur.

Yoksullar için bu hareketlenmeyi yaratan enformelliğin dinamizmi Türkiye'nin de son 50 yılda yaşadığı dönüşümleri mümkün kılan, esas olarak enformel kurum ve mekanizmaların kırmak tükenmek bilmeyen dinamizmi ve değişen koşullara uyum sağlama gücü olmuştur. Enformelliğin sadece değişen koşullarda var kalabilme gücünün değil, aynı zamanda dönüştürebilme, en zorlu koşullar altında bile yeniyi kurabilme gücünün örneği olmuştur Türkiye'nin son 50 yılı aşkın dönemde aldığı mesafe. Türkiye'nin, çoğu gözlemciyi şaşırtan dinamizmini oluşturarak yaşanan değişimlerin olumsuzluklarını azaltan, yoksullukla -kırmak- öncesinde- başedebilmeyi mümkün kılan, hatta kimi zenginlik yaratan bir yaşam alanı olmuştur enformel sektör. Özellikle 1980 sonrası geçişkenleşen formel ve enformel yapılar, enformel sektör önemli ama formelden de beslenen önemli bir girişimcilik kapasitesi oluşturmuştur. Hatta fason ilişkileri ile artan enformel ve formel geçişkenliğin avantajlarını kullanarak girişimciler önemli başarılar elde edebilmişlerdir. Özetle Türkiye enformel sektörü, görece yumuşak bir toplumsal dönüşüme zemin hazırlayan bir emniyet subabı olmuş, hatta bugün çok ortamda görülen, geleceğe dair umut olarak görülen girişimciliğin temel kaynağını oluşturmuştur.

Enformelin bahsi geçen yaratıcı gücü göçmeyi, az gelişmiş bölgelerinde kalanlar için sınırlı da olsa kimi yapılabirliklerin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Enformelin yaratıcı gücünü kullanmaya çalışan bu tip bölgelerde yaşayanlar, formel kesime taşınan girişimcilik çabaları da yaratabilmiştir. Ancak bu gelişmeler hiçbir şekilde büyük kentlerdeki kadar önemli olmamıştır. Başka bir deyişle, bu yapılabirlikler kişilere belli yararlar sağlasa da bölgesel dönüştürme kapasitesini yaratmak için yeterli olamamıştır. Enformelliğin bahsettiğimiz bu yaratıcı yönü doğal olarak geçimlik tarım ekonomisini aşmakta zorlanan az gelişmiş bölgelerin kırsal kesimine yansımamış, dolayısıyla bu kesimde yapılabirlikler üretilememiştir. Devlet tarafından uygulanan destekleme alım fiyatları gibi önlemler, verimli bir tarım ekonomisinin işleyişine sağlamaktan çok kırsal kesimden büyük kentlere göçü yavaşlatmak işlevini görmüş; ilk başta köylünün yararına gözükse de yapılabirliklerin oluşumunu engellediği için uzun dönemde kırsal kesime yarardan çok zarar getirmiştir. Az gelişmiş bölgelerde oluşmayan kapasitelere bağlı olarak hem kırsal hem de kent kesiminde oluşan yoksulluk etnik sorunlarla birleştiği yerlerde acılarla geçen bir dönem yaşanmıştır.

Belirtmek gerekli ki, enformelin yaratıcı gücü artık sona doğru yaklaşmaya başladı. Öncelikle görünen şu ki, kriz enformel kesimi derinden vurdu. Bu bir ölçüde formel kesim ile kurulmuş olan fason bağlantıların çökmesi olması ile, bir ölçüde de enformel sektörü besleyen kamu kaynaklarının yeniden organizasyonu zorunlu kılan yeni iktisadi rasyonalite ile ilintili. Ancak şurası kesin ki, bu yeni rasyonalite enformel sektörün aleyhine çalışacak ve geniş toplum kesimlerinin kentte tutunmalarını mümkün kılan dinamizmini törpüleyecek. İşte bundan dolayı, enformel kesim

daha da "enformelleşmek" zorunda kalacak yeniden yapılanma koşullarında. Bu da, daha az kişiye, daha düşük ücretle ve daha kötü koşullarla iş sunması demek. Özetle enformel kesim, şimdiye dek olduğu gibi yoksulluğu önleyici değil, yoksulluğu daha da derinleştirici bir rol oynamak durumunda kalabilir bundan böyle. Sonuçta enformel kesimden beslenen cemaat-aile temelli dayanışma ağları da eski gücünü yitirecek. Bu da, daha kalıcı ve daha ümitsiz bir yoksulluğun ortaya çıkması anlamına geliyor.

Enformelin sadece yaratıcı gücü olmadığını, üzerinde önemle durulması gereken yıkıcı yönü de belirtmemiz gerek- bu yıkıcı güç ise enformeli toplumsal ağlar pek de makbul bir pozisyona taşımıyor. Enformelin bu pozisyonunda olduğu toplumsal geometride devlet, piyasa ve sivil toplum örgütlerinin hareket alanlarındaki tanımı kolay olmayan muğlaklıktan kaynaklanmaktadır büyük çoğunlukla. Ve belirtmelidir ki bu gri alan sadece enformeli değil, yasal ve meşru olanla olmayanın birbirine karıştığı ilişkilerin de kapsamaktadır. İşte bu nedenden dolayıdır ki gri alanın tanımı kendi çıkarı için kullanabilen kesimlerin yaratıcılığı, kendilerine yarar getirse de toplum açısından çok zararlı hatta ürkütücü sonuçlara yol açabilmektedir. Enformel kesimin hem yaratıcı hem de yıkıcı etkilerini mümkün olan önemli bir öge de klientelizm ve patronaj ilişkileri üzerine kurulu siyasi yapılar ve hakim siyaset yapma tarzıdır. Türkiye'de çok farklı grupları temsil eden, hemen her siyasi hareket enformelliğin yarattığı "eski olanlar"dan beslenecek şekilde örgütlenmiş ve kendi yandaşlarına himaye sağlamanın yollarını aramıştır. Artık siyasetin enformelle girdiği bu ilişkilerin değişmekte olduğu, deyim yerindeyse siyaset ile enformelin yeni resmi evliliğinin de sona ermekte olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği süreci içinde daha da güçlenmesi beklenen yeni örgütlenme tarzının, devlet, piyasa ve sivil toplum güçleri arasında oluşan bu gri alanların berraklığı/sıvılaşması/şeffaflaşması anlamında önemli katkıları olacağı düşünülebilir. Bunun yanında gri alanın varlığından duyulan rahatsızlık eskisi ile kıyaslanmayacak kadar gür bir sesle ifade edilmeye başlanmıştır günümüz Türkiye'sinde. Daha önce yaygın kabul görmeyen kimi değerlendirmeler, bugünlerde daha geniş bir kabul görebiliyor toplum katında.

Enformel ilişkilerin toplumda bir yandan onulması hiç de kolay olmayan bir yozlaşmaya götürdüğü, bu uğurda hiç de hafif olmayan bedeller ödendiği artık daha net görülüyor. Örneğin orman arazilerinin yerleşime açılmasını öngören bir tasarı, eskiden düşünülemeyecek bir toplumsal muhalefet ile karşılaşabiliyor. Aynı şekilde gri alanların bir tezahürü olan yolsuzluklar da kamuoyu tarafından acil önlemler alınması gerekli en önemli alanlardan birisi olarak görülüyor.

Enformelin kapsamında görülen bu daralmalar, enformelden beslenen yapabilirliklerin de kapasite sorunları yaşayacağını sinyalinin veriyor bizlere. Bunun bir sonucu, yoksulluğun Türkiye'de özellikle büyük kentlerde yumuşak bir süreç olarak yaşanmasını olanaklı kılan koşulların yavaş yavaş ortadan kalkması olabilir. Diğer yandan da bu, özellikle az gelişmiş bölgelerde enformelden beslenen sınırlı girişimcilik kapasitelerinde kısıtlamaların artacağı anlamına geliyor.

Enformelin yaratıcılığının yasanmadığı kırsal kesimde de yeni bir döneme doğru girildiğini belirtmekte yarar bulunuyor. Yerleşmekte olan yeni iktisadi rasyonalite, tarımda da bir yeniden yapılanmayı da beraberinde getirebilir. Bu yapılanma da, coğrafi olarak mutlaka farklı etkileri bulunmakla birlikte tarımdan bazı kesimlerin kopması sonucunu doğurabilir. Ancak vurgulamak gerek ki eğer alınacak önlemler sadece piyasa açısından değerlendirilip kalkınma vurgulu bir bakışla yapılmadığında tarımdan bu olası kopuş, öncekinden çok daha zor koşullarda gerçekleşmek durumunda kalacak. Artık kent eskisi gibi yeni gelenlere güvenli bir ortam sunmadığı gibi, yeni gelecekler de eskiler gibi kentle aşamalı tanışmak, kendilerine uygun ortamları hazırlamak olanağından da yoksun olacaklar. Kendi başlarına sürecin içinde yapabilirlikler geliştirmeleri de pek mümkün olmayacak büyük ihtimalle.

2001 yılında Türkiye'yi derinden etkileyen kriz sonucunda yoksulluk açısından daha önce tecrübe edilmemiş süreçlere de yaşamaya başladığımız söylenebilir. Kriz sonrası gördük ki toplumun şimdiye dek hep formal kesiminde kalmış, başka bir deyimle oyunu hep kurallarıyla oynamış bazı kesimleri de yoksullukla tanışabilmekteki aniden, Özellikle krizin vurduğu piyasalarda oluşan iş kayıpları böyle bir sonucun her an olabileceğini gösterdi bizlere. Yeni bir döneme girerken orta sınıfların da şu ana kadar hiç düşünmediğimiz şekilde elde ettikleri pozisyonları kaybedebileceklerini biliyoruz artık. Yine biliyoruz ki, Türkiye'de varolan eğitim sistemi ile yapabilirlikler arasında mevcut ilişki kökten bir değişiklik geçirmektedir. Kalkınmacılığın gereksindiği tarzda bürokratik organizasyonel insan modeli yetiştirecek şekilde yapılanmış olan eğitim sistemi, bir süredir zaten yeni döneme uygun donatılar sağlayamıyordu. Yeni dönemin özelliklerine uygun bir eğitim sistemi bir an önce tasarlanıp uygulanmadıkça, eğitimin bugünün koşullarında çok da işe yaramayan yapabilirlikler sağlama riski artarak devam edecektir. Sadece eğitimleri ile yapabilirlik kazanamayan hedefleyen toplum kesimleri dışında, kendilerine yeni hareket alanları açma kabiliyetleri olmayan emekliler, tek başına yaşayan kadınlar gibi orta sınıfta korunaksız kesimleri de artan bir riskle karşı karşıyalar günümüzün değişen koşullarında.

Kriz ile birlikte, hemen tüm toplum kesimleri gibi yoksul kesimlerin de ciddi dönüşümler ve kendi içinde farklılaşmalar geçirdiğinden ve kriz öncesinde hüküm süren kurallı, başedilebilir ve en önemlisi devredilebilir yoksulluktan, yaygın, kuralsız ve başetmesi çok daha zor bir yoksulluk türüne geçiş olduğundan söz edebiliriz. Şimdiye dek resmi-formel politika düzeyinde yoksulluk ile mücadele deneyimi olmayan Türkiye'nin daha önceden bilmediği türde sorunlarla karşı karşıya kalacağını söyleyebiliriz. Bunlardan en önemlisi, toplumun önceki dönemlerde yoksullukla tanışmamış ve yoksulluk ile başetme deneyimi olmayan kesimlerinin yoksulluk içine düşme tehdidi ile karşı karşıya kalmasıdır. Sonuçta Türkiye'nin yoksulluk tipolojisi ve haritası kökten bir değişime sahne oluyor. Daha önce yoksulluğu tanımayan yeni gruplar ve yöreler yoksulluğa içine düşebilecek gibi duruyor. Burada en korunaksız gruplar şimdiye dek büyük ölçüde aile ve cemaat ilişkileri sayesinde korunabilmiş olan kesimler aile içinde özürle ya da kronik hastası olanlar, tek başına çocuk büyütme

zorunda kalan kadınlar, emekliler vb. Şimdiye dek ailenin ve enformelden beslenen cemaat ilişkilerinin görünmez kıldığı, gözlerden sakladığı bir çok yoksulluk türü görünür hale gelecek; daha önceden bilmediğimiz yoksulluk türleri çıkacak ortaya.

İşte yoksulluğun kısaca özetlediğimiz bu yeni koşullarına *kuralsız yoksulluk* adını vereceğiz. Çünkü bu eskisine kıyasla daha yaygın, daha kalıcı ve başatması çok daha zor bir yoksulluk türü. Ve sahiden de kuralsız; çünkü oyun eskisinden çok daha zorlu ve nerede, neyin olacağını önceden bilebilmek olanak dışı. Sonuçta tahminimiz, yeni yeni tanışmakta olduğumuz bu kuralsız yoksullaşmanın Türkiye toplumunu giderek gelişmiş ülke kentlerinde *emeğini gördüğümüz* türde bir yoksulluk ile tanıştıracığı yolunda. Kaygımız, Türkiye'nin bu sorunlarla başedebilecek yapılara ve deneyimlere sahip olmaması. Dedığımız gibi yoksulluk sorununun çözümünü şimdiye dek toplumun kendisine bırakan Türkiye, bu soruna artık kapsamlı çözüm aramak ve yeni politikalar geliştirmek zorunda.

Yoksulluğun bu değişen yüzü, kazanılmış yapabilirliklerin aşınmasını şimdiden gündeme getiriyor. Yeni dinamiklere uygun yapabilirliklerin oluşumu için politikalar geliştirilmediği ve yapabilirlikleri tamamen tükenmiş insanlar için sosyal politikalar anlamlı bir şekilde tasarlanıp uygulanmadığı sürece, oluşacak yeni pozisyonların da hiç de iç açıcı olamayacağını gösteriyor yoksulluğun bu yeni yüzü. Başka bir deyişle, şu ana dek oluşmuş pozisyonların sunduğu fırsatlar tükeniyor. Özellikle yapabilirlikleri zaten kısıtlı olan az gelişmiş bölgeler için yeni dönem daha da sancılı geçecek gibi görünüyor. Zaten sahip olduğu pozisyonlar bölgesel dönüştürme kapasitesi yaratamayan bu yerlerin, yeni pozisyonların sunduğu fırsatları değerlendiremediği takdirde giderek kronikleşen bir dışlanma ile karşı karşıya kalacağını söyleyebiliriz.

Elbette yoksulluğun bu değişen yüzü ciddi sorunları da beraberinde taşıyor. Ancak nöbetleşe yoksulluk diye adlandırdığımız ve yoksul göçmenlerin kentte tutunmalarını, hatta kısmi de olsa zenginleşmelerini sağlayan ilişkiler sonucunda özellikle büyük kentlerde oluşan yapabilirliklerin az gelişmiş bölgelerin kalkınma sürecine çok büyük katkılar yapabileceğini vurgulamak gerekiyor. Daha önce söylediğimiz gibi nöbetleşe yoksulluk süreci, merkezinde ailenin yer aldığı, kimi zaman kültürel kimi zaman da etnik kökenden beslenen, ama mutlaka hemşehriliğin temel rolü oynadığı bu ağ türü dayanışma ilişkileri üzerine kuruludur. Hemşehriliğin büyük kente oluşturduğu oynadığı bu temel önemdeki rol, bu kesimlerin kendi yerelliklerinden kopmamaları sonucunu doğuruyor. Kentte zorlu bir tutunma mücadelesinde edindikleri bilgi, deneyim ve sermayeleriyle bu kesimler, özellikle az gelişmiş bölgelerde kalkınma ivmesi yaratma süreci içinde önemli bir potansiyel aktör olarak beliriyorlar.

Tüm bunlara karşın, Türkiye'nin ortak bir dışlanma başlığı ile tanımladığımız yoksulluk ve kilitlenmiş bölgeler sorunları göz önüne alındığında, diğer ülkelere oranla daha iyimser bir tablo çizdiğini belirtmek gerekir. Geleceğimiz açısından da karamsar kurgular yapmanın pek anlamı

yok. Çünkü biliyoruz ki, gelecek sadece sınırlar sunmuyor, fırsatlar üretiyor. Özellikle Avrupa Birliği süreci içinde ilerleyen Türkiye'nin bu konuda önüne çıkacak fırsatları iyi değerlendirmesi gerekiyor.

3.3. Yeni kalkınmacılık

İnsan onuruna yakışır bir toplumsal yapının kurulması kalkınmanın amacı elbette. Bu amacı gerçekleştirmek için, her kesimden insanın yapabilirlikleri ile bölgelerin dönüştürme kapasitelerini arttıracak, insani ve mekansal anlamda adaletli bir dünya oluşmasına uygun politikaların geliştirilmesi gerekiyor. Yeni dönemde ortaya çıkan kalkınma anlayışı bu amaca uygun olarak belli cevaplar ve çözümler üretmeye çalışsa da önceki bölümlerde tartıştığımız gibi çeşitli sorunları da içinde barındırıyor. Uluslararası kurumların ve müşavirlik şirketlerinin temelinde oluşan bu sorunlu kuramsal bakış ve pratik karşısında Türkiye'de anlamlı ve sürece katkıda bulunacak stratejiler de ürettiğimizi söylemek zor. Bu süreçte ne yazık ki çoğunlukla izleyici durumunda kalıyor ve oluşan yeni kuramlar Türkiye'ye uyarlamakla uğraşıyoruz. Bürokrasinin bazı kesimlerine sirayet etmiş görünen ve geçmiş dönemin alışkanlıklarını taşıyan "defansif" stratejilerin de sürece olumlu katkısı olduğunu söyleyemeyiz. Türkiye koşullarına uygun stratejiler, kurgular üretilemediği uluslararası kuram ve pratiğe katkı yapılmadığı sürece de dışımızda oluşmuş ve standartlaşmış kuram ve pratikler karşısında çaresiz kalacağımız şüpheyle açık görünüyor.

Oysa, özellikle son yirmi yılda yapı ve aktör arasında kurulan ilişkinin hızla oynak ve kaygan bir zemine oturması sonucunda genel kuramların kapsayıcılığının sınırlandığını ve esas yapılmaması gerekenin, toplumsal bağlama ilişkin kuram üretme çabası olduğunu da biliyoruz artık. Uluslararası ortamlarda oluşturulan kuramların bu bağlam bağımlı, belirli toplumsal koşulların ürünü olduğunu da unutmamız gerekiyor. Genel süreçlerden kopmadan, başka bağlamlarda üretilmiş kuramlarla irtibat içinde olarak mümkün olduğunca kendi kelimelerimizi kullanarak, kendi bağlamımızdan beslenen stratejiler ve kurgular üretemediğimizde, ya ezbere uygulayıcılık ya da eski anlayışların savunmacılığından başka bir seçenek kalmıyor geriye. Her iki durumda da oynanan oyunda pasif izleyicilik kaçınılmaz oluyor.

Türkiye'nin son dönemde çok önemli mesafeler katettiği Avrupa Birliği süreci, kalkınma konusunda da çok önemli fırsatlar sunuyor. Serbest piyasa mekanizmasının işleyişini bozmadan çeşitli fonlarla hem insani hem de mekansal adaletin gerçekleşmesi için aldığı özel önlemler sayesinde Avrupa Birliği, kalkınma için çok önemli bir pozisyon yaratıyor. Avrupa Birliği geliştirdiği politikalar sayesinde temelde çok-tarahlılık ilkesine sıkı sıkıya sarılıyor. Kararların alınmasında ve uygulanmasında farklı çıkarların bağlamların, stratejilerin karmaşık düzeylerde bir araya gelerek etkili olmasına ve müzakere esasına dayalı bir hukuki sistem oluşturuyor Avrupa Birliği.⁴ Kalkınma açısından söylersek, tek bir stratejinin etkili olmasından çok farklı çıkarların, projelerin ve aktörlerin etkili olduğu bir stratejiler

⁴ Bu konuda çok önemli iki kaynak için bakınız. Keyder Ç. (2003). Memalik-i Osmaniyeye Dönüş: Avrupa Birliği'ne İletişim Yayınları. İstanbul ve Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2003). Avrupa Birliği Türkiye ve Yerellik, IULA-EMME, İstanbul.

yumağı oluyor böylelikle. Tabii ki, bu sürecin eksiksiz işleyebilmesi için katılanların da kendi stratejilerinin olması gerekiyor. Bu durumda, Türkiye'nin kalkınma konusunda aktif bir pozisyon alması da kaçınılmaz oluyor.

Burada hem Avrupa Birliğinde hem de genel olarak dünyada uluslararası müşavirlik sisteminin kalkınma pratiğinde artan ağırlığına mutlaka değinmemiz gerekiyor. Kalkınma pratiğine işlerlik kazandırabilmek için piyasanın hareket kabiliyeti ve sahip bu tür şirketlerin sürece kattığı hızlı iş yapma becerileri, elbette ki önemlidir. Ancak "karlı bir iş" haline gelen bu sistem içinde kalkınma için gereken "akıl gönül" birliği kaybolurken standartlaşmış bir "iş bürokrasisi" hakim olduğu ve çıkan sonuçların ne kadar anlamlı olduğunu sorgulanamadığı bir pratik yerleşmeye başlıyor. Kalkınma için gereken her bölgeyle, bölgede yaşayanlarla kurulması gerekli empati ve bağlılık, bu sistem içinde ne yazık ki oluşturulamıyor. Özellikle kalkınmanın bir araç olarak yürütüldüğü yerlerde ve özellikle de, yerelin sürece etkin katılımını sağlayacak, müdahale ve kontrol edecek becerisi ve stratejisi olmadığında müşavirlik şirketleri karşısında oluşan pasif izleyicilik konumu dönüştürme kapasiteleri üretmiyor.

İşte bu nedenlerdedir ki pozisyonumuzu sorgulamanın yeni stratejiler, kurgulamalar yaratmanın önemine inanıyor ve bu sürece "yeni kalkınmacılık" adını veriyoruz. Bu tartışmaları ve stratejileri üretmenin kolektif bir süreç olduğunun bilincinde olarak haddimizi aşan bir öneriler dizisi oluşturmaya çalışacağız. Sadece yeni kurgulamalarla ilgili yapılacak tartışmalar için faydalı olacağını düşündüğümüz bazı noktalara dikkat çekmeye çalışacağız. Bu konuda tartışılması gerektiğine inandığımız noktaları dört ana başlık altında toplayabiliriz. İlk olarak yerellik gözlüğünden kavramsallaştırdığımız kalkınma çabalarında devletin unutulmuş pozisyonuna dikkat çekip, yerel ile devlet arası oluşması gereken yeni kurgulamaların önemini vurgulayacağız. İkinci olarak Türkiye'nin planlama geleneğinde pek yeri olmayan "piyasa içinden müdahalelerin" önemine değinip, bu tip müdahalelerin alışıldık "piyasa dışından" müdahalelerle birlikteliğinin bölgesel kalkınma açısından yararlı olacağını ve bu türden yeni düşünüş tarzlarının gelişmesinin önemine değineceğiz. Üçüncü olarak her tür müdahale aracının etkin işleyebilmesi için gerekli sosyal teknolojilerden söz edip, mevcut planlama anlayışında gerekli değişimler ve her tür kurumun kendi esnek ve sistematik müdahale tarzlarını oluşturması gerektiği üzerinde duracağız. Son olarak dönüştürme kapasitelerinde kilitlenme yaşayan bölgelerin içsel dinamiklerini harekete geçirmek konusunda neler yapılabileceğine yönelik bir tartışma yapacağız.

3.3.1. Yerellik ve devlet arasında yeni kurgulamaların gerekliliği: Devleti bölgesel kalkınmada yeniden hatırlama

Daha önceki bölümde tartıştığımız üzere, bölgesel kalkınmada yeni dönemin özelliklerine uygun olarak içsel dinamikler ön plana çıkmış ve ortaya çıkan yaklaşımlar da bu dinamiklerin geliştirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşımların da esas olarak, geçmişte başarılı olan bölgelerin deneyimlerinin gözlemlenmesine dayalı postrasyonalizasyon mantığı ile yapıldığını belirtip, tekrarlanması çok da mümkün olmayan koşullardan kaynaklanan bilgi transfer zorlukları, eylem aktör kopukluğu gibi sorunlardan bahsetmiştik. Bundan başka, bu yaklaşımların kendi iç dinamikleri yardımıyla belli bir gelişme göstermiş bölgeler için strateji geliştirilmesine katkısı yardımcı olsa bile, kapasitesi kilitlenmiş bölgeler için söyleyecek çok az sözü olduğunu vurgulamıştık. Bu tür sorunlara nasıl cevap bulunacağını *kararlı bağılıkları* tartışacağımız alt-bölüme bırakalım ve burada yeni dönem bölgesel kalkınma anlayışının vurguladığı içsel dinamikler temelinde yerelin kazandığı anlama bakalım.

Son dönemlerde yaygınlaşan bölge kalkınma anlayışı, kalkınma sürecine yerelin gözünden bakmanın önemini vurgulamakta ve bunu yaparken de çok önemli bir noktanın gündeme gelmesini sağlamaktadır. Ancak tüm bunları yaparken, devletin rolü ve fonksiyonları hakkında çok az şey söylenmekte ve devlete dair hemen hiç hareket alanı bırakılmamaktadır. Hem yörelere daha iyi hizmet götürmek hem de yerelliklerin küresel süreçte rekabet gücünü arttırmak için adem-i merkezîyetçiliğin büyük öneme sahip olduğuna ilişkin bir uzlaşmaya varılmış görünmektedir. Genel kalkınma açısından bakıldığında merkezi devletin yukarıdan aşağıya müdahale biçiminin imkansızlaştığı günümüz koşullarında adem-i merkezîyetçiliğe yüklenen bu rol son derece anlamlıdır. Ancak adem-i merkezîyetçiliğe dayalı bir kalkınma süreci içinde devletin oynayabileceği rolleri anlamlı bir şekilde ortaya konmayınca, devletin bölgesel kalkınmaya katkısı son derece sınırlanmış olmaktadır.

Olası bir yanlış anlamayı gidermek adına bir kez daha vurgulamak isteriz: yerelliği ön plana çıkartan bakışın, hem demokrasi hem de kalkınma açısından ne denli önemli ve gerekli olduğunun elbette ki bilincindeyiz. Yerel sorunlara çözüm üretilmesinin, bölgesel kalkınma ve yerel dinamiklerin harekete geçirilmesi konusunda ne denli önemli olduğunu biliyoruz. Küreselleşme adı verilen ve günümüz dünyasını biçimlendiren temel sürecin, bir şekilde yerellikten geçtiğinin de farkındayız. Ancak küresel ve yerel arasında oluşan dinamikleri bölge kalkınma açısından değerlendirip bu süreçlere uygun politikalar ararken, devletin varlığını ve bu süreçte oyanayabileceği pozitif rolün göz ardı edilmemesi gerektiği inancındayız.

Mevcut yaklaşımlar ve yerleşmeye başlayan kalkınma pratiği, bir yanda küresel-yerel dinamiği içinde yerel dinamiklere daha fazla vurgu yapan, diğer yanda da devlete eski rollerinin kısıtlanması dışında bir varlık tanımayan ve yerelin gözlüğü içinde kalmakta ısrar eden bir anlayıştır. Diğer bir uçta da, bu yaklaşımdan rahatsız olan ve devletin merkezi gücünün paylaşılmasından çekinen bir anlayış pratikte varlığını sürdürmektedir. Farklı kutuplardaki bu iki yaklaşımın, kalkınma çabalarındaki ağırlığının tıkanmalara yol açtığı, kalkınma için olası yararları azalttığı söylenebilir. Bu tıkanmalar, yerel ile devlet arası yapılacak anlamlı kurgulama çabalarını da engellemektedir. Belirtmemiz gerekir ki, özellikle Türkiye'deki sorunlar açısından bakıldığında sadece yerelden bakarak kalkınmayı gerçekleştirmek mümkün değildir; öte yandan, yukarıdan aşağıya planlama alışkanlığından kurtulamayan ve kendi kurumları arasında bile eşgüdüm sağlayamayan devletin de bu süreçte yapabileceği katkı ister istemez sınırlı olacaktır.

Yerelliklerin küreselleşmenin getirdiği riskli ve değişken piyasa koşullarında rekabet gücünü arttırmaya dayalı bir kalkınma anlayışı içinde belki de en önemli sorun, yerelliklerin yarışması sırasında ülke içinde oluşacak koordinasyon sorunudur. Daha önce de vurguladığımız gibi küreselleşme içinde oluşan mekansal görüntü alansal değil, mekansal noktaların birbirine bağlandığı bir akım şebekesi şeklindedir. Akışlar üzerine kurulu bu yapıda yerellikler küresel ağ ilişkisinde yer bulabilmek için birbirleri ile yarışmak durumundadır. Yerelliklerin girdiği rekabetin kuşkusuz yararlı yönleri de vardır; ama yerel rekabet (mekansal noktaların rekabeti) ülke sathında alansal olarak yapılacak bir koordinasyonla desteklenmediği zaman, çeşitli olumsuzlukları da beraberinde getirebilecektir. Birbirleriyle yarış içindeki yerelliklerin farklı pozisyonları ve sahip olduğu farklı dönüştürme kapasiteleri, böyle bir koordinasyon sistemine ihtiyacı artırmaktadır. Rekabet eden yerelliklerin farklı pozisyon ve kapasitelerini dikkate alıp, rekabetin mümkün olduğunca sıfır toplam bir oyuna dönüşmemesini sağlayacak ve belki de en önemlisi, kalkınmanın ülke genelinde paylaşılması ilkesini gözetecek bir koordinasyona ihtiyaç vardır.

Yerel ve küresel arasında oluşacak bu koordinasyonda devletin oynayabileceği hayati önemde bir rol bulunmaktadır. Ancak merkezi devletin şu anda kendi kurumları arasında bile koordinasyonu sağlamakta zorlandığı düşünüldüğünde, bu yeni rolün devletin kaçınılmaz olarak girişmek zorunda kalacağı yeniden yapılanma ile yakından bağlantılı olduğu görülecektir. Kalkınma için gerekli bir koordinasyon sistemi, farklı aktörler ve çıkarlar arası etkin bir iletişime dayanmak ve paylaşımına açık olmak durumundadır. Diğer yandan da böyle bir sisteminin, çok etkin çalışan çift yönlü bilgi akış sistemi oluşturması da zorunludur. Tüm bu konular kamu yönetiminin yeniden yapılanması bağlamında bir süredir tartışılmakta olan e-devlete geçiş sorunları kapsamında mutlaka ele alınmalıdır. Ayrıca

⁵ E-devlet ve e-demokrasi tartışmalarının geniş bir özeti için bkz. Uçkan, Ö. (2003) E-Devlet, E-Demokrasi ve Türkiye, Literatür Yayınları, İstanbul.

devletin yeniden yapılanması bağlamında gündeme gelmek durumunda olan bu tür bir koordinasyon sistemi, şu an yürürlükte olandan çok farklı bir istatistiksel bilgiye dayanmak durumundadır. Türkiye'de mevcut istatistiksel veri yoğunlukla büyük coğrafi bölgeler ve iller düzeyinde yayınlanmakta; bunun yanı sıra az sayıda bilgi ise, ilçeler düzeyinde kullanıcıya sunulmaktadır. Oysa, günümüzün değişen koşulları, hızlı ve etkin karar verme süreçleri açısından farklı düzeylerdeki yerelliklere ilişkin olarak güncellenmiş bilgiye erişimin ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Böylesi bir bilgi akışı, en başta en küçük mekansal birimlerden başlayarak, sistematik bir şekilde veri toplamaya ve analizi yapmaya olanak tanıyan küçük alan istatistik sistemi ile mutlaka desteklenmek durumundadır.⁶

Yerelliklerin yarışabilirliği üzerinden oluşan bir süreçte, yarış içinde yer alamayan yerelliklerin pozisyonlarına özel önem verilmesi gereklidir. Daha önceki bölümlerde açıkladığımız üzere, iç dinamikleri kilitlenmiş bölgelerin bu süreci kendi kendilerine kırabileceklerine dair iyimser bir bakış açısı pek anlamlı değildir. Ayrıca özellikle kilitlenmiş bölgelerde yaşanan yoksulluk, özenle üstünde durulması gereken bir noktadır; ve devletin, bu konuda yerine getirebileceği etkin bir işlevi bulunmaktadır. Bu bölgelerin yönelik özel önlemlerin alınması ve mutlak yoksulluğun önlenmesine yönelik, piyasa ekonomisini bozmayacak şekilde yeniden dağıtım mekanizmalarının çalıştırılması devletin ilk elde atabileceği adımlar arasındadır.⁷ Bu konuda kaynak yetersizliği iddialarına, yakın dönemde yapılan bir çalışma yanıt vermektedir. Bu çalışmaya göre, milli gelirin % 0.5'ini geçmeyecek bir gelir transferi ile Türkiye'nin en yoksul %10'luk hanehalkı dilimine yoksullukları ile mücadele etmelerine ve dışlanmışlıktan kurtulup yeniden vatandaşlık düzeyine yükselmelerine yetecek ölçüde bir gelir sağlamak mümkündür.

Daha önceki bölümlerde, eğitimle kalkınma arasındaki kurulmuş olan ilişkinin değişmeye başladığından bahsetmiştik. Bu, sadece basit bir eğitim kalitesizliği sorunu olarak görülmemelidir. Eğitimin sunduğu fırsatların iş piyasalarında daralması, özellikle lise ve üniversite mezunları arasında artan işsizlik, bize eğitimin anlamını ve sunduğu yapabilirlikleri tekrar sorgulamamız gerektiğini göstermektedir. Sonuçta ortaya çıkan bu durum, insan sermayesi gibi son derece önemli bir sermayenin kaybı anlamına gelmektedir. Önemli sayılabilecek bir çaba ve emek sonucu bitirilen lise ve yüksek okullarda kazanılan eğitimin bireylere sunduğu fırsatların azalması -bazı noktalarda tükenmesi- toplumsal ve bireysel anlamda büyük bir hayal kırıklığı ve umutsuzluk yaratmaktadır. Bu kesimlerde oluşan işsizlik, ciddi bir yoksulluk tehdididir. Enformelin dinamizmine de sahip olmayan eğitilmiş işsizlerin böyle bir tehditle yaşaması, toplumsal açıdan ciddi ve üzerinde önemle durulması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁶ Küreselleşme koşullarında, hızlı iktisadi ve toplumsal değişimle birlikte istatistiksel ölçün tekniklerinin ve kavramların sorunlu olarak değişmesi gerektiği, çeşitliliğin ön plana çıkması günümüz koşullarında istatistiksel bilginin olabildiğince küçük alanlar temelinde örgülenmesi ve sunulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu konuda oldukça önemli bir yazı için bkz. Cook, L. (2001) "Challenges To The Statistical System", United Nations, Conference for European Statisticians toplantısına sunulan bildiri.

⁷ Bkz. Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003) Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Refajını Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Ankara.

Bu sorunun bedelini şimdilik aile üstlenmektedir; ama hemen vurgulayalım ki, zaten yeterince yorgun bir kurum olan ailenin bu bedeli daha ne kadar üstlenebileceği, giderek büyüyen bir soru işareti olarak görülmelidir. Eğitim sistemi, sadece eğitimin iyi olduğuna dair bir düşünceyle örgütlenemez. Aynı şekilde girişimcilik üzerine kurgulanan kalkınma ile kurulan ilişkide eğitim, iş piyasasının nitelikli eleman ihtiyacını karşılamak gibi görece pasif bir rol de üstlenemez. Bireyin içinde yaşadığı toplumsal yaşamın kalitesini geliştirecek yeteneklerinin artırılması, yenileşmeci, yaratıcı ve yaşam boyu öğrenme becerilerine sahip bireyler yetiştirilmesi, günümüz eğitim sisteminin mutlaka sahip olması gerekli özellikleri arasında sayılabilir.⁸ Bu hedefler temelinde eğitim sisteminin nasıl geliştirileceği ve nihayetinde yerel kalkınma ile nasıl ilişkilendirileceği sorusu üzerine fikir üretilmesi, yeni tasarımlar yapılması gerektiği ortadadır.

Eğitimden sağlanan yeteneklerin artırılması ve yerel-ülkesel kalkınma ile kurulacak yeni ilişkiler üzerine önemle durmakta fayda var.⁹ Özellikle eğitimde oynadığı ağırlıklı rol nedeniyle, devletin bu konuda yapabilecekleri önemli bir hareket alanını oluşturuyor. Ancak devletin burada oynayacağı hareketliliğin, eğitimle yerel kalkınma arasında kurulacak bağların yerelin özelliklerine göre çeşitlenmesine ve yerel bilginin üretilme sürecine katkı yapmasına izin verecek şekilde oluşmasında fayda var. Biliyoruz ki, küreselleşme içinde yerelin kendi bilgisi gelişmeden ve bu bilgi daha evrensel sayılacak bir etkileşime girmeden oluşan küresel ağlarda gelişmeye açık pozisyonlar elde etmek pek mümkün değil artık.

Sonuç olarak, sadece yerelin gözlüğü içinde kalmayıp, devleti de içine alan kurgulama yollarını açık tutmakta yerel/ulusal kalkınma açısından büyük yararlar bulunduğu inanmaktayız. Özellikle kilitlenmelerin yaşandığı bölgelerde ve yoksulluk konusunda devletin aktif rol almasında ve bu yönde çabalar geliştirilmesinde yararlar bulunmaktadır. Bu çabaların, Avrupa Birliği sürecinde ortaya çıkan toplumsal gelişme ve demokrasi için karar süreçlerine yerelliklerin de katılmasını sağlayacak *yerindenlik* (subsidiarity) ilkesi ile çelişmeden yürütülmesine de özel önem verilmesi gereklidir. Bu konuda yine Avrupa Birliği süreci içinde farklı düzeylerde oluşan kurumlar arası iletişimsel akla dayalı paylaşımcılığı ön plana çıkartan ve bunu yaparken devlet ve yerellikler arası ilişkileri de dışlamayan *"iyi yönetim"* (good governance) ilkesi ve bu yöndeki uygulamalar bize ışık tutabilir.

⁸ Günümüzde eğitim sisteminin karşı karşıya bulunduğu en temel sorunlardan biri, bilginin hızla yenilenmekte olması ve dolayısıyla da belli bir tarihte edinilen bilgilerin kısa süre sonra işe yaramaz hale gelmesidir. Toplum ve Bilim Dergisi'nin Üniversiteler Nereye Gidiyor? başlıklı soruşturmasına katılan Tosun Terzioğlu, durumu "neredeyse diplomaların üzerine son kullanma tarihi konulması" gerekebilir sözleriyle özetlemiştir. Bkz., Toplum ve Bilim dergisi, 2003 Güz sayısı, No: 97.

⁹ Şu anda Türkiye'de kalkınma ile üniversite arasında özellikle az gelişmiş bölgelerde yapılan bir kurgulama ciddi sorunları bünyesinde taşımaktadır. Türkiye'de az gelişmiş iller dahil olmak üzere neredeyse hemen her yerden devlete üniversite kurulması talebi gelmektedir. Üniversite kurulduğunda gelecek akademisyen ve öğrenciler nedeniyle yerel pazarda oluşacak canlılık, bu talebin altında yatan belki de en önemli nedendir. Elbette bu yarar inkar edilemez. Ancak yerel pazara getirilen canlılık üstünden yapılan üniversite kalkınma arasındaki ilişkinin getireceği faydalar son derece sınırlıdır ve uzun soluklu değildir. Üniversitenin bölgesel dönüştürme kapasitesine pozitif katkıları oluşturulmadığı sürece, uzun dönemde yaratacağı toplumsal maliyetler yerel pazarda kazanılan hareketliliğin getirdiği bereketten fazla olabilir.

3.3.2. Piyasa İçinden ve Dışından Müdahaleler Arasında Kurgulamalar

Kalkınma çabalarında genelde alışılmış müdahale tarzları sosyal ürün olarak tanımlanabilecek niteliktedir. Başka bir deyişle kamusal bir hizmet olarak "piyasa dışından" bir müdahale tarzı, kalkınmada öncelik kazanmaktadır. Ancak piyasa ekonomisinin hakimiyetinin iyice belirginleştiği son yıllarda "piyasa içinden" müdahale tarzları da kalkınma süreci için kullanılmaya başlamıştır.¹⁰ Hatta enformel sektörün yoksullukla ilişkisinin yoğun olduğu durumlarda da sadece piyasa dışından değil, aynı zamanda bizzat piyasa içinden de yoksullukla mücadele araçlarının oluşumu görülmeye başlanmıştır. Piyasa içinden oluşan bu müdahale araçlarının "risk" ve "sorumluluk" bizzat piyasa aktörleri tarafından üstlenmekte ve fiyatlandırılmayan sosyal ürünler yerine, bireye yönelik fiyatlandırılabilir hizmetler üretilmektedir; piyasa dışında oluşturulan kamusal hizmetlere desteklenildiği takdirde, piyasa içinden bireye yönelik bu hizmetlerin kalkınma çabalarında önemli faydalar sağlayacağı söylenebilir.

Girişimcilik şu andaki kalkınma anlayışında temel rol oynadığı için girişimcilerin oluşması ve gelişmesi, hem piyasa dışından hem de piyasa içinden alınacak önlemler ile desteklenebilir. Piyasa içinden müdahalelerin oluşması için gerekli yasal zemin hazırlandığında piyasa aktörleri bu süreçlere girebilmekte; başka bir deyişle, girişimci geliştirmek için girişimcilik yapmaktadırlar. Bu çeşit düzenlemelerden en önemlileri, finans sıkıntısı çeken küçük ve orta ölçekli girişimcilere piyasa koşullarında destek olan "risk sermayesi şirketleri" ile "iş melekleri"dir (business angels). Türkiye'de yasal düzenlemesi yapıldıktan sonra faaliyete geçen risk sermayesi şirketleri bulunmasına rağmen, genelde ülkenin müreffeh kesimlerinde faaliyet gösteren bu tür şirketler, şu andaki pozisyonlarıyla bölgesel kalkınma açısından bir anlam ifade etmemektedirler. Risk sermayesi şirketleri ile bölgesel kalkınma arasında pozitif etkileşimi düşünen olarak, bu tip girişimlerden nasıl yararlanılabileceği üzerine düşünceler geliştirmekte fayda bulunmaktadır.¹¹ Piyasa içinden bir müdahalenin diğer bir yöntemi olan iş melekleri, bölgesel kalkınma açısından risk sermayesi şirketlerinden daha da önemlidir. Genelde gelişmiş ülkelerde yasal zemin

¹⁰Müdahale tanımında oluşacak yanlış anlamaları önlemek için belirtmeliyiz ki, burada anlatılan müdahale kalkınmacılıkta oluşan piyasaya doğrudan müdahale anlamında değil, kalkınmacılığın soruları gelişen piyasanın işleyişini bozmadan hatta destekleyerek, piyasa aktörlerinin ya da süreçler dışında kalmış aktörlerin yapabilirliklerini artırmak için yapılan düzenlemeler ve uygulamalardır.

¹¹Bkz. Castilla, E. J. (2003) "Networks of Venture Capital Firms in Silicon Valley", International Journal of Technology Management, 25(1/2); ve Mason, C.M. ve Harrison, R.T. (2002) "The Geography of Venture Capital Investments in the UK", Transactions of the Institute of British Geographers, 27(4).

oturmuş ve kurumsal yapısı güçlendirilmiş olan iş melekleri, temelde sermayesi olan bireylerle, iş fikri olan bireyleri bir araya getirmek için oluşturulmuş bir düzenlemedir.¹² Bu sistemde sermayesi olanlara vergiden muafiyet, özel teşvikler ve diğer iş destek hizmetleri sağlanarak, farklı tecrübelerin ve varlıkların bir araya getirilmesine çalışılmaktadır. Türkiye'de yasal zemini olmayan bu sistemin oluşması için gerekli adımların atılması önem taşımaktadır. Bölgesel kalkınma için oluşturulacak kurgularda, hem bölge içinden hem de bölge dışından sermayesi olan ama herhangi bir işe girmeye niyeti olmayanlarla, iş yapmaya hevesli ve belli projeleri olan bireylerin oluşturacakları birliktelikler, kolektif yapabilirliklerinin artırılmasına katkı sağlayabilecektir. Piyasa içinde oluşturulacak bu tür düzenlemelerin, genel olarak gelişmesinin belli aşamalarına gelmiş yerelilerde önemli olabileceği söylenebilir. Özellikle risk sermayesi şirketlerinin bölgesel dönüştürme kapasiteleri kilitlenmiş yerlerde bir fonksiyonu olmasa da, iş meleklerinin daha sonra anlatacağımız gibi kararlı bağlılıkların oluşturulabildiği kilitlenmiş bölgelerde oynayacağı önemli roller olabilir. Özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişiminde, başka bir yerde yaşasa da memleketinden kopmamış ve belli bir sermaye sahibi bireylere iş melekleri sistemi çerçevesinde tanınacak istisna ve desteklerle önemli bir sermaye kalkınma sürecinin içine çekilebilecektir.

Yoksulluğu önleme konusunda piyasa içinden oluşturulmaya çalışılan bir müdahale aracı da "mikrokredi" kurumlarıdır. Özellikle bankacılık sisteminin erişemediği, sınırlı da olsa belli yapabilirlikleri olduğuna inanılan yoksul kesimlerin finans ihtiyacını karşılamak için geliştirilen bu sistemin Türkiye'de yararlı olacağı düşünülmüş ve bu konuda gerekli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu tür kurumlar aracılığıyla, yoksullara yerelliğin özelliklerine uygun ve kolektif verimliliği sağlayacak şekilde tasarlanan bir "müteselsil kefalet" sistemi temelinde kredi sağlanmaktadır. Yerelilerde oluşturulacak yapabilirlikleri artırıcı iş destekleme projeleriyle birleştirildiğinde, mikrokredi uygulamaları başarılı sonuçlar verebilecektir. Halen Türkiye'de yasallaşmamış olsa da, mikrokredi konusunda özel izinle küçük ölçekte uygulamalar başlamıştır. Hazırlanmakta olan yasa yürürlüğe girdiğinde, mikrokredi kurumlarının yaygınlaşacağı düşünülebilir. Türkiye'deki farklı yoksulluk tipolojilerine cevap verebilecek, yoksulluğun mekansal olarak değişen yönlerini kavrayarak hareket edebilecek bir mikrokredi sisteminin önemli faydaları olacaktır. Özellikle enformel sektörün daralan olanakları karşısında müteselsil kefalet sisteminin, yoksullara dayanışma ruhunu aşilayarak yapabilirliklerini uygulayabilme ve destek hizmetleri ile kapasitelerini arttırabilme şansı verebileceği için çok önemli bir işlev görebileceğine inanmaktayız. Ancak bu türden kurumların etkili hizmet verebilmesi için güçlü sosyal teknolojilere ihtiyaç vardır. Bu konuya bir sonraki bölümde değineceğiz.

Türkiye'deki bölge planlama geleneği, piyasa dışından müdahale tarzı temelinde oluşmuş güçlü alışkanlıklara sahiptir; ancak bu alışkanlıklar kırılamaz derecede sert ve dokunulmaz değildir; ve muhtemelen bu tür kurgulamalara açık olacaktır. Bölgesel kalkınma yaklaşımlarında piyasanın

¹² Buss, D.D. (1993) "Heaven help us", *Nation's Business*, Vo.81(11); ve Cowling, K. (1999, *Editor*) *Industrial Policy in Europe: Theoretical Perspectives and Practical Proposals*. London, UK: Routledge.

içinde yer alan bu tür kurumların alışageldik müdahale araçlarıyla benzer planlamanın bir parçası haline gelmesi ve bu uygulamada da faydalanması test edilmesi gereklidir. Özellikle planlama aşamasında bu türden piyasaya araçlarının getireceği negatif ve pozitif yönlerin iyice değerlendirilmesi, negatif yönlerinin bertaraf edilebilmesi için ek projelerle ve kurumların nasıl desteklenmeleri gerektiğinin belirlenebilmesi uygulama aşamasında pozitif sonuçlar alabilmek için önemlidir.

Bu tür yaklaşımlarda vurgulanması gereken bir diğer nokta, bölgenin kalkınma için oluşturulacak kurumların yapısıdır. Özellikle Avrupa Birliği sürecinde kalkınmaya hizmet edebilmek ve müdahale kanalları oluşturmak için farklı niteliklerde çeşitli kurumlar tasarlanmakta ve uygulamaya geçirilmektedir. Tasarlanma sürecinin genel ilkeleri belirli olsa da, bu ilkelerin bir şekilde ülkelerin ve yerelliklerin özelliklerine uyarlanması gereklidir. Bu süreçte bazı kurumların belli bir kuluçka dönemi süresince kamusal olarak fonlanması, ancak bir müddet sonra piyasa içinde kendini idame ettirmesi öngörülmektedir. Bu şekilde tasarlanan bir kurumun ancak fiyatlandırmamayan sosyal ürünler yerine fiyatlandırılabilir bireysel ürünler üzerine uzmanlığını geliştirme takdirinde böyle bir şansı olabilir. Fakat sosyal ürünlerle bireysel ürünleri pek ayırtılamadığı ve sosyal ürün yelpazesinin bireysel ürünlerine daha fazla yer tuttuğu kurumların belli bir süre sonra kendi başlarına ayakları üstünde kalacaklarını söyleyebilmek zordur. Bu tür kurumların belli süre sonra kapanmasını önlemek için hem kurulma hem uygulama süreçleri içinde ürün ayrımı çok dikkatli yapılmalı, böylelikle elde edilen pozitif sonuçların heba olması önlenmelidir.

3.3.3. Sosyal teknoloji yaratılması

Her kalkınma/planlama faaliyeti, tasarladığı müdahaleleri gerçekleştirmesine izin verecek sosyal teknolojilere ihtiyaç duyar. Sosyal teknoloji, verimli ve anlamlı müdahale biçimlerinin ortaya konmasına yardımcı veren, sosyal ve teknik bilgi bütünlüğüne dayalı bir yöntem ve uygulama biçimi olarak tanımlanabilir.¹³ Bu tanımda olduğu gibi en geniş anlamda alırsak sosyal teknoloji, ekonomik ve sosyal politikaların ve piyasaların yapılacak müdahalelerin sosyo-teknik aracı olacaktır. Böylesine geniş anlamda tanıma uygun olarak, devlet temelli araçsal rasyonaliteye dayanan toplum mühendisliği bakışıyla ya da tam aksi yönde iletişimsel akla dayalı olarak toplumun farklı kesimlerinin aktif katılımıyla da sosyal teknoloji geliştirilebilir.

Tanımda oluşan bu geniş yelpazenin yaratacağı sorunları bertaraf edebilmek için, burada kastedilen sosyal teknolojinin ne olduğunu açıklanmasında fayda var. Bizim buradaki vurgumuz, yaşadığımız çağın özelliklerine ve demokratik teamüllerine uygun ve toplum mühendisliği

¹³ Bkz. Pickel, A. (2001) "Between Social Science and Social Technology: Toward a Philosophical Foundation for Post-Communist Transformation Studies", *Philosophy of the Social Sciences*, 31, (4), 459-498; ve Gibson, Q. (1980) "Social Technology and Praxis", *Philosophy of the Social Sciences*, 10(1).

dışında bir sosyal teknoloji tanımı yapmayı gerektiriyor. Biz burada sosyal teknolojiyi yaşadığımız dönemin her türlü eylemi akışkanlandıran, müdahale süreçlerini merkezîyetçilikten uzaklaştıran yapısına, iletişimsel rasyonaliteye dayanan demokrasi anlayışına, bilişim teknolojisiyle getirdiği fırsatlara uygun, verimli ve anlamlı müdahale ve düzenleme biçimlerinin ortaya konmasına izin veren sosyal ve teknik bilgi bütünlüğüne dayalı bir yöntem ve uygulama biçimi olarak tanımlayacağız. Sosyal teknolojilerin bir şekilde tatmin edici sonuçlara düşük işletme masraflarıyla ulaşması, iletişimsel akla uygun farklı grupların ve bireylerin etkileşimine açık, denetlenebilir ve geliştirebilir yapısı olması anlamlı sonuçlara ulaşabilmek için gerekmektedir.

Bazı örnekler verebiliriz ilk aklımıza gelenler arasından. Mesela “*e-devlet*”in böyle arayış üzerine kurulu bir sosyal teknoloji olduğunu söyleyebiliriz. Bürokrasinin gittikçe büyüyen sorunlarına çare bulmaya çalışan, gittikçe eriyen meşruiyetini tekrar kazanmak için geliştirilmeye çalışılan bir sosyal teknolojidir e-devlet. Hatta ölçeği küçülterek de örnek verebiliriz: Avrupa Birliği’nin sosyal ve ekonomik politikalarında hibe kaynak aktarımında kullandığı paydaşlar temelinde formüle edilen “*Proje Döngü Yönetimi*” de basit ama etkili bir sosyal teknolojidir nihayetinde. Proje Döngü Yönetimi sayesinde Avrupa Komisyonu bir çok projeye kaynak aktarıp, projelerin ne kadar başarılı olduğunu izleyip değerlendirebiliyor, hızlı müdahaleler gerçekleştirebiliyor; başka bir deyişle, büyük fon akışlarını proje temelinde örgütleme, uygulama ve denetlemesine olanak sağlayan bir sistemi oluşturabiliyor.

Bu örnekler çoğaltılabilir. Getirilecek her örneğin sorunlarından da söz edilebilir. Ancak sosyal teknolojiler olmaksızın yeni dönemdeki müdahale imkanlarının gittikçe daralmasının kaçınılmaz olduğu unutulmadan, eleştirilere açık, geliştirilebilir ve değiştirilebilir sosyal teknoloji arayışları devam ettiği sürece, sosyal teknoloji uygulamalarından kaynaklanacak sorunların da kavranıp düzeltilmesi için gerekli altyapının oluşması beklenebilir.

Bu dönemde oluşan kalkınma faaliyetlerinde sosyal teknoloji oluşumunun çok önemli olduğunu önemle vurgulamak gerekir. Farklı tipte müdahaleleri gerçekleştirecek, aktörlerle, eylemleri arasındaki bağları oluşturacak, yapılacak müdahalelerin ne gibi sonuçlar doğurduğunu izleyebilecek ve yeniden müdahale tanımlayacak, bölgesel kalkınma açısından ilgili olacak her türden gelişmeleri izleyip, bu enformasyonu hızlıca işleyip kalkınma açısından anlamlı girdiler üretebilecek sosyal teknolojilere ihtiyaç vardır. Bölgesel kalkınma açısından bu ihtiyaç için her geçen gün daha da artmaktadır.

Sosyal teknolojilerin bölgesel kalkınma açısından anlamı yine bu konuda yapılacak müdahaleler ve düzenlemeler noktasında ortaya çıkmaktadır. Özellikle Türkiye’de bölgesel planlama açısından bu türden sosyal teknoloji geliştirildiğini söylemek zordur. Aynı şekilde Türkiye’de uygulamada ve eğitimde geçerli olan klasik planlama tekniklerinin, günümüz şartlarında pek anlamlı olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bu planlama

tekniklerinde son derece kapsamlı mevcut durum analizleri yapılmakta ve analizler çerçevesinde geliştirilen varsayımlar altında gelecekte uygulanması beklenen aksiyonların senaryolar temelinde oluşturulduğu yazım ve çalışma tekniği uygulanmaktadır; ancak uygulanan tekniklerin anlamlı sonuçlar çıkarmakta zorlanmakta olduğu da aşikardır.

Kalkınma planlamasının uzun yıllardır elde ettiği tecrübeler, alışkanlıklar, devletin gözünden yapılan bir planlama çalışmasının devamını sağlamaktadır. Temelde bir yazım tekniği olan bu planlama çalışmalarında yukarıdan aşağıya planlamanın yeni dönemdeki uygulanabilirlik zorluklarından bahsedilebilse bile, devletin yatırımlarına dayalı bir çalışma ve teknik bakışın devam ettiği söylenebilir. Devletin yatırım yapması varsayımıyla yapılan planlar da devlet, bu yatırımları yapmadığı anlamına itibaren anlamını yitirmektedir. Ayrıca devletin yapacakları dışında başka eylemler tasarlansa bile, bu eylemlerin kimin tarafından yapılacağı varsayımsal kabullerle oluşturulmaktadır. Varsayımsal aktör varsayımıyla üretilen eylem alanlarının cisimleştiği ürünler "fizibilite"lerdir. Bu planlarda oluşturulan ürün bazlı fizibiliteelerin mantığı günün birinde bir yatırımcının fizibilitede yazılanları hayata geçireceği ve sonuçta kalkınmaya katkıda bulunacağı ihtimaline dayanmaktadır. Eğer böyle varsayım gerçekleşmezse planlamanın uygulanma ihtimali düşmektedir. Gerçekte de bu fizibilite çalışmaları hayata geçmemekte, uygulanma bulamamaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, fizibilite çalışmaları sadece yatırımın yapılacağı anda ve yerde anlamlı olabilir. Genel olarak, zaman içindeki değişimleri ve bir yerin diğerinden farklılıklarını dikkate alınarak yapılan fizibilite çalışmalarının sürekli değişen küresel ekonomik teknolojik yapıda hiçbir anlamı yoktur.

56

Bu çeşit plan yazım tekniğinde bir başka sorun, planlama ile uygulama arasında geçen zamandan kaynaklanmaktadır. Belirtmek gerekli ki, plan yazılıp, uygulama aşamasına gelene dek geçen süre ne denli uzunsa, sorun da o denli büyümektedir. Belli bir zaman aralığında yazılıp uygulanmaya geçme aşamasını beklerken, planlarda yapılan tüm varsayımlarla hızla devinen dünyada aşınmakta, hatta anlamını yitirmektedir. Beklenen planların yazıldığı andaki bilgiler temelinde oluşturduğu planlama eylemleri de anlam konusunda erozyona uğramaktadır. Mesela 1990'ların sonlarında ve 2000 başında yapılan ve hala uygulamasına geçilemeyen DOKAP ve DAP Planları'nın şu anda ya da gelecekte uygulanması konmasının ne gibi bir anlamı olacağı ciddi olarak sorgulanmalıdır.

Her ne kadar bölge planlama çevrelerinde aşağıdan yukarı planlama anlayışında bir uzlaşma oluşmuşsa da, uygulamada bunun anlamı planlama yazımı sırasında halk katılımının yolu olarak görülen "odak grup çalışmaları" ile bu çalışmalarda uygulanabilen "SWOT"¹⁴ analizi ile kalmaktadır. Başka bir deyişle, birkaç toplantıyla yapılan bilgi taşıma faaliyetleri yararlı olsa da yeterli olmamaktadır. Aşağıdan yukarı planlama süreci içsel dinamiklerin çok iyi kavranmasına ihtiyacı duymaktadır. Bu da ancak bölgesel bilginin sürekli ve anlamlı iletişim kanallarıyla taşınmasıyla ve bu taşımayı sağlayacak ve bilgileri sistemli olarak işleyebilecek sosyal teknolojiler geliştirilmesiyle mümkün olabilir.

¹⁴ Güçlü ve zayıf taraflar-fırsatlar ve tehditler analizi.

Türkiye'de uygulandığı haliyle planlama yazım ve uygulama tekniğinin yaşadığımız döneme uygun bir sosyal teknoloji olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu planlama tekniğinde, aktör eylem birlikteliğini kuracak, uygulanabilecek eylemlerin nasıl olması gerektiğini sistematize edecek, sonuçları işleyip yeniden şekillendirecek bir yöntem oluşturulamamıştır. Oysa daha önce de bir kaç kez vurguladığımız gibi, sosyal teknolojiye olan gereksinim her geçen gün artmaktadır. Kalkınmada sadece genel planlama açısından değil birçok alt kategoride de bu türden sosyal teknolojilere ihtiyaç duyulacaktır. Bu konuda birkaç örnek verebiliriz.

İlk örneği yoksullukla ilgili verebiliriz. Bir önceki bölümde piyasa içinden müdahale aracı olarak mikrokredi kurumlarından söz etmiştik. Uygulandığı ülkelerde yoksulluğun azaltılmasıyla ilgili olarak başarılı sonuçlar veren mikrokredi sistemine en büyük katkıyı ilginçtir ki, batılı ülkeler değil de yoksul bir ülke olan Bangladeş yapmıştır. Bangladeş'te ortaya çıkan bir sosyal teknolojiye dayanarak Türkiye'de özel bir uygulama başlamıştır; Mikrokredi hakkında hazırlanmakta olan yasa yürürlüğe girdiğinde mikrokredi kurumlarının yaygınlaşacağı düşünülebilir. Türkiye'de yakın gelecekte yasal olarak da uygulamaya geçecek bu yöntem için Türkiye'nin hem genel yapısı hem de bölgesel farklılaşmaları ile uyumlu sosyal teknolojilerin geliştirilmesi gereklidir. Elbette bu konuda uluslararası olarak kabul görmüş çeşitli sosyal teknolojiler bulunmaktadır; ancak bu sosyal teknolojilerin bağlam bağımlı yapıları nedeniyle kolayca transfer edilemez nitelikleri bulunmaktadır. Türkiye'nin ve Türkiye'de farklılaşan yerelliklerin ve buralardaki farklı yoksul tipolojilerinin ihtiyaçlarına cevap verecek, çok fazla sayıda yoksul bireyle sistematik olarak ilişkiye girecek ve onların performanslarını sürekli izleyebilecek bir sosyal teknoloji, bu süreç için kurulmak zorundadır. Mikrokredi çalışmalarının anlamlı bir şekilde yürütülebilmesi için öncelikle yerel stratejilerin oluşturulması ve bunun içinde yerelliklerde oluşan farklılaşmış yoksulluk ve yapabilirlik seviyeleri hakkında kapsamlı bir bilgi tabanının olması gereklidir. Ayrıca yoksulların belirli yapabilirliklerinin olduğuna ve eksik olan parçanın finans olduğuna dayanan bir varsayımı fazlasıyla iyimserdir. Yapabilirlikleri kısıtlı olan yoksulların bu yapabilirliklerini artırıcı önlemler alınmadan sadece finansman sağlanması yoluyla sonuç almak zor olacaktır. Bu uygulamanın başarılı olması için süreç içerisinde yer alacak piyasa aktörleri ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini anlamlı ve verimli hale getirecek sosyal teknolojiler üretmelerinde fayda bulunmaktadır.

Bir başka örneği şu anda Türkiye'nin gündeminde olan *Bölge Kalkınma Ajansları* ile ilgili olarak verebiliriz. Avrupa Birliği süreci içinde yeniden yapılanmanın bir gereği olarak yerel kalkınmaya destek verebilecek Bölge Kalkınma Ajansları gibi kurumların yakın bir gelecekte kurulması düşünülmekte ve bunun için yasal düzenlemeler hazırlanmaktadır. Bölge Kalkınma Ajansları, bölgelerindeki sorunları yakından takip edecek bunlara çözüm getirecek, bölgelerinin dönüştürme kapasitesi artırabilmek için bölge dışı etkileşimlere girecek, yerel bilgiyi harmanlayarak bu etkileşimlerden anlamlı sonuçlar çıkartmaya çalışacak ve sonuçta kapsamlı

bir bölgesel gelişmeyi hayata geçirmeye çalışacak kurumlardır. Böylesine önemli amaçlarla kurulacak bir Bölge Kalkınma Ajansı'nın genel ilkelerini yazmak görece kolay olabilir, ancak bunları belli bir bölge bağlamında gerçekleştirmek için uygulama kanalları bulmak yazıldığı kadar kolay değildir. Bu çerçevede bu tip kurumlar, kuruldukları andan itibaren belirledikleri iş tanımlarını gerçekleştirmek için kuruldukları bölgeye uygun, esnek, fakat verimli sosyal teknolojilere ihtiyaç duyacaklardır. Bu konuda değişik ülkelerde ve bölgelerde oluşmuş çeşitli sosyal teknolojiler mevcuttur; ancak, ne yazık ki her bölgeye uygun bir hazır reçete yoktur ve bu bölgelerin farklılaşan sorunları ve fırsatları nedeniyle böyle bir şey mümkün değildir. Bölgelerin farklı yapılarına göre şekillendirilmeyen sosyal teknolojilerle kurulacak Bölge Kalkınma Ajansları'ndan istenilen sonuçların alınması zor görünmektedir.

Türkiye'de bu konudaki yasal zemin tam olarak oturmamış olsa da, gelecekte doğru okuyan bazı yörelerde çeşitli kesimler tarafından şimdiden kurulmuş olan Bölge Kalkınma Ajansları, bu sorunları bizzat yaşamaktadır. Bölgenin niteliklerine uygun bir sosyal teknoloji ve buna uygun eleman yetiştirilmeden kurulan Bölge Kalkınma Ajansları hemen her konuda ciddi sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bölgesel kalkınmada ihtiyaç duyulacak kurumdan kuruma farklılaşacak sosyal teknolojiler, belirlenen genel amaçlar için uygulama kanalları açarak tasarlanan eylemlerin hayata geçirilmesinde önemli bir işlev görecektir.

Eğer bir sosyal teknoloji bölgeyle ilgili hızlı bilgi toplama, işleme ve bu bilgileri dış dünyadaki verilerle ilişkiye sokma gibi bir temel oluşturulacaksa, sistemin iyi işleyebilmesi için bilgisayar tabanlı tasarımı yapılabilir. Bunun bir örneği, Ek Bilgi Kutusu 1'de görülebilir. Bizim GİDEM'ler için hazırlamış olduğumuz "Alt Sektör Esnek Sistem Analizi (ASESA)" bilgisayar destekli bir sosyal teknoloji örneği olarak verilebilir. Bu programda amaç yerel üretim bilgisiyle, ulusal ve uluslararası piyasa bilgisini altsektör bazında sürekli etkileşime sokup, alt sektörle ilgili bölgedeki en iyi üretim ve ticaret pratiğinin olduğu kanalları ve bu kanallardaki sorunları tespit ederek rekabetçi stratejilerin oluşturulması için gerekli müdahale alanlarını saptamaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için bu program, hem yerelde hem ulusal ve uluslararası piyasada gelişmeleri izleyerek oluşturduğu ürün bazında veri tabanıyla aktörlerin pozisyonlarının, hareketlerinin belirlenebildiği alt sektör haritasının yapılmasına olanak sağlayarak, tüm üretim ve ticaret kanallarındaki oluşmuş sorunları tespit etmeye ve alt sektörün potansiyelini gerçekleştirmesini sağlayabilecek müdahaleleri saptamaya çalışmaktadır.

Gap-Gidem

ASESA

Altsektör Esnek Sistem Analizi

SSSA

Soft System Subsector Analysis

ASESA, KOBİ'lerin faaliyet gösterdikleri yerel ekonomik alanın derinlemesine incelenerek ortak sorunlarının anlaşılmasına, özellikle pazara sunduğu fırsatların değerlendirilmesine olanak sağlamak ve gerekli müdahalelerin yapılmasına yardımcı olmak için bilgisayar ortamında hazırlanmış, ürün temelli bir analiz programıdır. ASESA, ulusal ve uluslararası pazar bilgisiyle yerel birikimi harmanlayarak GAP bölgesindeki KOBİ'ler için yerel alanda anlamlı sonuçlar çıkarmaya ve müdahale alanları tanımlamaya odaklanmaktadır. ASESA, katı bir problem tanımlanmadan başlamak yerine, problem tanımını dinamik ve esnek bir yapı içerisinde oluşturmaktadır. Bu analiz her ne kadar sistematik bir yapı tanımlasa da, bu yapı açık uçlu ve değişimi sürekli yansıtacak şekildedir. Bu programdaki analiz geniş bir ürün grubunun ele alındığı sektörel bir analiz değil, benzer pazarlama olanaklarına sahip bir ürünün ya da birbiri ile yakından ilişkili ürünlerin üretimini ve dağıtımında söz konusu olan düzey faaliyetlerin sistematik olarak incelenmesine olanak sağlayan bir altsektör analizidir.

Bu programın iki temel bölümü bulunmaktadır. Birinci bölümde ürün veya ürün grubuyla ilgili olarak ulusal ve uluslararası pazardaki her türlü bilgi takip edilmeye çalışılmakta ve elde edilen bilgiler veri tabanına aktarılmaktadır. Seçilen altsektör için ulusal ve uluslararası alanda güncel duruma ve gelecekteki eğilimlere hassas "piyasa araştırması" genel anlamda ne kadar rekabetçi olduğu hakkında sonuçlar çıkaracaktır. İkinci bölümde ise altsektör analizimizde yerel üretim bilgisini ulusal ve uluslararası piyasa bilgisiyle birleştirecek yerel bazda bir araştırma yapılmaktadır.

Bu araştırma sonucu aktörlerin pozisyonlarının, hareketlerinin belirlenmesini sağlayacak altsektör haritası hazırlanmakta ve bu harita temelinde üretim ve pazarlama kanallarının bulunmasına çalışılmaktadır. Üretim akışları bilindiği üzere, her firma kümesi ya da firma birlikteliğinde sürekli olarak yeniden şekillenir; bu süreçte firmaların pozisyonları, yönelişleri farklılaşmaktadır. Zaman içinde bazı kanallar daha iyi performansla sahip olabilirler. Bu nedenle, çeşitli firma gruplarının performanslarının niye farklılaştığını anlayabilmek ve özellikle de büyüyen ve küçülen kanalları ayırt edebilmek için, bu kanalların belirlenmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kanallar ayrıştırıldıktan sonra bu analiz programı ulusal ve uluslararası piyasalara en uygun pratiğin oluşturulması ve yaygınlaşması için yapılacak müdahalelerin belirlenmesine çalışılmaktadır.

3.3.4. Kararlı bağılıklar ve üstlenme¹⁵

Belirli bir kalkınma ivmesi yakalamış bölgelerle böylesi bir ivmeye yakalamamanın çok uzağında bulunan kilitlenmiş bölgelere yapılacak müdahalelerin farklılaşmak durumunda olduğuna daha önce değinmiştik. Belli bir ivme yakalamış bölgelerde kazanılan başarılar, bu başarıların yarattığı güven ve artan beceriler bölgesel kapasitelerin gelişimine neden olurken, kilitlenmiş bölgeler böylesine deneyimlerin genelde mahrum kalmaktadır. Elbette başarının ve kalkınma konusundaki oluşan dönüştürme kapasitelerinin sınırları mevcuttur ve belli durumlarda sektöre uğrayabilir; ya da iktisadi olarak kazanılan kalkınma seviyeleri henüz özellikle insani kalkınmaya dönüşmemiş ya da insani kalkınmaya başlatmamış olabilir. Ancak bu süreçlere müdahale etmekle, dönüştürme kapasitesine sahip olmayan bölgelere müdahale etmek nitelik olarak farklılaşmak zorundadır.

Kalkınma ivmesi yakalamış bölgelerde aktörlerin sınırlı olsa da kazandığı başarılar, diğer aktörleri etkileyebilmekte ve bu başarının sonucunda girişimcilikte hareketlenme başlayıp yörenin tarihsel olarak sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüklerini rekabetçi üstünlüklere çevirmek için giderek yoğunlaşan dinamik bir kapasite doğmaktadır. Kalkınmanın getirdiği yeni pozisyonların ve bu pozisyonlarda doğan fırsatların bölgeye yararlı şekilde kullanılması için aktörler arası -sınırlı da olsa- birliktelikler doğması muhtemeldir. Bu birliktelikler bir şekilde, yöredeki gelişmenin devamı için aktörler arasında rekabetçi, ama işbirliğine dayalı birlikteliklere dönüşebilir. Hatta belli aktörler kalkınma için ortak bir tavır, ortak bir akıl oluşturabilir. Oluşan bu ortak tavır/akıl kalkınma için kararlı bağılıkları göstermektedir.

Öte yandan kilitlenmiş bölgelerde böylesine bağılıklar için zemin henüz oluşmamıştır. Kalkınmada gözle görülür bir başarı yoktur. Bireylerin kalkınmaya güveni zayıftır, yapabilirlikleri süreç içinde sınırlanma eğilimindedir ve ortak akıl oluşturma konusunda zorluklar bulunmaktadır. Bu tip bölgelerin tarihsel ve coğrafi olarak edinmiş oldukları karşılaştırmalı üstünlükleri rekabetçi üstünlüğe dönüştürülememektedir. Belli yapabilirliklere sahip bireylerin kendi çabalarıyla giriştikleri yatırımlar olsa da yatırımcılar kolektif verimlilik sağlayamayıp, giderek yalnızlaşmakta; rekabetçi ama yardımlaşmacı ortamlarda oluşan birlikte öğrenme süreçlerinden mahrum kalabilmektedirler. Bir de buna kendi girişimleri için gerekli olan istihdam, yan üretim gibi imkanlardan mahrum kaldıkları

¹⁵ Biz bu çalışmada kilitlenmiş bölgeler için ne yapılması gerekli sorusunu "üstlenme modeli" (commitment model) çerçevesinde tartışmaya çalışacağız. Bunu yaparken bu modelin ayrıntılı sunumunu yapmayıp, bu model çerçevesinde kilitlenmiş bölgelerin dinamiklerini hareket ettirmek için düşünülebilecek bazı temel noktalara dikkat çekmeye çalışacağız. Bu model ODTÜ Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı, 2002-2003 yılında stüdyo hocaları Prof. Dr. Ekim Tekeli ve Doç. Dr. Melih Pınarcıoğlu'nun yönetiminde yürütülen stüdyo çalışmalarının oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu konuda yapılan yazınlar için bakınız: Tekeli, İ. (2004) "Bir Bölge Planıcısının Çözümeye Çalıştığı Sorunun Büyüklüğü Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları", Kentel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, DPT, Pamukkale Üniversitesi, Mart 2004, 244-262; ve Tekeli, İ. ve Pınarcıoğlu, M.M. 2004, "Commitment Model for Regional Planning: How to Unlock the Frozen Gears of Stagnant Regions", Studia Regionalia (basılmıyor).

eklenirse, bu tip bölgelerdeki aktörlerin bölgesel kalkınma için kararlı bağlılıklar oluşturabilmesinin pek kolay olmayacağı söylenebilir.

Kararlı bağlılıkların oluşmadığı kilitlenmiş bölgelerde müdahale tarzı olarak uygun yatırım alanları tasarlanmasının pek bir anlamı olmayabilir. Bu tasarım, özellikle varsayım dayalı bir aktör tanımları yapıyorsa, başka bir deyişle günün birinde bir aktörün ortaya çıkacağını ve belirlenen uygun yatırım alanlarına yatırım yapacağını varsayıyorsa, müdahaleden beklenen sonuçların büyük ihtimalle gerçekleşmeyeceğini kestirmek zor olmayacaktır.

Daha önceki bölümlerde yeni dönemde gelişen kuramsal çalışmalarda eylemler ile aktörler arasında bir kopukluk olduğundan söz etmiştik. Postrasyonalizasyon mantığına dayanarak oluşturulan bu yaklaşımlar, içsel dinamikleri ön plana çıkarırken müdahale edilecek bağımsız değişkenler tanımlamamakta, planıya bir şekilde işlemesi muhtemel bir sistemin kolaylaştırıcısı pozisyonundan başka bir pozisyon bırakmamaktadır. Pratikte ise içsel dinamiklerin bir hareket göstermediği yerlerde bu kolaylaştırıcı pozisyon bir anlam ifade etmemektedir.

Eğer bölgesel kapasiteler kilitleniyorsa, eylem aktör birlikteliğini sağlamak, yapılacak planlamanın temelini oluşturmalı; tanımlanmış olan eylemleri üstlenecek aktörlerin bulunması/belirlenmesi gerektiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Varsayımlara dayalı olarak tasarlanan aktörlerin bir gün ortaya çıkacağı umuduyla oluşan müdahale tanımlamaları daha işin başında inandırıcılığını yitirmektedir. Eğer tasarlanan eylemleri gerçekleştirmesi umulan aktörler sadece varsayımda varsa uygulaması zaman alacak eylem alanlarını, daha açık anlatımla hangi yatırımların yapılacağını saptamak planlama için anahtar nokta değildir. Kilitlenmiş bölgelerde hangi aktörler tarafından gerçekleştirileceği belli olmayan yatırım alanları saptamaktansa, öncelikle kalkınma sürecine kendi değerleriyle herhangi bir şekilde katkıda bulunabilecek ve bu uğurda bir şeyler üstlenebilecek aktörleri belirlemek çok daha önemli bir nokta olarak belirmektedir. Kendi farklı değerlerini bu süreç dahil etmek isteyen ufak bir grup aktörle birlikte, kurulacak bir platform üstünden kalkınma için öncelikle farkındalık (*awareness*) yaratacak ve uygulaması kısa sürecek projelerin kolektif olarak yaratılması, burada önem kazanacaktır ve başarı şansını arttıracaktır.

Kalkınma için taahhüt altına girmekten imtina eden diğer aktörlerin ilgisini çekmek ve onları sürece dahil edebilmek için, uygulanacak projeleri seçerken basit, olabildiğince başarı şansı yüksek olanlar ve en kısa sürede bitirilebilecek olanlar seçilmelidir. Burada gelişme dinamiğini başlatacak projelerde elde edilecek başarıların, değişik aktörlerin ilgisini çekerek sürece katılmalarını sağlamak için kolaylaştırıcı bir rol oynayacağı söylenebilir. Kısacası kalkınmada dinamiklerin harekete geçirilmesinde temel öncelik, plan temelinde varsayımsal aktörler ve büyük eylemler değil, taahhüte girecek aktörler ve kısa zamanda başarı yaratıp diğer aktörlerin ilgisini çekecek *projeler demeti* olmalıdır. Elbette süreç içerisinde kalkınma için bir bilinç yaratıldığında ve yeni aktörler süreç içerisine çekilebildiğinde

hazırlanacak projeler, yöre'nin karşılaştırmalı üstünlüklerini rekabetçi üstünlüklere çevirmeyi amaçlamalıdır.

Yine daha önce belirttiğimiz gibi, günümüz bölge planlama/kalkınma literatüründe içsel dinamiklere öncelik veren yaklaşımlar, genelde dış dinamikleri ihmal etmek eğilimindedir. Oysa kilitlenmiş dinamiklerin olduğu bölgelerde, iç dinamikleri harekete geçiren bireylerin yapabilirlik seviyelerindeki kısıtlar göz önüne alırsa, dışsal dinamiklerin de süreç içine dahil edilmesi yolunda çaba harcanmalıdır. Ayrıca eylem tanımları üzerine değil aktörler üzerine yoğunlaşan bir bakış açısında içsel ve dışsal aktörler ayrımı da söz konusu olamaz. Bu durumda geliştirilecek yaklaşım, kaçınılmaz olarak içsel ve dışsal dinamiklerin beraberliğini vurgulamak durumundadır. Süreç, kalkınma için bir şeyler üstlenmek isteyen iç ve dış aktörlere açık olmalı ve bütün aktörlerin çeşitli taahhütlere girmeleri teşvik edilmelidir. Bu süreçte özel önem verilmesi gereken aktör grubu, bölge dışında yaşayan hemşehrilerdir. Bölgeden göçmüş bu bireylerin önemli bir bölümü, büyük kentlerde önemli yapabilirlikler kazanmış ve bölgenin kalkınması açısından önemli roller üstlenebilecek değerlere sahip olmuşlardır. Türkiye'de hala önemini koruyan hemşehrilik bağları sayesinde de kendi değerleri çerçevesinde bu kesim taahhüt altına girmeye açık olabilir. Yasallaşacak "iş melekleri" sisteminin de bu konuda yapılacak üstlenmelerde önemli bir kolaylık sağlayacağı düşünülmalıdır.

Bu süreçte katılım, basit bir paydaş katılımı olmanın ötesine gidebilmeli ve aktörlerin oluşturulacak platformlarda hangi eylemleri üstlendiklerini açıkladıkları bir katılım süreci olmalıdır. Platformlar yeni aktör katılımlarını ve üstlenmelerini geliştirecek şekilde yapılmalı, belli bir kalkınma bilinci oluşturmaya çalışacak şekilde örgütlenmeli ve hem yerel halka hem de dış aktörlere yapılan işlerin başariya ulaştığını gösterebilmelidir. Bu süreçte planıcının klasik rolü değişmekte, planlama ve uygulama süreçleri arasındaki ayrım da ortadan kalkmaktadır. Şu andaki haliyle kalkınma sürecinde planlama ve uygulama birbirinden ayrı olarak yapılmaktadır. Planıcı önce planlama metnini hazırlamakta, daha sonra bu metinde yazılanların uygulanmasına çalışılmaktadır. Oysa üstlenme temelli bir planlama/kalkınma modelinde, hazırlanacak ayrıntılı bir metin ve ardından uygulanacak eylemler yerine, oluşturulan platformlarda katılımcıların değerlerine ve üstlenme seviyelerine göre projelerin hazırlanıp uygulanması gibi planlama ve uygulamanın iç içe girdiği bir süreç söz konusu olmaktadır. Üstlenme süreci içine çekilecek yeni aktörlerin bulunması, dinamiklerin harekete geçirilebilmesi ve sürekliliğin sağlanması için gereklilik arz ettiğinden aktörlerin üstlenebildikleri eylemler çerçevesinde yapılacak proje üretimi de süreklilik kazanmak zorundadır. Gelişen süreçte bölge sınırının da anlamı kalmayacak, aktörlerin temel olduğu bu kalkınma faaliyetine üstlenmeler yüklenmeye açık ve istekli her yöre ve yöre aktörleri sürece dahil edilebilecektir.

Temel noktalarını kısaca belirtmeye çalıştığımız, aktör-eylem birliğine dayalı olarak tasarlanacak bir üstlenme modeli çerçevesinde, özellikle kilitlenmiş bölgelerde kalkınma bilinci yaratabilmek şansı olduğu söylenebilir. Elbette bu temelde oluşturulacak bir modelin de kusurları olacak, uygulama sürecinde bir çok sorunla karşılaşacaktır. Ancak

planlamanın görece başarısız tarihi ve kilitlenmiş bölgelerin giderek büyüyen ve kalıcı hale gelen sorunları karşısında bu tür sorgulamalarda ve tasarımlarda ısrar etmenin önemli olacağını düşünmekteyiz. Bu tür sorgulamaların planlama faaliyetlerinin, esas olarak masa başı bir faaliyet olmadığını bize hatırlatacağını, tasarlanacak faaliyetlerin pratikte anında test edilebilmesine olanak sağlayacağı için planlamanın anlam kazanmasına da katkı yapacağını düşünmekteyiz. Planlama ve uygulama süreçlerinin içiçe girmesi ve plancının da kalkınma için önemli üstlenmeler yapmasının kaybolan akıl gönül birlikteliklerinin yeniden oluşumuna fayda sağlayabileceğini söyleyebiliriz.

Türkiye'de
Bölgelerin
Performansı

■
Yeni
Kalkınmacılık:
Bölgesel
Kalkınmada
Araştırmalar

Bu çalışma bazı bölgelerdeki kalkınmışlık ve kalkınmışlık süreci kavramlarında sınırlı bir ölçüde farklılıkların varlığını ve bunların nasıl oluştuğunu incelemek için yapılmıştır. Özellikle kalkınmışlık kavramı olgular bölgesel düzeyde farklılık göstermektedir. Bu nedenle kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir. Ayrıca kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir. Ayrıca kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir.

Türkiye'deki bölgesel farklılıkların farklılıklarını ve ortaya çıkmasını ve bunların da GAP ile ilgili bir çalışmada sadece bölgesel düzeyde farklılıkların varlığını ve bunların nasıl oluştuğunu incelemek için yapılmıştır. Özellikle kalkınmışlık kavramı olgular bölgesel düzeyde farklılık göstermektedir. Bu nedenle kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir. Ayrıca kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir.

■ Türkiye'de Bölgelerin Performansı

BÖLÜM 4

Bu çalışma bir önceki bölümde tartıştığımız bölgesel kalkınma performansları için ileriye doğru bakıldığında Türkiye genelinde farklılıkların varlığını ve bunların nasıl oluştuğunu incelemek için yapılmıştır. Özellikle kalkınmışlık kavramı olgular bölgesel düzeyde farklılık göstermektedir. Bu nedenle kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir.

Bu çalışma bir önceki bölümde tartıştığımız bölgesel kalkınma performansları için ileriye doğru bakıldığında Türkiye genelinde farklılıkların varlığını ve bunların nasıl oluştuğunu incelemek için yapılmıştır. Özellikle kalkınmışlık kavramı olgular bölgesel düzeyde farklılık göstermektedir. Bu nedenle kalkınmışlık kavramı kavramsal olarak tanımlanmış ve bu kavramın farklı bölgelerdeki uygulanışları incelenmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi
Prof. Dr. Öğr. Üyesi
Doç. Dr. Öğr. Üyesi
Yrd. Doç. Dr. Öğr. Üyesi

4.1. Giriş

Buraya kadar olan bölümlerde kalkınmacılık ve kalkınmacılık sonrası dönemlerde oluşan bölgesel kalkınma anlayışlarını ve pratiklerini incelemeye çalışıp, özellikle kalkınmacılık sonrası oluşan bölgesel pozisyonlarda artan kilitlenmelerin önemine ve yoksulluğun değişen boyutlarına dikkat çekmeye çalıştık. Özellikle kalkınmacılık sonrası dönemde ortaya çıkan sorunların çözümü için varolan anlayışlarımızı sorgulamamız gerektiğini belirtip bu sorgulamaları yeni kalkınmacılık başlığı altında toparlamaya çalıştık. Yapılan bu tartışmaları daha anlamlı hale getirebilmek için şimdi Türkiye'nin bölgesel farklılıklarına yönelip bölgelerin performanslarını analiz edebiliriz.

Türkiye'deki bölgesel farklılaşmayı farklı boyutları ile ortaya çıkartabilmek ve özellikle de GAP illerinin bu ayrışmada nerede durduklarını belirleyebilmek amacıyla bu bölümde bir dizi endeks hazırladık ve bu endekslerin dağılımını haritalar aracılığıyla inceledik. Burada yapmaya çalıştığımız, Türkiye'de bölgelerin performanslarını belirlemek ve bu çerçevede içerisinde GAP illerinin hem Türkiye bütünü içinde hangi konumda olduklarını, diğer bir deyişle Türkiye'nin diğer illerinden nasıl ve hangi yönlerden ayrıştıklarını anlamak, hem de kendi aralarında belirgin bir farklılaşma olup olmadığını ortaya çıkarmaktır. Bu analiz sayesinde sadece illerin geçmiş dönemlerde nasıl bir performans gösterdiklerini anlamayı değil, aynı zamanda illerin şu an karşı karşıya buldukları ve gelecekte karşılaşılabilecekleri sorunları çözme kapasitesi geliştirme gücünde olup olmadıklarını sınavabilmeyi umuyoruz. Başka bir deyişle ifade etmek gerekirse, hangi yörelerin kalkınma açısından bakıldığında kilitlenmiş konumda olduklarını bu analiz sayesinde ortaya çıkarabilmeyi ve bu illerin kilitlenmişliği kırmak konusunda hangi değerlere sahip olduklarını belirlemeyi amaçlıyoruz. Bu bağlamda, burada yapılacak analiz, sadece GAP illerinin şimdiye dek ne denli başarılı olduklarını belirlemekle kalmayacak aynı zamanda gelecekteki sorunlara da ışık tutabilecektir.

Bu amaçla beş ana bölümde tartışacağımız bölgesel kalkınma performansları için iller bazında toplam sekiz adet endeks geliştirdik ve bu endekslerin Türkiye genelinde dağılımını inceledik. Geliştirmiş olduğumuz sekiz endeksin hangi göstergelerden oluştuğu ve hesaplama yöntemi Ek-A'da ayrıntısıyla açıklanmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak altyapı gelişmişliğini gösteren bir endekisle altyapıya göre illerin performanslarına bakacağız. Daha sonra büyük ölçüde gelişmişlik düzeyi ile ilgili olan nüfusun kompozisyonuna ve yapısına ilişkin geliştirdiğimiz bir endeks ile illerin demografik olarak farklılaşmasını inceleyeceğiz. Bir sonraki bölümde kalkınmanın insanî boyutuna yönelip sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik endeksleri ile illerin performanslarını inceleyeceğiz. Son olarak illerin girişimcilik kapasitelerini geliştirdiğimiz bir endekisle ayrıştırmaya çalışacağız.

Altyapı endeksinin dağılımını gösteren Harita 4-1'e baktığımızda, bu gözlemleri doğrulayacak türde farklılaşmalar görebiliriz. Altyapı endeksi açısından Türkiye'nin en gelişkin ili konumunda bulunan Bilecik, kişi başına elektrik tüketimi ve şebekedeki enerji kaybı göstergeleri açısından Türkiye'de en iyi il konumundadır. Aynı şekilde Bilecik, 10.000 kişi başına düşen organize ve küçük sanayi parseli sayısından da üst sıralarda yer almasına karşın, kişi başına düşen özel oto sayısında oldukça gerilerde yer almaktadır. Bu, Bilecik'te önemli bir altyapı olmasına karşın yeterince kullanılmadığı şeklinde yorumlanabilir. Aynı şekilde Kırşehir, Burdur, Bolu, Karaman ve Nevşehir gibi illerin durumu da benzer bir şekilde değerlendirilebilir. Ayrıca her açıdan en gelişkin il olan İstanbul'un bu ölçüde göre ikinci grupta yer alması da benzer bir nedenden kaynaklanmaktadır. İstanbul'un bu değerlendirmede ikinci derecede gelişkin iller arasında yer almasının temel nedeni, nüfus başına düşen sanayi parseli sayısında en sonlarda yer almasıdır. İstanbul kökenli sanayinin bir ölçüde desantralize olduğu ve çevre illere yayılmış olduğu göz önüne alınırsa, bu göstergenin İstanbul'da düşük olması doğal kabul edilecektir.

Altyapı konusunda ortaya çıkan bölgesel desen büyük ölçüde diğer göstergelerde de göreceğimiz desene büyük ölçüde benzemektedir. Az önce özetlediğimiz nedenler dolayısıyla altyapı endeksinde üst sıralarda görünen Orta Anadolu illeri bir kenara bırakılırsa, Türkiye'nin doğu ve batı bölgeleri arasındaki bilinen farklılaşma burada da ortaya çıkmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin büyük çoğunluğunun altyapı açısından en az gelişmiş iller kapsamında olması da bu anlamda şaşırtıcı değildir. GAP illerinden Gaziantep 2., Adıyaman ve Şanlıurfa da 3. derece gelişmiş iller kapsamında yer almaktadır.

4.3. Demografik özelliklere göre bölgesel farklılaşma

Bölgelerarası farklılaşmanın en önemli göstergelerinden biri, Harita 4-2'de yer alan endekste özetlenen demografi değişkenleridir. Demografi endeksi başlığı altında topladığımız bu değişkenler, nüfusun esas olarak kompozisyonuna ve yapısına ilişkin değişkenlerdir. Bu değişkenlerin büyük ölçüde gelişmişlik düzeyi ile yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, ekonomik ve toplumsal kalkınma ile birlikte doğurganlık hızının düştüğü, buna paralel olarak hanehalkı büyüklüğünün düştüğü, genç nüfusun toplam içindeki payının giderek azaldığı, yaşlı nüfus payında bir artış olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde şehirleşme oranı da, kalkınma düzeyi ile yakından ilgilidir. Bu anlamda bu analiz sonucunda ortaya çıkacak resmin, Türkiye'deki bölgelerin kalkınma düzeylerini gösteren bir resim olacağı rahatlıkla söylenebilir.

Sonuçta ortaya çıkan tablo da beklendiği gibi Türkiye'deki bölgeler arasındaki farklılaşmayı son derece net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Demografik göstergeler söz konusu olduğunda Türkiye'nin en gelişmiş yöreleri, Trakya ve Ege kıyılarının tümü dahil olmak üzere, batı bölgelerinde yer alan illerdir. Bu gruba Bursa'dan Ankara'ya uzanan hat üzerinde yer alan illerin de eklenmesi ile birlikte, demografi göstergeleri açısından Türkiye'nin en gelişmiş yörelerinin aynı zamanda iktisadi açıdan da en gelişkin yöreler olduğu görülmektedir.

Harita 4.2. DEMOGRAFI ENDEKSİ

Ancak Harita 4-2'de demografik göstergeler açısından ikinci derece gelişmiş yöreler olarak ortaya çıkan illeri dikkatli incelemek gereklidir. Bu illerin içinde farklı nedenlerle benzer değerlere ulaşmış iller bulunmaktadır. Başka bir deyişle bu grupta yer alan illeri homojen bir bütün olarak değerlendirmek bizi hatalı bir sonuca götürebilir. Bu grubun içinde bir yandan Denizli, Manisa gibi Ege bölgesi illeri, Sakarya, Düzce ve Kocaeli gibi Marmara bölgesi illeri ve Mersin ve Adana gibi Akdeniz bölgesi illeri bulunmaktadır. Bu iller gerçekten de belli bir iktisadi gelişme düzeyini yakalamış, doğurganlığın düşmesi sonucunda da demografik göstergeler açısından gelişmiş yörelere oldukça yaklaşmış durumda bulunan illerdir. Öte yandan Elazığ, Tunceli ve Erzincan gibi bazı Doğu Anadolu illeri ile Giresun'dan Artvin'e dek uzanan doğu Karadeniz kıyı şeridi illeri de bu grubun içinde yer almaktadır. Bu yörelerde, bu grupta yer alan diğer iller ile kıyaslandığında tam tersi dinamikler, demografi göstergelerinin düşük olmasına yol açmaktadır. Daha açık bir ifadeyle vurgulamak gerekirse, bu yörelerde demografi göstergelerinin düşük olmasına yol açan bu yörelerin gelişmiş olması değil, tam tersine gelişmemiş olmasıdır. Dikkat edilirse bu yörelerin gerçekte dışarıya büyük göç veren iller olduğu görülecektir. Dışarıya bu denli büyük bir göç olması nedeni ile bu illerde doğurganlık düşmüş, genç nüfusun payında hızlı bir düşüş ve yaşlı kesimin oranında hızlı bir artış gözlenmiştir. Özetle söylemeliyiz ki, sonuçları aynı olsa da bu illeri bu noktaya getiren dinamikler bir önceki iller ile çok farklıdır.

Üçüncü grup içinde yer alan yöreler gerçekten de Türkiye'nin üçüncü derece gelişkin illeri sınıfına girebilecek, çoğunluğu Orta Anadolu ve Orta Karadeniz illeridir. Demografi göstergeleri açısından en az gelişmiş konumda bulunan iller ise yine beklenilebileceği gibi, Doğu ve Güneydoğu

Anadolu'da yer alan illerdir. GAP illerinde ise sadece Gaziantep, Kilis ve Adıyaman bu endekte 3. grupta yer almakta, tüm diğer iller ise, en geri kalmış yörelerin yer aldığı 4. grup içinde yer almaktadır.

4.4. Kurumsal yoğunluk mali yapılar açısından bölgesel farklılaşma

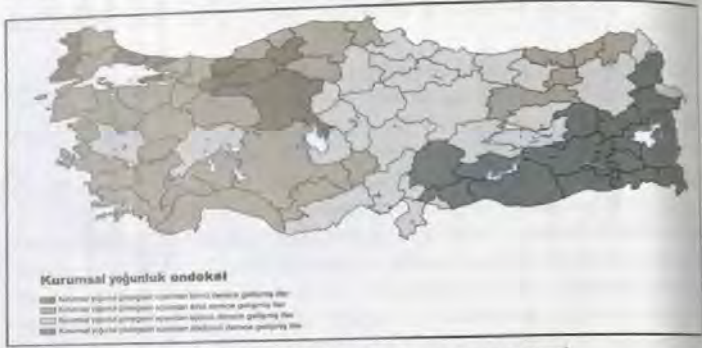
Yerel kalkınma ile ilgili belki de en önemli göstergeler, kurumsal yoğunluk (*institutional thickness*) endeksi altında toplamış olduğumuz göstergelerdir. Harita 4-3'de Türkiye ölçeğinde dağılımı gösterilen bu endeks, esas olarak herhangi bir yöredeki çeşitli aktörlerin bir araya gelerek ortak davranış geliştirebilme yetenekleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Burada söz konusu edilen kurumsal yoğunluk kavramı, yerel kurum ve aktörlerin sürdürülebilir kalkınma yolunda oynayabilecekleri rolleri belirleyebilmek amacıyla geliştirilmiş bir kavramdır. Bu kavram aracılığıyla dikkate alınan, kalkınma sürecinde rol oynayabilecek ve sorumluluk üstlenebilecek yerel aktörlerin bir araya gelebilme ve örgütlü ilişki biçimleri geliştirebilme kabiliyetlerinin ölçülebilmesidir. Çünkü bir yöredeki iktisadi stratejilerin başarı şansını belirleyen ya da benzer iktisadi stratejilerin bir yörede diğerinden farklı sonuçlar doğurmasına yol açan büyük ölçüde de budur.

Kurumsal yoğunluk kavramı ile, herhangi bir yöredeki aktörlerin tek başlarına değil kolektif olarak harekete geçebilme, eylem biçimleri geliştirebilme becerilerinin ölçülmesi hedeflenmektedir. Kurumsal yoğunlaşma derecesi ne denli yüksek ise, yerel aktörlerin kaynaklarını bir araya getirme kapasiteleri ve dolayısıyla da tek başlarına çözmeleri mümkün olmayacak sorunların üstesinden gelme olasılıkları da o denli yüksektir. Bu da bir yörenin problem çözebilme kapasitesini ve yapabilirliğini doğrudan etkileyen önemli bir öge olarak görülmelidir. Kurumsal yoğunluğun yüksek olduğu yörelerde yerel aktörlerin ortak davranış tarzları geliştirebilme ve yürütmekte oldukları eylemleri koordine edebilme yetenekleri, dolayısıyla da aralarında etkileşime dayalı ortak bir enerji geliştirebilme olasılıkları da o denli yüksektir. Bu aynı zamanda yerel aktörlerin kalkınmada rol oynayabilecek bilgi ve becerilerini toplu eylem yoluyla paylaşma açmaları anlamına da gelmektedir. Öte yandan aktörler arasında ortak davranış biçimleri geliştirme geleneği olmayan yörelerde ise, kurumsal öğrenme kapasitesi ve ortak tavır ve hareket biçimleri geliştirebilme yetisi düşüktür. Bunlar ise büyük ölçüde kilitlenmiş olarak adlandırdığımız bölgelerdir.

Öte yandan kurumsal yoğunluk başlığı altında topladığımız göstergeler, üreticilerin bir araya gelebilme ve ortak tavırlar geliştirebilmeleri ile ilintili olması anlamında bir yöredeki girişimcilik kapasitesi açısından da son derece önemlidir. Ancak vurgulamamız gerekir ki, kurumsal yoğunluk kavramı ile anlatılmaya çalışılan sadece girişimcilerin değil tüm yerel aktörlerin toplu hareket biçimleri geliştirebilme ve kendilerini daha iyi bir konuma getirebilme kabiliyetleridir. Bir yörenin kalkınması, sadece

kalkınması, kalkınması, "teknik" bir konu olmayıp aynı zamanda farklı toplumsal örgütlenme ve yönetim biçimleri geliştirebilmek, yeni problemleri çözebilme ve müdahale biçimleri ortaya koyabilmek demektir. Bu da özel sektör ve kamu arasında yeni işbirliği yolları yeni ilişki tarzları demektir. Kurumsal yoğunluk kavramı ile ölçmeyi amaçladığımız da esas olarak budur.

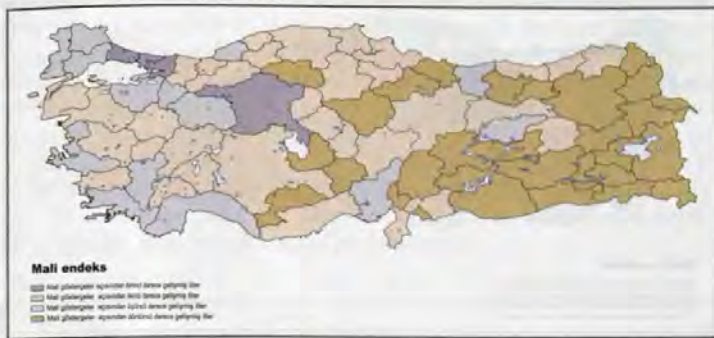

Harita 4.3. KURUMSAL YOĞUNLUK ENDEKSİ

Bu bağlamda geliştirdiğimiz kurumsal yoğunluk endeksinde toplam 8 göstergelyi bir araya getirdik. Bir yandan kalkınma açısından temel öneme taşıyan yüksek eğitilmiş işgücünün varlığını ve eğitim kurumlarının özellikle mesleki eğitim alanındaki gücünü ölçmeye çalışırken, diğer yandan da kalkınma sürecinde yönlendirici rol oynayabilecek sivil toplum kurumlarında bir araya gelebilme potansiyeli belirlemeye çalıştık. Ortaya çıkan sonuçlar Harita 4-3'de gösterilmektedir. Harita, bilinen ve diğer bir çok göstergede de rastladığımız doğu-batı illeri arası farklılaşmayı bir kez daha gözler önüne sermektedir. Burada özellikle GAP illeri açısından önemli olan nokta, Kilis dışında tüm illerin Türkiye'de kurumsal yoğunluğun en düşük olduğu iller arasında yer almasıdır.

Bölgesel farklılaşmayı değerlendirmek için ele alacağımız bir diğer endekste de mali endeks adını verdiğimiz ve illerin en genelde mali yapılarının sağlamlığını ve eylemlerini finanse edebilme gücünü ölçen bir endekstir. Bu endeks kapsamında nüfus başına düşen banka şubesi sayısından, belediye harcamalarına, kamu yatırımlarına, banka mevduatı ve krediler ile ödenen vergilere dek uzanan çok sayıda değişken ele alınmaktadır. Bu endeksin yüksek olduğu illerin, hem mali açıdan çekim noktası olma işlevini gördüklerini ve yatırım faaliyetlerini diğerlerine göre daha kolaylıkla finanse ettiklerini söyleyebiliriz. Benzer bir şekilde mali endeks değerinin düşük olduğu iller ise, girişecekleri hemen her tür faaliyette ve geliştirecekleri her projede mali yapılarının yeterince sağlam olmamasından kaynaklanan sorunlar yaşayacak ve finansman sıkıntısı içinde olabileceklerdir.

Harita 4-4'de mali endeks sonuçları iller bazında gösterilmektedir. Bu endekste birinci derece gelişmiş iller kategorisinde sadece Ankara, İstanbul ve Kocaeli yer almaktadır. İkinci grup içinde bulunan iller ise, Trakya'nın

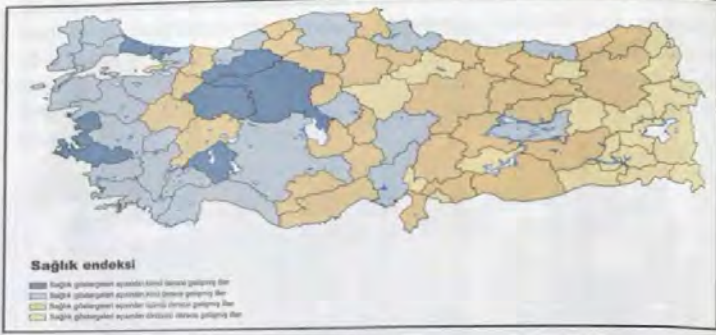
Harita 4.4. MALİ ENDEKS

tümü, Ege ve Akdeniz'in bir bölümü ile Ankara-Bursa ekseninde yer alan illerdir. Doğu ve Güneydoğu'nun neredeyse tamamı mali açıdan en az gelişmiş iller kategorisinde yer almaktadır. GAP illeri içinde ise bir tek Gaziantep, diğerlerinin aksine 4. değil 3. derece gelişmiş iller grubunda yer almaktadır.

4.5. Sağlık hizmetlerinde, sosyal güvende ve eğitimde bölgesel farklılaşma

Bölgesel farklılaşmayı ele alırken inceleyeceğimiz üçüncü endeks, sağlık hizmetlerinin yaygınlığını ve ne derece gelişmiş olduğunu ortaya koyan sağlık endeksidir (Bkz. Harita 4-5). Burada yer alan göstergelerin bir bölümü (örneğin nüfus başına düşen hastane yatağı, doktor sayısı gibi göstergeler) bir yandan sağlık hizmetlerinin ne denli yaygınlaşmış olduğunu ölçerken, diğerleri de (örneğin, bebek ölüm oranı) hem bu hizmetlerin ne denli etkin bir şekilde kullanılmakta olduğuna hem de çevresel koşullara ilişkin bilgi verebilecek değişkenleri içermektedir.

Sağlık hizmetleri açısından en gelişmiş altı il, sırasıyla Ankara, İzmir, İstanbul, Bolu, Eskişehir ve Isparta'dır. Buna karşılık 2. grupta yer alan illerin büyük bölümü, Ege ve Trakya bölgeleri ile İç Anadolu'nun bazı bölgelerinde yer alan illerdir. 3. grupta ise İç Anadolu ile Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan illerin bir bölümü ile bazı Karadeniz illeri yer almaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir çok ili de sağlık hizmetlerinin en az gelişmiş olduğu 4. grup içerisinde yer almaktadır. GAP illeri arasında sağlık hizmetleri açısından en gelişkin olanları 3. grup içerisinde yer alan Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır'dır. Diğer GAP illeri ise 4. grup içinde yer almaktadır.

Harita 4.5. SAĞLIK ENDEKSİ

Harita 4-6'da kalkınma süreci ile ilişkili bir başka değişken kümesi yer almaktadır. Sosyal güvenlik endeksi başlığı altında, herhangi bir sosyal güvenlik kurumundan güvencesi olanların toplam nüfus içindeki paylarını gösteren toplu bir değişken yer almaktadır. Bu gösterge çalışan nüfusun ne kadarlık bölümünün sosyal güvenceye sahip olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Trakya'nın tamamı ile Ege bölgesinin neredeyse tamamı ve İç Anadolu bölgesinin Marmara bölgesi ile yoğun ilişki içinde bulunan illeri bu endeks açısından 1. grupta yer almaktadır. İç Anadolu bölgesinin geri kalan illeri ile Akdeniz ve Karadeniz bölgesi illeri ise 2. ve 3. grup iller içerisinde yer almaktadır. Sosyal güvenlik kurumlarına bağlı olanların nüfusun tümü içindeki payı açısından en geride bulunan iller, bundan önceki bir çok göstergede olduğu gibi, çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yer alan illerdir. Gaziantep ve Kilis dışında kalan GAP illeri de 4. grup içinde yer almaktadır.

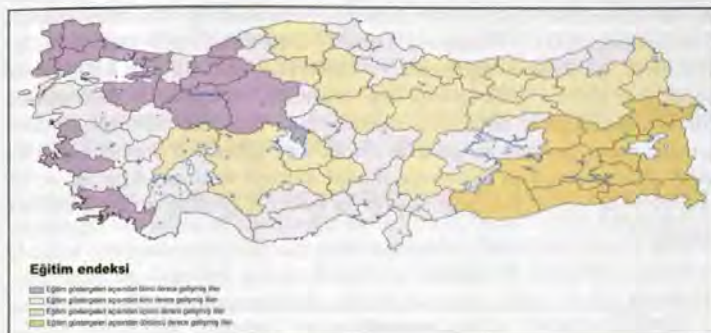
Yörelere kalkınma açısından karşı karşıya buldukları kilitlemişliği aşmak konusunda en büyük değerlerden biri eğitilmiş bir kesimin varlığıdır. Eğitim düzeyi sadece kalkınmanın başlatılması için değil, belli bir noktaya gelmiş kalkınma atağının daha ileri aşamalara ulaşabilmesi için de temel önem taşımaktadır. Eğitim endeksi altında topladığımız değişkenler, hem okur yazarlık oranını dikkate almakta hem de okul öncesi, ilköğretim ve lise

Harita 4.6. SOSYAL GÜVENLİK ENDEKSİ

çağındaki nüfusun okullaşma oranlarını dikkate almaktadır. Burada hem okur yazarlık oranında hem de okullaşma oranlarında kız çocuklarına ayrı bir yer ayrılmakta ve bu, önemli bir gösterge olarak değerlendirmeye girmektedir. Harita 4-7'de yer alan eğitim endeksi, bir çok açıdan Türkiye bütünündeki bölgesel farklılaşmaların genel bir resmi olarak görülebilir. Marmara ve Ege bölgesinin görece müreffeh illeri, eğitim konusunda da Türkiye'nin geri kalanından ileri durumdadır. Burada İç Anadolu bölgesinin Marmara bölgesi ile yoğun ilişki içinde bulunan illeri bir kez daha ön plana çıkmaktadır. Bu iller eğitim göstergeleri bakımından önemli bir gelişmişlik düzeyini yakalamış görünmektedir.

Harita 4.7. EĞİTİM ENDEKSİ

4.6. Girişimcilik açısından bölgesel farklılaşma

Türkiye'deki bölgesel ayrıışmaları incelerken dikkate alacağımız son endeks, girişimcilik endeksi adını verdiğimiz ve sonuçları Harita 4-8'de gösterilen endekstir. Bu endeksi bir anlamda, daha önceki sayfalarda ele alınan yedi endeksin bileşkesi olarak da görmek mümkündür. Girişimcilik endeksi kapsamında toplam 15 adet değişken yer almaktadır. Bu endeks kapsamında yer alan değişkenlerin ve hesaplama yönteminin diğer endekslerle birlikte Ek-A'da verildiğini tekrar etmekte yarar görüyoruz.

Girişimcilik endeksi, kendi içinde bir kaç farklı veri grubunun bir araya getirilmesi ile elde edilmiştir. İlk grup veriler, ihracat verileridir. Burada 10 yılı kapsayan bir dönemde kişi başına ihracat değerinin yanı sıra, bu dönemde ihracatın artış hızı da dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra, girişimcilik endeksine girdi olan bir başka ihracat göstergesi de ihracatın çeşitlenme endeksidir. Burada bir ilden yapılan ihracatın (diğer bir deyişle, o ildeki dışa dönük üretici yapıların) hangi sektöre ne ölçüde bağımlı olduğu hesaplanmıştır. İhracatı tümüyle aynı sektörün ürünlerin oluşan illere "0" değeri, ihracatın tümüyle tek sektöre bağımlı olduğu durumu, "1" değeri de ihracatın Türkiye özelinde en çeşitlenmiş olduğu durumu ifade etmektedir. Tüm iller için ihracat çeşitlenme değerleri, bu aralık içinde hesaplanmıştır.

Girişimcilik endeksinde yer alan bir diğer değişken grubu da o ilde araştırma-geliştirme faaliyetleri ile kalite belgeli işyeri sayısını dikkate almaktadır. 1994-98 arasında kapsayan 5 yıllık dönemde yapılmış olan patent ya da faydalı model başvuruları, nüfusa oranlanarak o ilin buluşçuluk kapasitesini gösteren bir değer elde edilmiştir. Diğer göstergeler aracılığıyla da o ildeki kalite belgeli ve TSE belgeli işyeri sayısı dikkate alınmıştır. Bunun yanı sıra girişimcilik endeksinde yer alan bir diğer grup değişken de 1997-2001 arasındaki beş yıllık dönemde açılan ve kapanan firmalara ilişkin verilerdir. Kişi başına açılan firma sayısı ile o ilin, söz konusu dönemde yeni firma oluşturma kapasitesi dikkate alınmıştır. Bir sonraki değişkenle de bu kez, aynı beş yıllık dönemde açılan kapanan firma sayıları arasındaki ilişki dikkate alınarak, firmaların hayatta kalma oranları değerlendirilmiştir. Firmaların sayısal değerlendirmesi yanı sıra, bu firmaların sektörlere dağılımına ve türlerine göre bir değerlendirme de yapılmıştır girişimcilik endeksi kapsamında. Bu kapsamda, daha yüksek bir kurumsallaşma derecesini temsil eden anonim şirketlerin toplam içindeki oranı önemli bir gösterge olarak öne çıkmıştır. Bundan başka beş yıllık dönemde açılan firmaların, imalat sanayi ve ticaret dışındaki servis sektörlerinde ne ölçüde yoğunlaştığı da önemli göstergeler olarak dikkate alınmıştır.

Harita 4.8. GİRİŞİMCİLİK ENDEKSİ

Girişimcilik endeksi kapsamında son olarak da teşvikler dikkate alınmıştır. Teşvikler bir yörede kalkınmayı destekleyici en önemli öğeler arasında yer alır. Bunun yanı sıra, bir yörede ne kadar teşvik verildiği, bu teşviklerin hangi sektörlerde yoğunlaştığı ve verilen teşviklerin ne kadarlık bir bölümünün iptal edildiği de o yöredeki girişimcilik kapasitesinin belirlenmesinde temel önem taşıyan değişkenlerdir. Girişimcilik endeksi hesaplanırken, 1996-2000 yılları arasındaki beş yılı kapsayan dönemde verilen teşvik belgelerinden, daha sonra çeşitli nedenlerle iptal edilenler çıkartılmış, böylelikle illerin gerçek durumunu gösteren veriler elde edilmiştir. Ayrıca parasal değerler sabit bir baza indirgenmiş ve böylelikle bazı iller aleyhine aldatıcı bir durum ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir.

Bu yolla hazırlanmış toplam 15 değişkenin bir araya getirilmesi ile elde edilen girişimcilik endeksi değerleri, diğer endeksler ile birlikte Ek-B'de verilmekte ve sonuçlar Harita-8'de yer almaktadır. Harita-8, bir anlamda şimdiye dek özetlenmiş olan tüm diğer endekslerde yer alan bilgileri özetleyici bir mahiyet taşımaktadır. Haritadan da görülebildiği gibi, Türkiye'nin en büyük dört kenti olan İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa ile sanayi açısından en gelişkin iller arasında yer alan Kocaeli, girişimcilikte de en ön sıralarda yer almaktadır. Bu beş il arasında ise İstanbul'un üstünlüğü her alanda tartışılmaz durumdadır. İstanbul, kişi başına ihracat, kalite belgeli işyeri sayısı, kişi başına açılan firma sayısı gibi ölçütlerde en önde yer almakta, buna karşılık ihracat artışı, açılan firmaların varlığını sürdürebilme oranı ve kişi başına teşvik belgesi tutarı gibi göstergelerde geride kalmaktadır. Öte yandan Ankara'nın da özellikle ihracat çeşitlenmesi ve patent başvuru sayılarında en önde yer alması ilginç bir not olarak vurgulanmalıdır. Bu, son yıllarda Ankara'nın ağırlıklı olarak teknoloji yoğun araştırma-geliştirme benzeri sektörlerde önemli gelişmeler kaydettiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir.

Girişimciliğin birinci derecede gelişmiş olduğu bu illerin yanında ikinci grupta yer alan illerin ağırlıklı olarak Akdeniz ve Güney Batı Ege bölgesi ile Ankara çevresinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Özellikle turizm ağırlıklı yatırımlar ile dikkatleri çeken Muğla ve Antalya ile Denizli, Kayseri ve Gaziantep gibi son dönemlerde yıldızı parlayan iller de bu grupta yer almaktadır. Ayrıca İstanbul sanayinin yayılmakta olduğu Tekirdağ ile Konya ve Eskişehir gibi belirli bir iktisadi gelişim aşamasında bulunan iller de bu grup içindedir.

Üçüncü grupta yer alan illerin esas niteliği itibarı ile homojen bir görünüm sergilemediği söylenebilir. Bu iller arasında Adana ve Mersin gibi, bir ölçüde parlak geçmişleri olmasına karşın son dönemde başarılı bir performans sergilemekten oldukça uzak olan ve bir anlamda düşüş içinde olan iller de bulunmaktadır. Bu iller yanı sıra, Manisa, Kahramanmaraş, Adıyaman ve Çankırı gibi son dönemlerde önemli aşamalar gösterdiği bilinen ve bir anlamda yükselişte olan iller de yer almaktadır.

Ancak girişimcilik endeksi haritasında asıl ilginç olan ve önemle vurgulanması gereken, 4. ve 5. grupta yer alan illerin bir kaç istisna dışında tümüyle Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri içinde yer almasıdır. Bir yanda Zonguldak'tan Artvin'e dek uzanan tüm Karadeniz kıyı şeridi, diğer yandan Ardahan'dan Mardin'e uzanan ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin büyük bölümünü içeren bu grup, kilitlenmiş bölgeler olarak adlandırdığımız iller içerisinde yer almaktadır. Bu iller arasında büyük çoğunluğu Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'da bulunan ve 5. grupta yer alan illerin durumu vurgulamamız gerekir ki daha da umutsuzdur. Önceki endekslere ilişkin tartışmalarda bir çok kez gündeme geldiği gibi bu iller, kilitlenmeyi kırabilecek ve kalkınmayı başlatacak öğelerden de yoksundur. Başka bir açıdan ifade etmek gerekirse, bu illerde girişimcilik endeksinin bu denli düşük olması hem bir neden hem de bir sonuçtur. Burada önemli olan, bu illerde bu kilitlenmeyi açacak, yerel aktörleri harekete geçirebilecek ilişki ve süreçlerin son derece kısıtlı olmasıdır.

Girişimcilik açısından da ortaya çıkan resim, önceki göstergelere ilişkin olarak ortaya çıkandan çok da farklı değildir. Sonuçta oldukça büyük ve çarpıcı bir bölgesel eşitsizlik ortaya çıkmakta ve temel bir sorun olarak kendini göstermektedir.

4.7. Sonuç yerine

Geliştirdiğimiz endeksler yoluyla yaptığımız bu analizlerin sonucunda Güneydoğu Anadolu bölgesi, iktisadi kalkınma açısından hem dinamiklerin hem de kilitlenmelerin yaşandığı, kendi içinde ciddi şekilde farklılaşan bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Kalkınma dinamiklerinin daha az, buna karşın kilitlenmelerin daha yoğun olduğu Doğu Anadolu bölgesi ile karşılaştırıldığında, Güneydoğu Anadolu bölgesinin kalkınma yolunda önemli mesafeler kattığı söylenebilir.

Ancak Güneydoğu Anadolu bölgesinde iktisadi olarak gelişen bu dinamiklerin insani kalkınmaya taşınmadığı görülmektedir. İktisadi olarak en dinamik sayılabilecek illerde bile eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik konularında görülen düşük performanslar insani gelişmede yeterli mesafe alınmadığını göstermektedir. Yoksullukla yüksek korelasyona sahip olduğu düşünülebilecek bu göstergelerin haritaları Güneydoğu Anadolu bölgesinde önemli bir yoksulluk sorunu olduğunu dolaylı olarak söylemektedir. Bir sonraki bölümde tartışacağımız gibi Dünya Bankası'nın yaptığı bir çalışma, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye'deki en yüksek yoksulluk oranının olduğunu göstermektedir.

5.1. Giriş

Bir önceki bölümde Türkiye için iktisadi ve sosyal endeksler temelinde il bazında yaptığımız analiz ile, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin diğer bölgelerden ayrılan yönlerine ışık tutmaya çalıştık. Hem dinamikleri hem de kilitlenmeleri bünyesinde barındıran GAP Bölgesi'ni bu bölümde daha ayrıntılı incelemeye çalışacağız. Bu ayrıntılı incelemede Bölge içindeki farklı alt birimlerin varlığının Bölge içinde izlenebilecek strateji ve politikaların farklılaştıracağını belirlemesi açısından önem taşıyacağını bilinciyle, öncelikle hem iktisadi hem de toplumsal göstergeler yardımıyla birbirinden farklı alt bölgeleri sınıflayacağız. Daha sonra ilçe bazına kadar inerek Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki dinamikleri ve kilitlenmeleri belirlemeye çalışacağız.

Bir önceki bölümde Türkiye'de il bazında yeterli veri olmaması nedeniyle, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yoksulluk sorununu bazı dolaylı göstergeler yardımıyla değerlendirmeye çalışıp, bölge illerinin Türkiye'deki en kötü performanslı illerinin içinde yer aldığını söylemiştik. Burada il bazında istatistik olmadığı için DİE ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa yapılmış hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları çalışması verilerini kullanarak bölge temelinde *mutlak yoksulluk*, *gıda yoksulluğu* ve *yoksulluk riski* temelinde bir inceleme yapacağız. Daha sonra Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu tarafından yürütülmekte olan *Şartlı Nakit Yardımı Programı* kapsamında toplanan bilgiler ışığında ilçe bazında bir değerlendirme yapacağız.

Daha önceki bölümlerde, büyük kentlerde incelediğimiz göçmenlerin kente tutunma süreçlerinde -en azından belli bir kesimi için- hemşehrilik önemli rol oynadığı ağ türü dayanışma ilişkileri kurmalarından söz etmiştik. Hemşehrilik büyük kentte oynadığı bu temel önemdeki rol, bu kesimlerin kendi yerelliklerinden kopmamaları sonucunu doğurduğunu, dolayısıyla büyük kentte zorlu bir tutunma mücadelesinde edindikleri bilgi, deneyim ve sermayeleriyle bu kesimlerin, özellikle az gelişmiş bölgelerde kalkınma ivmesi yaratma süreci içinde önemli bir potansiyel aktör olarak belirlediğinden bahsetmiştik. İşte bu nedenle, üçüncü alt bölümde GAP dışında yaşayan GAP'lıları bölgenin sahip olduğu potansiyel yapabilirlik kapasitesi anlamında dikkate alıp, girişimcilik kapasitelerini incelemeye çalışacağız.

5.2. GAP içi ayrışmalar

GAP kapsamında yer alan dokuz ilin bir önceki bölümde yer alan analizin de gösterdiği gibi kendi içinde bir bütünlüğü olan tek bir bölge olarak ele alınması doğru bir yaklaşım olmaktan uzaktır. GAP aslında hem iktisadi hem de toplumsal göstergeler açısından birbirinden farklı alt bölgeler içermektedir. Bu anlamda bölge içindeki farklı alt birimlerin varlığı, bölge

içinde izlenebilecek strateji ve politikaların ne ölçüde farklılaşmalarını belirlemesi açısından hayati bir önem taşımaktadır. Bölge'nin kendi içindeki farklılıkları görmezden gelen ve bölge sanki homojen bir bütünmüşçesine geliştirilen politikalar, mevcut sorunların üstesinden gelemeyeceği gibi, yeni ve çözülmesi çok daha zor sorunlara yol açabilecektir. Bundan dolayı GAP Bölge'si içi farklılaşmaların ortaya çıkartılması çabası salt entelektüel bir çaba olarak değil, tam tersine çok önemli pratik sonuçları olabilecek ve Bölge'ye yönelik politikaların ayrışmasını sağlayacak belirleyici önemde bir çaba olarak görülmelidir.

Bir önceki bölümde Türkiye bütününe ilişkin olarak geliştirmiş olduğumuz endeksler yardımıyla yürüttüğümüz analiz, Türkiye içinde hemen her gösterge özelinde önemli bir farklılaşma olduğunu ortaya çıkardı. Özellikle girişimcilik endeksi bağlamında ortaya çıkartılan ayrışmaların büyük bir önemi olduğuna bir kez daha dikkat çekmek gerekir. Zira girişimcilik endeksini geliştirirken ele alınan değişkenler esas olarak, hem bir yörenin karşılaştığı mevcut sorunları olduğu kadar o yörenin gelecekte karşılaşması muhtemel sorunların da üstesinden gelebilme kapasitesini gösterir. Bu anlamda burada ortaya çıkan farklılaşmalar hem Türkiye'nin hem de GAP illerinin anlaşılabilmesi için büyük önem taşır.

Girişimcilik endeksi kapsamında yapılan beşli ayrışma, gelişmiş bölgelerdeki girişimcilik kapasitelerinin de yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçta, zaten gelişmiş olan bölgeler yüksek yapabilirlikleri sayesinde karşılaştıkları sorunları daha kolaylıkla çözebilmektedir. Diğer uçta ise tam bir kilitleme söz konusudur. İktisadi ve toplumsal açıdan az gelişmiş durumda bulunan bölgelerin, yapabilirliklerinin ve bölgesel dönüştürme kapasitelerinin de kısıtlı olduğu bir durum çıkmaktadır ortaya. Sonuçta az gelişmişliğin, az gelişmişliği şiddetlendirdiği döngüsel bir durum oluşmaktadır.

Ortaya çıkan tabloya GAP illeri açısından bakıldığında belirgin bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. Bir yanda Gaziantep gibi, önemli bir iktisadi gelişme seviyesine ulaşmış bir kent vardır. Gaziantep, sadece GAP içinde değil Türkiye içinde de önemli sayılabilecek bir gelişim düzeyi yakalamış görünmektedir. Yüksek bir girişimcilik kapasitesi ile Gaziantep, Bölge'nin geri kalan illerinden çok farklı ilişkiler içinde yer almakta ve oldukça farklı türde sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Gaziantep'in bir altında yer alan grupta ise Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa illerinin yer aldığını görmekteyiz. Bu illerin ortak özelliği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin esas aktörü olduğu bir kalkınma ve girişimcilik sürecini başlatabilmiş olmaları ve belirli bir ivmeyi yakalamış olmalarıdır. Bu iller arasında Adıyaman'ın diğer illerden bir ölçüde sıyrılmış olduğunu ve bu adım öne geçmiş olduğunu da söyleyebiliriz. Türkiye bütününde yapılan girişimcilik sınıflamasında Adıyaman'ın 2. grupta, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa'nın da 3. grupta yer almış olması bunun göstergesidir.

Bu iki grup ilin bir altında, Batman, Siirt, Şırnak ve Kilis illerinin yer aldığı ve bizim kilitlemiş bölge tanımına büyük ölçüde uyan grup yer almaktadır.

Girişimcilik kapasitesinin çok düşük olduğu ve tüm diğer toplumsal ve iktisadi göstergelerin çoğu açısından Türkiye'nin en geri kalmış yöreleri arasında bulunan bu iller, kendi pozisyonlarını değiştirmekte zorlanmakta ve kalkınmayı başlatabilecek hareketi yakalamakta zorlanmaktadır. Öte yandan bu illerin karşı karşıya bulunduğu eğitimsizlik, kurumsal yoğunluğun düşük olması, demografik geçiş sürecinin önceki aşamalarında oluşları gibi sorunlar, tüm diğer sorunları beslemekte ortaya neden-sonuç ilişkisinin neredeyse ayırd edilemez olduğu bir yumak çıkmaktadır.

Aşağıda yer alan tablo 5.1 GAP Bölgesi içinde tanımlanan bu üç alt bölgenin özelliklerini, bir önceki bölümde tanımlanan göstergelere ilişkin olarak tanımlamaktadır. Bu tablonun okunmasından çıkartılacak en önemli sonuç, iktisadi açıdan bölgenin en gelişmiş ili olan Gaziantep de dahil olmak üzere tüm bölgede toplumsal ve insani kalkınma anlamında ciddi sorunlar olduğudur. Bu sorun bir anlamda en net olarak Gaziantep'te ortaya çıkmaktadır. Önemli bir iktisadi kalkınmayı gerçekleştirmiş olan Gaziantep, bir çok toplumsal ve insani kalkınma göstergesi açısından bu iktisadi kalkınmaya denk düşen bir kalkınma seviyesi yakalayabilmiş değildir.¹ Bölgenin en gelişmiş ili olan Gaziantep bile özellikle eğitim ve kurumsal yoğunluk açısından oldukça geridedir. Burada önemli vurgulamak gerekir ki, Gaziantep'in kalkınma sürecini devam ettirebilmesi için özellikle eğitim, mali kurumlar ve kurumsal yapılanma alanında önemli aşamalar kaydetmesi gerekecektir. Benzer şekilde diğer illerde de insani ve toplumsal gelişmenin bu denli düşük olması, kalkınma sürecinin başlatılabilmesi ve hızlandırılabilmesi önündeki en büyük engellerden biri olacaktır.

Tablo 5.1. Çeşitli göstergeler açısından GAP içi ayrışmaları

	<i>Birinci Grup- Gelişmiş Bölge</i>	<i>İkinci Grup- Orta Gelişme Düzeyi</i>	<i>Üçüncü Grup- Kilitlenmiş Bölge</i>
İller	Gaziantep	Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa	Batman, Kilis, Siirt, Şırnak
Altyapı	Düzyey- 2 Orta düzeyde gelişkin altyapı; kalkınma konusunda altyapıdan kaynaklanan sorunlarla karşılaşılabilir	Düzyey- 3, 4 Altyapı yetersiz ve kalkınma konusunda en büyük engellerden biri.	Düzyey- 4 Altyapı yetersiz ve kötü; kalkınma için önemli altyapı yatırımları gerekebilir
Eğitim	Düzyey- 2 İktisadi kalkınma düzeyine uygun düşen bir eğitim düzeyi; ancak daha üst kalkınma düzeyleri için eğitimi işgücü gerekli	Düzyey- 4 (Adıyaman 3) Eğitim düzeyi düşük; kadın-erkek farkı yüksek; eğitilmiş işgücü sıkıntısı; kalkınmayı başlatacak eğitilmiş aktör yokluğu	Düzyey- 4 Eğitim düzeyi düşük; kadın-erkek farkı yüksek; eğitilmiş işgücü sıkıntısı; kalkınmayı başlatacak eğitilmiş aktör- yokluğu
Demografi	Düzyey- 3 İktisadi kalkınma toplumsal ve insani kalkınmaya dönüşmemiş; yüksek doğurganlık ve genç işgücü	Düzyey- 4 (Adıyaman-3) Demografik geçişin orta aşamaları; yüksek doğurganlık; çocuk nüfus fazla; yaşam beklentisi kısa	Düzyey- 4 Demografik geçişin orta aşamaları; yüksek doğurganlık; çocuk nüfus fazla; yaşam beklentisi kısa
Sağlık hizmetleri	Düzyey- 3 İktisadi kalkınma düzeyine denk düşmeyen sağlık hizmetleri düzeyi	Düzyey- 4 (Ş. Urfa ve Diyarbakır- 3) Sağlık hizmetleri geri ve kalitesiz	Düzyey- 4 Sağlık hizmetleri geri ve kalitesiz

¹ Bu bulgu, Gedik ve Toybeyik (2004)'de belirtilen görüşler ile benzerlikler taşımaktadır.

<i>Mali endeks</i>	Düzyey- 3 Mali gelişim düzeyi, iktisadi gelişim düzeyine denk düşmüyor	Düzyey- 4 Mali kurumlar yetersiz, gelişmemiş	Düzyey- 4 Mali kurumlar yetersiz, gelişmemiş
<i>Kurumsal yoğunluk</i>	Düzyey- 4 Kurumsal yoğunluk, iktisadi gelişme ile uyumsuz; yerel aktörlerin bir araya gelme ve ortak davranış geliştirme yetenekleri çok düşük	Düzyey- 4 Kurumsal yapı, kalkınmayı başlatabilmek için yetersiz; yerel aktörlerin bir araya gelme ve ortak davranış geliştirme yetenekleri çok düşük	Düzyey- 4 Kurumsal yapı, kalkınmayı başlatabilmek için yetersiz; yerel aktörlerin bir araya gelme ve ortak davranış geliştirme yetenekleri çok düşük
<i>Sosyal güvenlik</i>	Düzyey- 3 Sosyal güvenlik kurumları yeterince gelişmemiş; kalkınmanın bir ölçüde "enformel" sektör eliyle gerçekleştiğinin göstergesi	Düzyey- 4 Sosyal güvenlik kurumları zayıf, yetersiz	Düzyey- 4 Sosyal güvenlik kurumları zayıf, yetersiz
<i>Girişimcilik</i>	Düzyey- 2 Yüksek girişimcilik kapasitesi	Düzyey- 4 (Adıyaman 3) Adıyaman dışında oldukça düşük girişimcilik kapasitesi	Düzyey- 5 Çok kısıtlı bir girişimcilik düzeyi
<i>Genel</i>	Toplumsal ve insani kalkınma düzeyi, iktisadi kalkınma düzeyine erişememiş; kalkınma sürecinin devamı için eğitim düzeyinde, kurumsal ve mali yapıda gelişme olması zorunlu.	Adıyaman dışında toplumsal ve insani gelişme göstergeleri, tipik "az gelişmeyi" işaret ediyor; iktisadi kalkınmayı hızlandıracak kurumsal yapı ve aktörler kısıtlı.	Tüm göstergeler "kilitlenmiş" bölge tanımına uyuyor; kilitlenmeyi kıracak yerel aktör yok.

Özetlemek gerekirse, Türkiye bütününde bakıldığında GAP Bölgesi iller arasında en parlak durumda olan Gaziantep'te bile ciddi bir insani ve toplumsal kalkınma sorunu olduğu görülmektedir. Gaziantep'te iktisadi kalkınma düzeyi ile insani kalkınma düzeyi arasındaki uyumsuzluk şeklinde kendini gösteren bu sorun esas olarak, yaşam kalitesinin düşüklüğü olarak özetlenebilecek bir sorundur. Bu sorun elbette ki kilitlenmiş olarak adlandırdığımız bölgelerde çok daha yoğun olarak yaşanmakta ve kilitlenmişliğin aşılabilmesinin temel nedenleri durumuna gelmektedir. Tüm bu söylenenler GAP Bölgesi'nde özellikle toplumsal ve insani gelişim konusunda yapılması gereken çok şey ve atılması gereken çok adım olduğu ve bunlar gerçekleşmeden de tam anlamıyla bir kalkınmadan söz edilemeyeceği anlamına gelmektedir.

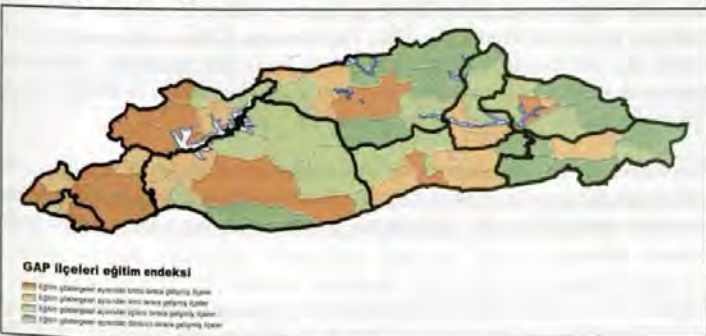
GAP Bölgesi'ne Türkiye bütününde baktığımızda parçalı bir yapı görürken, biraz daha yaklaştığımızda, başka bir deyişle GAP Bölgesi'ne kendi içine baktığımızda nasıl bir resim ortaya çıkar? Bunu yapabilmek için kameramızı GAP'a biraz daha yaklaştırıp, il düzeyinde yürüttüğümüz analizden, ilçe düzeyinde bir analize geçmemiz gerekir. Burada hemen belirtmemiz gerekir ki, ilçe düzeyinde yürütülecek bir analiz daha kısıtlı sayıda veri ile yürütülmek zorunda kalacaktır; çünkü il düzeyinde çok sayıda veri yayınlanırken ilçe düzeyinde çok az sayıda veri yayınlanmaktadır. Ancak ilçe düzeyinde mevcut veri sayısı kısıtlı olmasına rağmen, burada yapacağımız analizlerle bir önceki bölümde yapılan analizlere eklenecek ve onunla birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanacak bir dizi bulgu elde edeceğiz.

GAP Bölgesi ilçelerine ilişkin yaptığımız analiz sonuçları bir dizi haritada özetlenmektedir. Bu haritalarda önceki bölümde iller düzeyinde

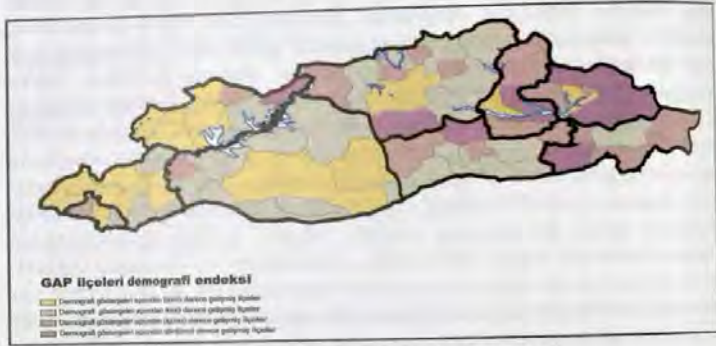
geliştirilmiş endekslere benzer şekilde hazırlanan endeksler gösterilmiştir. Endekslerin hazırlanma yöntemi il endeksleri ile tıpatıp aynıdır; aradaki tek fark, farklı göstergelerin kullanılmış olmasıdır. GAP Bölgesi ilçe endeksleri ve bu endekslerde kullanılan göstergeler, Ek-C'de yer almaktadır.

GAP ilçeleri için ilk geliştirdiğimiz endeks eğitim endeksidir. Bu endeks değerinin GAP ilçeleri arasında dağılımı Harita 5-1'de gösterilmektedir. Burada da ilçeler, illere ilişkin olarak yaptığımız benzer bir şekilde dört düzeye ayrılmıştır. Eğitim endeksi kapsamında okur yazarlık oranı ile üniversite mezunları oranı yanı sıra erkek-kadın okur yazar oranları arasındaki fark dikkate alınmıştır. Bu son göstergenin büyük bir öneme sahip olduğunu özellikle vurgulamak gerekir; zira GAP Bölgesi'nde, erkekler ve kadınlar arasında eğitime ilişkin göstergeler konusunda çok ciddi farklar bulunmaktadır. Ortaya çıkan sonuç, az sonra başka göstergelerde de benzerini göreceğimiz ve GAP Bölgesi'ne bir anlamda damgasını vurmuş olan bir ayrışmadır. Bu ayrışma farklı dozlarda da olsa diğer endekslerde de ortaya çıkacaktır. Harita 5-1'den de rahatlıkla görülebileceği gibi, GAP Bölgesi'nin kendi içinde oldukça belirgin bir batı-doğu ayrışması vardır. Eğitime ilişkin olarak hazırlanan endeks, GAP Bölgesi'nin batısı ile doğusu arasında büyük farklar göstermektedir. Mardin'in batısında kalan illerin (Kilis, Gaziantep ve Adıyaman) ilçeleri, bir kaç istisna dışında eğitim göstergeleri açısından ilk iki grup içinde yer almaktadır. Mardin'in doğusunda kalan illerde (Diyarbakır, Batman, Siirt ve Şırnak) ise eğitim göstergeleri, çoğunlukla en düşük düzeylerde. Daha açık bir ifade ile belirtmek gerekirse, eğitim konusunda bir uçta Kilis, Gaziantep ile Adıyaman'ın diğer uçta da öteki illerin yer aldığı bir ayrışma gözlenmektedir. Bu üç il dışındaki tüm illerde eğitim endeksi sadece il merkezlerinde birinci düzeydedir. Dolayısıyla eğitim göstergeleri söz konusu olduğunda, GAP Bölgesi'nin doğusunda gelişimin il merkezleri ile kısıtlı kaldığı ve çevre ilçelerde çok düşük düzeylerde bulunduğu; GAP Bölgesi'nin batısında ise il merkezleri dışında da çok sayıda birinci ya da ikinci kategoriye giren ilçenin olduğu bir resim ile karşılaşmaktayız. Bu resim, az önce de vurguladığımız gibi diğer göstergeler için de büyük ölçüde değişmeyecek; bir göstergedan diğerine geçtiğimizde Mardin ve Şanlıurfa'nın durumunda bazı farklar gözlenecek. Ancak onun dışında resim büyük ölçüde aynı kalacak.

Harita 5.1. GAP İLÇELERİ EĞİTİM ENDEKSİ

GAP ilçeleri için hazırladığımız ikinci endeks, sonuçları Harita 5-2'de gösterilen demografi endeksidir. Bu endeks kapsamında doğurganlık, nüfus artış hızı, kentli nüfus oranı ile çocuk ve yaşlı nüfus oranları yer almaktadır. Sonuçlar yine Gaziantep, Adıyaman ve Kilis'in demografi göstergeleri açısından diğer illerden kesin çizgilerle ayrılmış olduğunu göstermektedir. Özellikle Mardin'in doğusunda kalan illerde demografi konusunda olumlu gelişmelerin büyük ölçüde il merkezleri ile kısıtlı kaldığı, bunun dışındaki ilçelerde az gelişmişlik ile özdeşleşirebileceğimiz bir demografik yapı gözlenmektedir. Burada özellikle Batman, Siirt ve Şırnak'ın GAP'ın geri kalanından çok belirgin bir şekilde ayrıştığını belirtmek gerekir.

Harita 5.2. GAP İLÇELERİ DEMOGRAFİ ENDEKSİ

Mardin ve Şanlıurfa'nın ara bir konumu, bu illerin batısında kalan illerin ilçelerinin görece gelişmiş, doğusunda kalanların da az gelişmiş bir konumu temsil ettiği resim kendini bir kez daha kadının konumuna ilişkin olarak hazırlanan endekste de göstermektedir. Bu endeks eğitim konusunda da vurguladığımız gibi oldukça önemli bir toplumsal ayrışmayı dikkate almaktadır. GAP Bölgesi'nde kadınlar arasında eğitim düzeyi son derece düşük ve kadınların tarımda çalışmak dışında toplumsal yaşama katkıları çok kısıtlıdır. Kadının toplumsal konumunu ortaya çıkarmayı amaçlayan bu endekste, kadın dışı sektörlerde çalışan kadınların oranı ve okur yazar kadın oranı dikkate alınmaktadır. Harita 5-3'de ortaya çıkan desen, Mardin'in doğusunda kalan illerde gelişimin sadece il merkezleri ile kısıtlı kaldığını göstermektedir. Özellikle Gaziantep, Kilis ve Adıyaman'da çok sayıda ilçe bu konuda birinci kategori içinde yer almaktadır. İnsani ve toplumsal gelişimin yeterince yaygınlaşamamış olduğu ve büyük ölçüde ilçe merkezleri ile kısıtlı kaldığını gözlemekteyiz.

İlçe düzeyinde yayımlanan veriler, tarımsal verimlilik konusunda ilginç bir endeks geliştirmeyi mümkün kılmaktadır. Burada hektar başına tarla, sebze ve meyve bahçelerinden alınan ürün miktarının bir araya getirilmesi ile

² İlçe düzeyinde yayımlanan verilerde doğurganlığa ilişkin doğrudan bir veri bulunmadığından kadın çocuk oranını, dolaylı da olsa doğurganlığı gösterecek bir değişken olarak aldık. Kadın çocuk oranı, 15-49 yaş grubundaki kadın başına düşen 0-4 yaş grubu çocuk sayısıdır ve demografi araştırmalarında doğurganlık yerine de kullanılabilir. www.turkstat.gov.tr

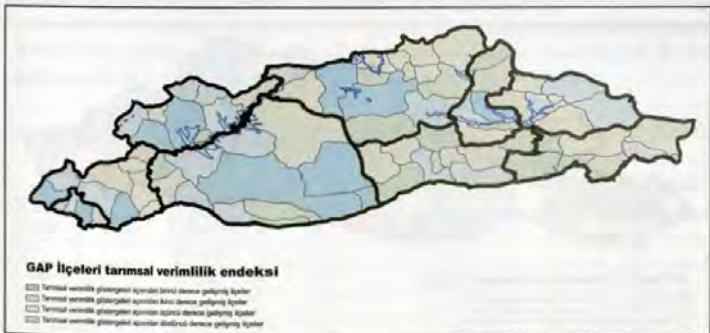

Harita 5.3. GAP İLÇELERİ KADININ TOPLUMSAL KONUMUNA İLİŞKİN GÖSTERGELER

tarımsal verimlilik endeksi hazırlanmış ve sonuçları Harita 5-4'de gösterilmiştir. Bölge'nin sanayi ve ticaret konusunda en gelişkin ili olma özelliğini elinden bırakmayan Gaziantep doğal olarak bu endeks söz konusu olduğunda gerilerde yer almaktadır. Anak yine de, öncekiler kadar belirgin olmamakla birlikte bu göstergede de batı-doğu farklılaşması gözlenmektedir. Özellikle Adıyaman, Kilis ve Şanlıurfa'da bir çok ilçe birinci tarımsal verimlilik kategorisinde yer almakta; buna karşılık özellikle Mardin, Siirt ve Şırnak'ta bu kategoriye giren ilçe bulunmamaktadır.

■ Yeni Kalkınmacılık Bölgesel Kalkınmada Arayışlar

87

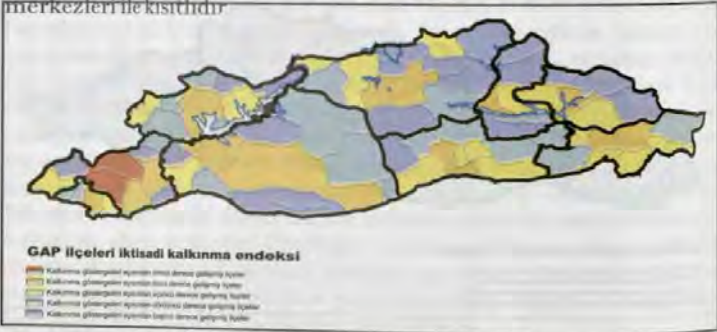
Harita 5.4. GAP İLÇELERİ TARIMSAL VERİMLİLİK ENDEKSİ

GAP ilçeleri için ele alacağımız son endeks iktisadi kalkınma endeksi adını vereceğimiz ve toplumsal ya da insani kalkınma derecesini değil de büyük ölçüde iktisadi kalkınma düzeyini yansıtan bir endekstir. Burada öncekilerde olduğu gibi dördüncü değil de GAP içi ayrışmaları daha iyi yakalayabilmek amacıyla beşli bir ayırım kullanılmıştır. Bu endeks kapsamında kullanılan göstergeler iktisadi gelişme derecesi ile doğrudan

ilişkilendirilebilecek değişkenlerdir; örneğin, kişi başına milli gelir, GSYİH'de imalat sanayinin payı gibi. Harita 5-5'te GAP ilçelerinin iktisadi kalkınma endeksi değerleri gösterilmektedir. Beklenebileceği gibi Gaziantep Büyük Şehir Belediyesi'nin oluşturan Şahinbey ve Şehitkamil ilçeleri açık arayla diğer ilçeler arasında sıyrılmakta ve tek başlarına birinci kategoriyi oluşturmaktadırlar. Şahinbey ve Şehitkamil ilçelerinin iktisadi kalkınma endeksi değeri sırasıyla 0,84 ve 0,72 iken üçüncü sırada yer alan Kilis Merkez ilçenin değeri 0,53'tür. GAP Bölgesi'nde il merkezlerinin tümü ikinci kategoride yer almaktadır. İkinci kategoride bu il merkezleri dışında sadece Gaziantep'in Oğuzeli ve Nizip ilçeleri ile Şanlıurfa'nın Bozova ilçesi yer almaktadır. Bunun dışında özellikle insani ve toplumsal gelişme göstergelerinde olduğu ölçüde olmamakla birlikte, iktisadi kalkınma konusunda da bir batı-doğu ayrımı göze çarpmaktadır. Özellikle Siirt'in Pervari, Şirvan ve Baykan, Batman'ın Sason ve Kozluk, Diyarbakır'ın Silvan, Kulp, Hazro, Kocaköy, Hani, Dicle ve Eğil ilçelerinin oluşturduğu en az gelişmiş ilçeler hattı GAP Bölgesi'nin doğusunda dikkati çekmektedir.

GAP Bölgesi ilçelerine ilişkin olarak yapılan analizi şöyle özetleyebiliriz: Gaziantep'in özellikle iktisadi açıdan çok belirgin ve tartışılmaz bir üstünlüğü vardır. Bunun dışında iktisadi gelişmenin Gaziantep'in il merkezine yakın ilçeleri ile büyük ölçüde diğer il merkezleri ile kısıtlı kaldığı bir durum söz konusudur. Diğer insani ve toplumsal gelişme göstergeleri söz konusu olduğunda ise, GAP Bölgesi'nin batısı ve doğu arasında belirgin bir ayrım söz konusudur. Bu çerçevede Gaziantep, Adıyaman ve Kilis'in oluşturduğu batı illeri Bölge'nin insani ve toplumsal kalkınma göstergeleri bakımından kalkınmış yörelerini temsil eder. Şanlıurfa'nın doğusunda kalan illerde ise, insani kalkınma büyük ölçüde il merkezleri ile kısıtlıdır.

Harita 5.5. GAP İLÇELERİ İKTİSADİ KALKINMA ENDEKSİ

5.3. GAP Bölgesi'nde yoksulluk

Yoksulluk olgusu son dönemlerde çok sayıda araştırmaya konu olmuş ve konunun çeşitli yönlerini ele alan çok sayıda araştırma yayınlanmıştır. Ancak yoksulluk konusunda bilgimiz ne denli artıyor olsa da yoksulluğun bölgeler arasındaki dağılımına ilişkin olarak yapılmış ayrıntılı bir çalışma ya da veri kaynağı bulunmamaktadır.

Türkiye'de yoksulluğa ilişkin temel bilgi kaynağı Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından yapılan hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketleridir. Son olarak 2001 yılından itibaren Dünya Bankası ile ortaklaşa olarak yürütülmekte olan Sosyal Riskin Azaltılması Projesi kapsamında, DİE ve Dünya Bankası tarafından ortaklaşa yapılmış hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları çalışması vardır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar Dünya Bankası tarafından 2003 yılında "Turkey: Poverty and Coping After Crises" başlığı ile iki cilt olarak yayımlanmıştır (bkz. World Bank, 2003). Bu çalışmada yoksulluğun bölgesel dağılımına ilişkin önemli bilgiler yayımlanmıştır. Ancak, hanehalkı anketinin yürütülmesi sırasında karşılaşılan sorunlar ve esas olarak da 2001 krizinin hemen ardından yapılmış olmasından dolayı Dünya Bankası, yayımlanan çalışmada okurları uyarılmış ve sonuçların kesin sonuçlar olarak değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuçların kesinliği konusunda esas olarak büyük çaplı bir ekonomik krizin hemen ardından yapılmış olmasından kaynaklanan sorunlar olsa bile bu çalışma yoksulluğun bölgesel dağılımı hakkında kabaca bir ipucu vermektedir. Tablo 5-2'de bu çalışma esasında bölgelere göre hesaplanmış mutlak yoksulluk verileri bulunmaktadır. Burada mutlak yoksulluk, günde 1 doların altında kazanan kişiler olarak tanımlanmaktadır ve bu yönüyle az sonra ele alacağımız hane düzeyinde ele alınan yoksulluk tanımlarından farklılaşmaktadır. Tablodan da görülebildiği gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, %8.5'a varan bir mutlak yoksulluk oranı ile birinci sırada gelmektedir. Bu verilere göre Bölge'de yarım milyonu aşkın sayıda kişi, günde bir dolardan az kazanmakta ve mutlak yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Bölge'deki yoksulluğun ürkütücülüğüne bir diğer örnek de, Türkiye'de mutlak yoksulluk sınır altında bulunanların %45'i aşkın bir bölümünün Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşamakta olmasıdır. Mutlak yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun neredeyse yarısı, nüfusun sadece %10'unun yaşadığı Güneydoğu Anadolu bölgesinde toplanmıştır. Bu her açıdan, çarpıcı ve üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuçtur.

Tablo 5.2. Bölgelere göre mutlak yoksulluk

Bölgeler	Nüfus	Mutlak yoksulluk oranı	Mutlak yoksul kişi sayısı	Mutlak yoksul kişilerin bölgelere dağılımı (%)
Akdeniz	8.706.005	0,9	78.354	6,34
Ege	8.938.781	0,5	44.694	3,62
Marmara	17.365.027	0,3	52.095	4,22
Güneydoğu Anadolu	6.608.619	8,5	561.733	45,47
Doğu Anadolu	6.137.414	3,6	220.947	17,89
İç Anadolu	11.608.868	2,1	243.786	19,73
Karadeniz	8.439.213	0,4	33.757	2,73
Toplam/ortalama	67.803.927	1,82	1.235.366	100,00

Kaynak: World Bank (2003) *Turkey: Poverty and Coping after Crises*, in two volumes, Main Report and Background Papers, World Bank.²

² Dünya Bankası'nın sözü edilen çalışmasında kullandığı Güneydoğu Anadolu bölgesi tanımının hangi illeri içerdiği belirsizdir. Ancak DİE'nin çalışmalarında kullandığı tanım, GAP illeri ile sınırlanmıştır. Bu çalışmayı DİE ve Dünya Bankası'nın ortaklaşa yürüttükleri göz önüne alındığında, DİE'nin bölge tanımının kullanıldığını ve buradaki Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin, GAP ile çakıştığını varsaymak yanlış olmayacaktır.

Sonuçların güvenilirliği kuşkuyla olsa bu verilerin en azından bir eğilimi ana hatlarıyla yansıttığını kabul edersek, GAP Bölgesi açısından ortaya çıkan sonuç gerçekten de ürkütücüdür. Kişi düzeyinde yapılan yoksulluk ölçümlerinde hane düzeyinde yapılan ölçümlere geçtiğimizde, ortalama hanehalkı büyüklüğünün Türkiye ortalamasının üzerinde olmasından dolayı durum Güneydoğu Anadolu Bölgesi lehine bir ölçüde değişir. Tablo 5-3'de hane düzeyinde hesaplanan gıda yoksulluğuna ilişkin bilgiler yer almaktadır. Gıda yoksulluğu, gıda harcamaları Dünya Gıda ve Tarım Örgütü FAO tarafından belirlenen gıda sepeti maliyetinin altında kalan haneler oranı anlamına gelmektedir. Bu rakamı, açlık sınırı olarak değil de bir ölçüde yetersiz beslenme anlamında yorumlamak daha yerinde olacaktır.

Tablo 5.3. Bölgelere göre gıda yoksulluğu

Bölgeler	Hane sayısı	Gıda yoksulluk oranı	Gıda yoksulu hane sayısı	Gıda yoksulu hanelerin bölgelere dağılımı (%)
Akdeniz	1.892.610	17,1	323.636	12,51
Ege	2.346.137	17,9	419.958	16,23
Marmara	4.510.397	13,2	595.372	23,01
Güneydoğu Anadolu	1.019.849	60,9	621.088	24,00
Doğu Anadolu	986.723	23,3	229.906	8,88
İç Anadolu	2.383.751	13,8	328.958	12,71
Karadeniz	1.909.324	3,6	68.736	2,66
Toplam/ortalama	15.048.790	17,2	2.587.655	100,00

Kaynak: World Bank (2003) *Turkey: Poverty and Coping After Crises*, in two volumes, Main Report and Background Papers, World Bank.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi bakımından durumun ne denli ürkütücü boyutlarda olduğu burada da bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Bölge'de yaşayan hanelerin %60'ı aşan bir bölümü gıda yoksulluğu için belirlenen sınırın altında yaşamaktadır. Güneydoğu Anadolu'da hanehalkı büyüklüğünün 6,48 olduğu göz önüne alındığında bu, 4 milyondan fazla insanın gıda yoksulluğu yaşadığı anlamına gelmektedir.

Soruna bir de nüfusun yoksulluk riski ile karşı karşıya bulunan bölümü açısından baktığımızda, ortaya çok daha karamsar bir tablo çıkar. Burada yoksulluk riski, literatürdeki "vulnerability" kavramı karşılığı olarak kullanılmakta ve Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) tarafından belirlenen yoksulluk riski (vulnerability) sınırına denk düşen tüketim düzeyinin altındaki haneler oranı anlamına gelmektedir. Bu verilere göre, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde nüfusun %93'ü yoksulluk riski ile karşı karşıyadır. Bu verilerin güvenilirliği ne olursa olsun, bu gerçekten de ürkütücü ve politikalar geliştirilmesi gerekli bir tablonun varlığına işaret etmektedir.

Bölge'deki yoksulluğa ilişkin bir diğer kaynak da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu tarafından yürütülmekte olan şartlı nakit yardımı programı kapsamında toplanan bilgilerdir. Bilindiği gibi şartlı

Tablo 5.4. Bölgelere göre yoksulluk riski (vulnerability)

Bölgeler	Toplam hane sayısı	Yoksulluk riski altındaki haneler oranı (%)	Yoksulluk riski altındaki hane sayısı	Yoksulluk riski altındaki hanelerin bölgelere dağılımı (%)
Akdeniz	1.892.610	56,4	1.067.432	12,66
Ege	2.346.137	56,5	1.325.567	15,72
Marmara	4.510.397	52,3	2.358.937	27,98
Güneydoğu Anadolu	1.019.849	93,0	948.459	11,25
Doğu Anadolu	986.723	76,5	754.843	8,95
İç Anadolu	2.383.751	51,4	1.225.248	14,53
Karadeniz	1.909.324	39,3	750.364	8,90
Toplam/ortalama	15.048.790	56,1	8.430.851	100,00

Kaynak: World Bank (2003) *Turkey: Poverty and Coping After Crises*, in two volumes, Main Report and Background Papers, World Bank.

nakit yardımı programı, temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi için nüfusun en yoksul %6'lık bölümüne yönelik bir sosyal yardım sistemi kurmak amacıyla, T.C. Hükümeti ile Dünya Bankası arasında 14 Eylül 2001 tarihinde imzalanan Sosyal Riski Azaltma Projesi İkraz Anlaşması kapsamında yürütülmektedir. Şartlı nakit yardımı (ŞNY), Türkiye'de kısa ve uzun dönemde yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunmayı amaçlayan programın dört temel bileşeninden biridir.

ŞNY programı kapsamında geniş kapsamlı bir veri tabanı da oluşturulmuştur. Bu sayede başvurulara ve ŞNY'den yararlanana ilişkin çeşitli düzeylerde bilgi derlemek olanağı doğmuştur. Ek-D'de ŞNY'den yararlanan ailelerin GAP ilçelerine dağılımı gösterilmektedir. Tablo 5-5'de ise program kapsamında şartlı nakit yardımından yararlananların bölgelere dağılımı gösterilmektedir.⁴ Tablodan görülebileceği gibi, ŞNY'den yararlanan yaklaşık 166.000 hanenin 65.000'ini Güneydoğu Bölgesindedir. ŞNY'den yararlanan hanelerin %39'una denk gelen bu rakam, Güneydoğu'daki toplam hane sayısının %6'sı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla ŞNY kapsamında bölgeye önemli bir kaynak aktratılmış görünmektedir.

Tablo 5.5. Bölgelere göre şartlı nakit yardımı

Bölgeler	Nüfus	Hane sayısı	ŞNY'den faydalanan aile sayısı	ŞNY'den yararlanan ailelerin bölgesel dağılımı (%)	ŞNY'den yararlanan ailelerin oranı
Akdeniz	8.706.005	1.892.610	22.476	13,54	1,19
Ege	8.938.781	2.346.137	14.494	8,73	0,62
Marmara	17.365.027	4.510.397	12.181	7,34	0,27
Güneydoğu Anadolu	6.608.619	1.019.849	64.838	39,06	6,36
Doğu Anadolu	6.137.414	986.723	12.886	7,76	1,31
İç Anadolu	11.608.868	2.383.751	15.564	9,38	0,65
Karadeniz	8.439.213	1.909.324	23.545	14,19	1,23
Toplam/ortalama	67.803.927	15.048.790	165.984	100,00	1,10

Kaynak: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan alınan bilgiler

⁴ Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'nun tanımladığı biçimiyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi kapsamında, GAP illerine ilave olarak Bingöl ve Hakkari illeri de yer almaktadır.

Şartlı nakit yardımından yararlananlar ile az önce bölgeler düzeyinde verilen yoksulluk ölçüleri karşılaştırıldığında ortaya biraz daha farklı bir resim çıkar. Tablo 5-6'da ŞNY programından yararlananlar bölgeler bazında mutlak yoksulluk rakamları ile karşılaştırılmaktadır. Tabloda yer alan veriler, Türkiye genelinde mutlak yoksul sayısının %72'si oranında bir kitleye nakit yardımı yapılmış olduğunu göstermektedir. Ancak tablodan ŞNY fonlarının bölgeler bazında eşit dağılmadığı da ortaya çıkmaktadır. Örneğin Karadeniz bölgesinde ŞNY'den yararlanan hane sayısı, mutlak yoksul tanımına giren hane sayısının 3 katından da fazladır. Bu oran İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde %30'larda iken, Güneydoğu'da %75'e ulaşmaktadır.

Tablo 5.6. Bölgelere göre şartlı nakit yardımı ve mutlak yoksulluk

Bölgeler	ŞNY'den faydalanan aile sayısı	Mutlak yoksul aile sayısı	ŞNY alanların bölgelere dağılımı	Mutlak yoksulların bölgelere dağılımı	ŞNY/ mutlak yoksul
Akdeniz	22.476	17.033	13,54	6,34	131,95
Ege	14.494	11.731	8,73	3,62	123,56
Marmara	12.181	13.531	7,34	4,22	90,02
Güneydoğu Anadolu	64.838	86.687	39,06	45,47	74,80
Doğu Anadolu	12.886	35.522	7,76	17,89	36,28
İç Anadolu	15.564	50.059	9,38	19,73	31,09
Karadeniz	23.545	7.637	14,19	2,73	308,29
Toplam/ortalama	165.984	222.201	100,00	100,00	71,89

Kaynak: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu'ndan alınan bilgiler

5.4. GAP dışındaki GAP

GAP bölgesinin geçmiş dönemde büyük ölçüde göç verdiği ve bölgenin özellikle kırsal kesiminden yine bölgenin kentsel alanlarına ve Türkiye'nin büyük kentlerine önemli bir göç olduğu bilinmektedir. GAP Bölgesi'nden Türkiye'nin başka illerine yönelen göç hakkında şimdiye dek çok şey söylenmiş olsa da bu konuda yapılmış çok az sayıda araştırma vardır. Özellikle 1990'lı yıllarda başlayan ve özellikle başta Bölge'de Diyarbakır olmak üzere, Adana, Mersin, İstanbul ve İzmir'e yönelen zorunlu göç hakkında yapılmış çok az çalışma vardır.⁵ Dolayısıyla GAP illerinden göç etmiş olanların gittikleri yerlerde nasıl bir yaşam sürdürdükleri, oradaki toplumsal konumları vb. üzerine hem çok az çalışma vardır hem de bu konulardaki veri kaynağı çok kısıtlıdır.

⁵ 1990'lı yıllarda Güneydoğu'dan yaşanan zorunlu göç konusunda yapılmış gerçekten de az sayıda araştırma vardır. Göçmen kitlenin kentte kurdukları yaşama ilişkin olarak bkz. Ender (1997 ve 1998). Işık ve Pınarçoğlu (2001) da ayrıntılı bir şekilde araştırdıkları İstanbul, Sultanbeyli ilçesinde Güneydoğu'dan göçün etkilerini tartışmaktadırlar. Ayrıca çeşitli siyasi partiler ve sivil toplum kuruluşları tarafından yapılmış bazı araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalardan yapılan kısa alıntılar, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından "Bilanço 98" dizisi kapsamında yayınlanan 75 Yılda Köylerden Şehirlere başlıklı çalışma içinde yer almaktadır. Ayrıca TMMOB tarafından bölgede yürütülen çalışma sonuçları için bkz. Göktürk (1998).

Bu konudaki temel veri kaynağı elbette ki nüfus sayımlarıdır. GAP kaynaklı göçün yöneldiği temel yerlerden biri olan İstanbul'a bakarsak, 2000 sayımı sonuçlarına göre İstanbul nüfusunun %4,5'i GAP illerinde doğmuştur. Bu tam olarak 450.039 kişi anlamına gelmektedir. GAP bölgesinin 2000 yılı nüfusunun 6,7 milyon olduğu göz önüne alınırsa bu, GAP bölgesi nüfusunun yaklaşık %7'sine eşit sayıda insanın İstanbul'da yaşadığı anlamına gelmektedir.

Ancak 2000 yılı nüfus sayımı verileri henüz hane düzeyinde araştırmacılara sunulmuş değildir. Dolayısıyla bu kritik dönemde Güneydoğu Anadolu bölgesinden özellikle İstanbul'a yönelen göçün nasıl bir yol izlediği, ne tür değişiklikler geçirdiği konusunda bir şeyler söylememiz mümkün değil. Bir ölçüde eskimiş de olsa 1990 nüfus sayımı verileri, bu konuda söz söylememizi mümkün kılacak tek veri kaynağıdır.

1990 nüfus sayımından hazırlanan %5 örneklem verilerine göre, 1990 İstanbul nüfusunun %2,9'u GAP illerinde doğmuştur. Bu 1990 yılında İstanbul'da GAP doğumlu 215.621 kişi yaşadığı anlamına gelmektedir. 2000 yılında bu sayının 450 bini aştığı düşünülürse, 1990-2000 döneminde GAP doğumlu 234.418 kişinin İstanbul'a yerleşmiş olduğu görülür. Bu gerçekten de önemli bir akımdır. Ancak bir kez daha vurgulayalım, bu göçün İstanbul içindeki yaşayış şekli üzerine bir şey söylemek olanağından yoksunuz. Bundan böyle, sadece üzerinde bir şeyler söylememiz mümkün olan 1990 sayım sonuçları üzerinde duracağız.

GAP doğumlarının İstanbul içindeki konumlarına ilişkin olarak yapılabilecek ilk değerlendirme Tablo 5-7'de verilen konut mülkiyetine ilişkin verilerdir. Sayım verilerinden giderek türetilen dört mülkiyet kategorisi esasında GAP ve GAP dışı doğumlu İstanbullu hane reisleri ayırımına bakıldığında konut sahipliğinin GAP doğumlular arasında belirgin bir şekilde düştüğü gözlemlenir. GAP doğumlu hane reislerinin %46,8'i ev sahibi iken (1 ve 2 nolu kategoriler toplamı), GAP dışı illerde doğmuş hane reislerinde bu oran %55,7'dir. Aynı şekilde hiç bir mülkü olmayanların oranı da GAP bölgesinde doğmuş hane reislerinde daha yüksektir. Hanehalkı gelirine ilişkin doğrudan bir verinin olmadığı nüfus sayımı verilerinde, konut mülkiyeti kategorilerini zenginliğin dolaylı da olsa bir göstergesi kabul edersek, GAP doğumlu hane reislerinin İstanbul'un geri kalanına göre ortalama olarak daha yoksul olduklarını söyleyebiliriz.

Tablo 5.7. Hane reisinin doğum yerine göre konut mülkiyeti kategorileri, İstanbul 1990

	Konut mülkiyeti kategorileri			
	1	2	3	4
GAP doğumlular	9,67	37,17	7,25	45,91
GAP dışı doğumlu hane reisleri	12,43	43,32	6,87	37,38

Kaynak: 1990 nüfus sayımı %5 örneklem verileri

Açıklamalar:

- 1 = Oturduğu konut da dahil en az iki konuta sahip olan haneler
- 2 = Oturduğu konuta sahip olan, ancak onun dışında konutu olmayan haneler
- 3 = Oturduğu konutta kiracı olmasına rağmen, en az bir konutu olan haneler
- 4 = Hiç konutu olmayan haneler

GAP doğumlu hane reislerinin konumlarına ilişkin bir diğer önemli gösterge, işyerindeki statü değişkenidir. Nüfus sayımındaki verilerden giderek, bu konuda dört kategori türetilmiştir: *Ücretli, işveren, kendi hesabına çalışan, ve çoğunlukla emeklileri içeren diğer kategorisi*. Hane reislerinin doğum yerlerine göre bu kategorilere dağılımına bakıldığında, GAP doğumlular arasında ücretli ve diğer kategorisinin düşük olduğu, buna karşılık işveren ve kendi hesabına çalışanlar kategorisinde belirgin bir yığılma olduğu gözlenir. Ortalama gelir düzeyleri İstanbul'un geri kalanından düşük bile olsa GAP doğumlu hane reislerinin daha girişimci olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 5.8. Hane reislerinin doğum yerine göre işyerindeki statü, İstanbul, 1990

	İşyerindeki statü kategorileri			
	Ücretli	İşveren	Kendi hesabına	Diğer
GAP doğumlular	42,71	8,89	22,36	25,67
GAP dışı doğumlu hane reisleri	47,38	6,14	15,22	31,13

Kaynak: 1990 nüfus sayımı %5 örneklem verileri

Son olarak GAP doğumluların işgücü piyasasında hangi sektörlerde yoğunlaşma eğilimi gösterdiklerine bakacağız. Tablo 5-9'da İstanbul'da doğum yerlerine göre çalışan nüfusun işkollarına dağılımı gösterilmektedir. Burada verilen değerler yön belirtilen ki kare olarak adlandırılan yöntemle göre hesaplanmış değerlerdir.⁶ Bu yöntemde herhangi bir sektördeki dağılım, beklenen değerler ile karşılaştırılmakta ve negatif değerler, o sektörde çalışan belli bir ille doğmuş kişilerin beklenenden az olduğunu; pozitif değerler ise, beklenenin üzerinde olduğunu göstermektedir. Tabloda koyu renk ile işaretlenmiş sektörler, GAP doğumluların yığılma eğilimi gösterdikleri sektörlerdir.

Tablo 5.9. Seçilmiş sektörlerde doğum yerine göre yoğunlaşma, yön gösteren ki kare değerleri, İstanbul 1990

Doğum yeri	İŞ KOLU / SEKTÖR												
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M
Adıyaman	4,0	0,0	241,8	6,2	37,9	-1,9	15,1	-1,2	2,2	6,5	-0,9	1,0	0,6
Diyarbakır	0,4	-1,2	1,9	-3,8	-5,0	1,7	1,2	15,1	0,0	3,4	0,2	5,0	50,9
Gaziantep	45,7	-3,6	-14,7	1,1	1,7	-1,0	0,5	1,0	-4,4	-3,1	8,5	0,0	247,5
Mardin	-3,9	75,0	4,4	3,8	1,4	53,7	-1,4	0,0	4,9	48,9	69,1	8,4	4,8
Sırt	-3,0	-1,1	9,3	0,2	-0,4	2,0	16,6	5,7	220,6	0,4	2,2	107,8	-0,8
Şanlıurfa	0,0	0,0	14,6	-0,7	-1,2	0,6	4,2	2,2	0,4	-0,1	16,0	0,1	79,3
Batman	0,1	-0,4	-0,3	1,6	-0,7	3,2	-0,1	-0,1	1,2	0,0	-0,4	6,0	-1,9
Şırnak	-0,1	8,1	1,3	-0,1	-0,1	0,0	0,0	0,0	-0,3	-0,2	-0,1	0,9	-0,3
GAP toplam	6,4	2,6	69,6	1,9	2,8	12,1	19,1	9,9	56,4	13,6	39,6	54,3	188,1

Kaynak: 1990 nüfus sayımı %5 örneklem verileri

Açıklama: İş kolu / sektörler

A	GIDA SANAYİ	H	DİĞER TOPTAN TİCARET
B	DERİ GİYİM	I	PERAKENDE GIDA
C	HAZIR GİYİM (deri dışı)	J	PERAKENDE GİYİM
D	DERİ İŞLEME	K	ANTİKA, KUYUMCU vb. SATIŞ
E	AYAKKABI SANAYİ	L	DİĞER PERAKENDE
F	KUYUMCULUK VE BENZERİ İMALAT	M	LOKANTA, KAHVEHANE vb.
G	TOPTAN GIDA		

⁶ Bu yöntemle ilişkin ayrıntılı bir açıklama ve İstanbul özelinde bir uygulama için bkz. Güneş ve İşik, 1996 ve 1997.

Görüldüğü gibi işgücü piyasasında doğum yerleri temelinde belirgin bir ayrışma gözlenmektedir. Tablodan görülebileceği gibi, örneğin Adıyaman doğumluların deri dışı hazır giyim sektöründe çok büyük bir yoğunlaşması olduğu görülmektedir. Gaziantep doğumluların gıda sanayi ve lokanta vb. işkolunda, Mardin doğumluların deri giyim, kuyumculuk imalat ve satış işkollarında yoğunlaşmış olduğu gözden kaçmayacaktır. Aynı şekilde Siirtliler perakende ve diğer perakende ticaret sektöründe müthiş bir yığılma sergilemektedirler.

Tüm bunlar işgücü piyasasının belirli sektörlerinin kökene dayalı belirgin bir farklılaşma içerdiğinin göstergesi olarak kabul edilmelidir. Yayınlanmamış bir çalışmada Güvenç ve Işık (1998), üretimin Fordist temellere göre örgütlendiği modern işkollarında (örneğin ana kimya, ilaç, kağıt ürünleri, cam, çimento, motorlu araçlar imalat sanayi), kökene dayalı belirgin bir farklılaşma olmadığını buna karşılık daha geleneksel üretim koşullarına sahip, artizanal ilişkilerin hükümlü olduğu işkollarında, kimi göçmen gruplarının açık bir hakimiyetinin söz konusu olabildiğini göstermiştir. GAP doğumlu işgücünün yoğunlaşma eğilimi gösterdiği sektörler de tam bu tanıma uyan sektörlerdir. İşgücü piyasasındaki bu tür yığılmaları, piyasanın kendi mantığı ile açıklamak olanak dışıdır. Belirli iş kollarında kökene dayalı bu tür yoğunlaşmalar, sadece himayecilik/korumacılık türü ilişkilerle açıklanabilir. İşgücü piyasasının bazı kesimlerinde de kimi göçmen grupları sektöre giriş/çıkış koşullarını denetleyebilmekte ve işgücü piyasasındaki fırsatları da tekelleştirebilmektedir. Burada GAP doğumluların yoğunlaştığı sektörlerde daha yakından bakıldığında bu sektörlerde, hem işveren hem de ücretli statüsünde çalışanlarda yığılma olduğu gözlenmektedir. Buradan çıkarılabilecek bir sonuç, bu işkollarında kökene dayalı ağ türü ilişkilerin kurulmuş olduğu ve ağ türü ilişkilerin, fırsatları ve getirileri de eşitsiz bir temelde dağıtmakta olduğudur. Örnekleme gerekirse, Mardinlilerin yoğunlaştığı kuyumculuk imalat ve ticaret işkollarında, Mardin doğumlu işveren ve kendi hesabına çalışan kategorisinde olduğu kadar, ücretli kategorisinde de belirgin bir yığılma söz konusudur.

5.5. Genel değerlendirme

Şu ana kadar yaptığımız incelemelerde ortaya çıkan sonuçlar açısından, GAP bölgesinde farklı dönüştürme kapasitelerine sahip üç farklı alt bölge olduğunu söyleyebiliyoruz. Bölge içindeki bu farklı alt birimlerin varlığı, izlenebilecek strateji ve politikaların farklılaşması gerektiğini belirlemesi açısından önem taşımaktadır. GAP bölgesinde, bir yanda dönüştürme kapasitesi kilitlenmiş bir grup il bulunurken, diğer yanda tek bir ilde çok yüksek bir dönüştürme kapasitesi oluşmaktadır; tam ortada duran bir kümede ise dinamikler ile kilitlenmelerin bir arada olduğu bir kapasite yapılanmıştır. Bu farklılaşma, kalkınmanın iktisadi boyutlarında keskinleşirken, kalkınmanın insani ve sosyal boyutlarında ise belirginliğini kaybetmektedir. Başka bir deyişle, GAP bölgesinin tümü insani ve sosyal kalkınmada pek de makbul sayılabilecek bir pozisiyonda bulunmamaktadır. İlçe tabanlı yaptığımız inceleme ise bize il merkezleri ve çevre ilçeler arasında Bölge'de oluşmuş bir başka farklılığı daha göstermektedir. İl merkezinden uzaklaştıkça kalkınmadaki seviyeler ciddi olarak düşmeye başlamaktadır.

Bölge içindeki farklılaşmaların bölgeye yönelik her türlü politika oluşumunda dikkat edilmesinde fayda bulunmaktadır. Bölge homojenliği gibi uygulanacak politikalarından, dinamikleri gelişmemiş altbölgeleri yeterince yararlanamayacakları, kilitlerini açacak yolları bulamayacakları söylenebilir. Öte yandan bu farklılıklara hassas politikaların da dikkat edilmesi gereken nokta, kilitlenmiş bölgeler üzerine yoğunlaşırken hemen yanındaki yörelerde oluşmuş ya da yeni oluşmaya başlamış dinamikler üzerine negatif dışsallıklar da üretilebilme ihtimalidir. Bu sadece bir bölge içinde geliştirilecek politikalarda değil ulusal politikaların bölgesel yansımalarında da dikkat edilmesi gerekli bir noktadır. Bölgede yaptığımız incelemelerde, GAP içinde farklılaşan bölge içi pozisyonlarda farklı çıkarların oluşmaya başlamış olduğunu gözlemlemiştik. Farklılaşan çıkarlar, farklı bakışlar demektir bir anlamda; ve bu bakışlar çerçevesinde kalkınmaya getirilen yorumlar da farklılaşabilmektedir. Oluşan bu farklı çıkarlar, farklı anlayışlar arası dengeyi gözeterek bölgesel kalkınma politikaları oluşturmak zorundayız. Bir anlamda bu, kilitlenmiş bölgelere dinamizm getirmeye çalışırken, zaten dönüştürme kapasitelerinde ilerlemeler yapmış yerlerin varolan kapasitelerini de arttırmaya çalışmak demek. Başka bir ifadeyle, kalkınmayı sıfır toplamı bir oyun halinde kurgulamamız gerekiyor. İnsani ve mekansal adalet arayışları bir şekilde çok toplamı bir kalkınma oyunundan geçiyor.

Sıfır toplamı bir oyun ihtimalinden çekinenler elbette varolan oyunda hesap hanelerinde artışı olanlar ve onların seslendirdiği argümanlar içinde mevcut teşvik yasaasının da değişmesi var. Haklı bir gerekçeyle kalkınmanın sadece sanayileşme anlamına gelmediğini, her yerin sanayileşmek zorunda olmadığını, ama varolan teşvik yasaasının bunu yaratacağını söylüyorlar. Özellikle birçok sanayi sektöründe oluşan pazar ve düşük kapasite sorunlarının kar marjlarını düşürdüğünü, yatırımcıları zor durumda bıraktığını ve verilecek teşviklerin aynı sanayilerin kurulmasına yol açabileceğini, bunun da sorunları daha da büyüteceğini söylüyorlar. Bu düşüncenin haklı gerekçelere sahip olduğu rahatlıkla belirtilebilir. Ancak dinamik bölgelerde tartışabildiğimiz bu sorunu, kilitlenmiş bölgelerdeki o kadar rahat telaffuz edemiyoruz ve bu argüman tek başına söylendiğinde ikna edici olmuyor. Her tarafın sanayileşmesi gerekmiyor elbette, ama sanayileşme dışındaki alternatifler de ciddi şekilde oluşmadığı, oluşturulamadığı zaman acil kalkınma ihtiyacı içindeki kilitlenmiş yörelerde bu sözün de pek bir anlamı kalmıyor.

Çok toplamı oyunların kurgulamaları için varolan anlayışlarımız, pratiklerimiz ne kadar yeterli; bu farklılıklara cevap verecek bölgesel kalkınma politikalarını nasıl geliştireceğiz; daha özel bir anlamda, teşvik sistemini nasıl farklı alt bölgelerin ihtiyaçlarına uygun hale getirebiliriz, bu konuda geliştirilecek bir sosyal teknoloji nasıl oluşabilir? Bu tür sorular çoğaltılabilir elbette. Bütün bu sorular anlamlı bölge kalkınma pratiklerini gerçekleştirmek için sormak zorunda olduğumuz sorular. Bu sorulara çözüm arayışlarının da kolektif olarak yapılması gerekiyor. Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, bu türden soruların bölgenin dönüştürme kapasitesi yüksek yerlerinde sorulmaya başlamış olması ve çözüm arayışları için gerekli kararlı birlikteliklerin sağlanmaya çalışılması sevindirici bir gelişme. Ancak gözlemlediğimiz bu ortak akıl arayışlarının daha çok il bazında yapılması, bölgenin geneli açısından bu tür arayışlardan imtina edilmesi bölgesel kalkınma için engellerden belki de en önemlisi. Plancıların/kalkınmacıların özellikle çözüm arayışlarında bölgesel platformların oluşmasına özel önem vermesi, farklı çıkarlar ve anlayışlar arasında iletişimin ve bölgesel koordinasyonun sağlanması için çaba sarfetmesi gerekiyor.

Vurgulamak gerekli ki, Güneydoğu Anadolu bölgesi, bölge içi farklılıklara rağmen belli bir kalkınma ivmesi yakalamış bir bölge. Kilitlenmeler var, ancak bu kilitlenmeler mesela Doğu Anadolu bölgesindeki gibi yaygın değil. Dinamik ve kilitlenmelerin *biraradalığı*, bölgenin geleceği açısından hem önemli fırsatların hem de çok önemli sorunların karmaşık birlikteliğini gösteriyor. Bir yanda girişimcilik konusunda önemli ivmeler kazanmış yörelerde girişimciler üçüncü kuşak sorunu gibi ancak kalkınmış bölgelerde rastlanacak türde bir sorunu nasıl aşacaklarını tartışıyorlar. Diğer yanda kalkınmanın kilitlenmesinin getirdiği can yakıcı sorunlar var. Kalkınmacıların/plancıların bu tür sorunların hepsiyle uğraşırken bölgesel koordinasyonu da sağlaması gerekiyor. Özellikle kilitlenmelerin aşılması için daha önce bahsettiğimiz aktör-eylem birlikteliğine dayanan üstlenme modellerinin geliştirilmesi gerekiyor. Aktörler üstünden geliştirilecek bu tür müdahalelerde GAP dışındaki GAP'lıların kazandığı yapabilirliklerin bölgesel dönüştürme kapasitesine getireceği yararları düşünerek, bu önemli potansiyel aktörlerden yararlanılabilecek kurgulamaların yapılması gerekiyor.

GAP Bölgesi'ndeki can yakıcı bir başka sorun, yukarıda anlatmaya çalıştığımız gibi yoksulluğun, mutlak, gıda ya da yoksulluk riski anlamında, yoğunluğu ve yaygınlığı. Bu konuda acil önlemler alınması gerekiyor. Çaresizlik anlamına gelen mutlak yoksulluk için sosyal fonların kullanılmasından başka bir çare görünmüyor. Mutlak yoksulların dışındaki yoksullar için gelir getirici aktiviteler tanımlamak, mikro krediyi yaygınlaştırmak gibi sosyal hizmet alanınının dışına taşacak ve bölge kalkınmasının parçası olacak müdahale alanlarında ısrar etmemiz gerekiyor.

⁷ Bu sorun yurt dışında eğitilmiş, uluslararası iş yaşamını iyi bilen ancak kendi firmalarının gelişim sürecine evsahipliği yapmış yerel ortamla çok da kaynaşmamış ve ikbali kendi yöresinin dışında arayabilecek bir kuşağın yakın gelecekte iş yönetimine geliyor olmasından kaynaklanıyor. Bu kuşakla beraber şu ana kadar alışılmış iş anlayışının değişmesinin ne gibi sonuçlar yaratacağı, bu tür firmaların gelişimini sağlamış eski kuşakları endişelendiriyor ve bir sorun olarak ele alınmasını sağlıyor. Hem olumlu hem de olumsuz yönleri olabilecek bu değişim, sadece firmaların eski kuşaklarını ciddi olarak düşündüren bir sorun değil, aynı zamanda bölgesel kalkınma açısından da dikkat edilmesi gereken bir sorun. Başka bir deyişle, elde edilen yeni yapabilirliklerin eskileriyle nasıl bir bütünlük sağlayacağı, bölge dönüştürme kapasitesine nasıl tahvil edilebileceği kalkınmacı/plancıların da düşünmesi gereken noktalar haline geliyor.

Giriş bölümünde de vurguladığımız gibi bu kitabı esas olarak, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için önemli olduğuna inandığımız dört temel soru etrafında oluşturduk. Bölge'deki kanaat önderleriyle yapmış olduğumuz görüşmeler sırasında bir anlamda kendiliğinden ortaya çıkan bu sorular ve bu soruların gündeme getirdiği, cevaplanmasını zorunlu kıldığı çok sayıda diğer soru, görünürde özellikleri farklı da olsa Türkiye'nin diğer az gelişmiş bölgeleri için de geçerli olabilecek önemli tartışmaları beraberinde getirdi. Bu sorulara ilişkin olarak tartıştıklarımızı yineleyerek başlamak isteriz kitabımızın bu sonuç bölümüne:

Avrupa Birliği süreci: Türkiye'nin geri dönüşü olmayan bir şekilde girmiş olduğu Avrupa Birliği sürecinin Bölge açısından belki de en net anlamı, Birlik kaynaklı fonların Bölge'de kalkınma amaçlı projelerde kullanılabilecek olmasıdır. Avrupa Birliği'nin, bölgesel kalkınma konusuna artan bir önem vermekte olduğu ve her zaman bölgeler arasındaki eşitsizliklerin azaltılmasından yana bir politika izlediği hatırlanırsa, bölgeye aktarılacak AB kaynaklı fonların artacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi için değil, benzer sorunları yaşayan Türkiye'deki tüm diğer bölgeler için de mutlaka değerlendirilmesi gereken çok önemli bir fırsattır. Ancak bunun kendi başına bir fırsat olmadığını, bu fırsattan yararlanabilmek için Bölge'de atılması gereken adımlar olduğunu da belirtmemiz gerekir. Bu adımlar dikkatli bir şekilde atılmadığı takdirde, Bölge'nin kalkınması açısından çok olumlu etkileri olabilecek büyük kaynakların boşa harcanması ya da Bölge için en verimli olabileceği alanlarda kullanılmaması tehlikesi ortaya çıkabilecektir.

Avrupa Birliği, en başından bu yana fonlarını, proje temelinde dağıtacak bir sistem kurmuştur. Bu kaynaklardan yararlanabilmenin esası, AB formatlarına göre hazırlanmış projeler yoluyla başvuruda bulunmaktır. Dolayısıyla bölgede proje önerme ve hazırlama becerisi geliştirilmediği takdirde bu fonların bölge için çok da verimli olmayan alanlarda kullanılması söz konusu olabilecektir. Bu anlamda tüm Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde proje geliştirme kabiliyeti konusunda kamu ve sivil toplum kuruluşlarının, meslek örgütlerinin ve özellikle de üniversitelerin atması gereken çok önemli adımlar bulunmaktadır. Bu kurumların kendi proje kabiliyetlerini geliştirmeleri, sonuçta kendi yapabilirliklerini arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda hem dolaylı hem de dolaysız etkileri ile tüm bölgede olumlu etkiler yaratacaktır.

Dolayısıyla Avrupa Birliği'ne proje formüle etme, proje hazırlama teknikleri konusunda aslında tüm Türkiye genelinde görülen eksikliğin Bölge'de de bir an önce giderilmesi gereklidir. Ama hemen ısrarla vurgulayalım: Bu sadece proje önerisi hazırlama becerileri kapsamında ele alınabilecek teknik bir sorun değildir. Burada söz konusu olan, Bölge'nin kendi sorunları üzerinde konuşma hakkıdır. Bölgedeki kuruluşların, proje hazırlama kapasitelerini geliştirerek Bölge ve kendi sorunları üzerine konuşma haklarını savunmaları gerekir. Burada söz konusu olan, bölge adına bölgenin sorunlarını en iyi bilen kişi ve kurumların konuşmasıdır. Bölgeye ayrılan fonların Bölge dışı kurumlar tarafından kullanılması, Bölge

adına başkalarının konuşması anlamına gelecek ve kaynakların belki de bölge açısından en gerekli olduğu şekilde kullanılmaması sonucunu doğurabilecektir. Bu anlamda bölge kurumları, proje hazırlama kabiliyetlerini geliştirerek, kendi sorunları adına konuşabilme haklarını da korumalıdır.

GAP bölgesinde bütünlük: Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kendi içinde homojen bir bütün olarak ele almanın yanlışlığı üzerinde önceki bölümlerde çeşitli gözlemlerde bulduk. Bunlardan belki de en önemlisi GAP Bölgesi'nin kendi içinde farklı özelliklerle gösteren üç alt-bölge içerdiği idi. Bir yanda bölgenin en gelişmiş ili olan Gaziantep'in oluşturduğu görece gelişmiş bir grup vardır. Bu grubun hemen bir altında Adıyaman, Mardin, Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın oluşturduğu ve orta gelişmiş adını verebileceğimiz ikinci bir grup bulunmaktadır. Bu grubun arasında Adıyaman ilinin de diğerlerine göre bir ölçüde daha ileri olduğunu ve ayrıldığını belirtmiştik. GAP Bölgesinde gözlediğimiz bu üçlü ayrımın en ucunda Batman, Siirt, Şırnak ve Kilis illerinden oluşan bir grup bulunmaktadır. Bu grup, ele aldığımız hemen tüm göstergeler açısından tüm Türkiye'deki en geri kalmış yöreler arasında yer almaktadır. Ancak bu illerde göstergelerde ya da rakamlarda görünenden belki daha ürktücu olanı, bu durumun değişebileceğine ilişkin bir umut, bir kıvılcımın olmamasıdır. Kitapta kilitlenmişlik olarak adlandırdığımız bu durumun aşılabilmesi için geliştirdiğimiz önerileri az sonra bir kez daha gözden geçireceğiz.

Ancak tüm bu ayrımlar olsa da Bölge, özellikle insani gelişme göstergeleri açısından oldukça geri bir konumdadır. Bunun Bölge'nin en gelişmiş ili konumunda olan Gaziantep için bile geçerli olması, eğitim, sağlık, doğurganlık, kadının toplumsal konumu gibi kalkınmanın olmazsa olmaz öğelerinin bölgede ne denli ihmal edilmiş olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Öte yandan özellikle Gaziantep'te eğitim düzeyinin ve diğer insani gelişim göstergelerinin ilin iktisadi kalkınma düzeyi ile uyumlu olmaması ilin şimdiye dek, kaliteli işgücü gereksinmeyen bir kalkınma süreci yakalamış olduğunu göstermektedir. Kalkınma sürecinin sadece iktisadi göstergelerin iyileşmesi olmadığını, bunun yanı sıra eğitim, sağlık vb. yaşam kalitesi göstergelerinde artışlar anlamına geldiğini; bunlar gerçekleşmeden, başka bir deyimle, bir bütün olarak gerçekleşmeyen kalkınmanın uzun ömürlü olamayacağını belirtmemiz gerekir. Görünen o ki, Gaziantep, şimdiye dek kalkınmanın çok da nitelikli işgücü gerektirmeyen, bir anlamda kolay sayılabilecek aşamasını gerçekleştirmiştir. Bundan sonra, daha nitelikli işgücüne dayalı bir kalkınma aşaması kaçınılmaz olarak gündeme gelmek durumunda olacaktır. Bu yeni aşama, mutlaka yaşam kalitesinin artırılması ile birlikte gitmek durumunda olacaktır.

Öte yandan, GAP Bölgesi içindeki farklılaşmalara daha yakından bakıldığında ortaya çıkan resim, aslında sorunun ne denli köklü olduğunu göstermektedir. Yürürlükteki veri toplama sistemi ile mümkün olan en yüksek ayrıntı düzeyi olan ilçeler düzeyinde GAP Bölgesi'ne bakıldığında, özellikle insani kalkınma göstergeleri açısından Bölge'nin batısı ile doğusu

arasında belirgin bir farklılaşma olduğu görülmektedir. Bu ayrışma yanı sıra bölgede olumlu sayılabilecek gelişmelerin esas olarak il merkezleri ile kısıtlı kaldığı ve çevre ilçelere yayılamadığı gözlenmektedir.

Sonuçta GAP Bölgesi'ni homojen olarak ele alan politika önerileri, daha en başından başarısız olmaya mahkumdur. Bölge'nin kendi iç farklılaşmaları dikkate alınmadan tek bir GAP varmışçasına geliştirilen stratejiler, Bölge'nin karmaşık yapısı içinde kalıcı bir sonuç üretmeyi başaramayacaktır. Bu bağlamda bölge içi farklılaşmaları belirlemeye yarayacak mekansal bir bilgi akışı sisteminin kurulması gereklidir. Bu önerimizi az sonra küçük alan istatistikleri sisteminin kurulması önerisi bağlamında bir kez daha yineleyecek ve daha da geliştireceğiz. GAP içindeki ayrımlara ilişkin yaptığımız analizin bir diğer sonucu da, insani kalkınma konusunda Bölge'de acil olarak müdahalede bulunulması, öneriler geliştirilmesi gereğidir. Az sonra bu konu hakkındaki önerilerimizi de daha sistemli bir şekilde formüle etmek imkanımız olacak.

GAP Bölgesi içindeki kilitlemiş yöreler: GAP Bölgesi'nde Gaziantep gibi kalkınma sürecinde belirli bir aşamaya gelmiş iller yanı sıra, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa gibi iller de bulunmaktadır. Aralarındaki önemli farklara rağmen bu illerin ortak özelliği, kalkınma konusunda belirli bir ivme kazanmış olmalarıdır. Bu illerde kalkınma aktörleri bir ölçüde bir araya gelme ve kendi sorunları üzerine fikir üretebilme yetisi kazanmış görünmektedir. Ancak Bölge içinde Batman, Siirt, Şırnak ve Kilis illerinden oluşan ve kilitlemiş adını verdiğimiz grupta sorunlar ve dolayısıyla da yapılması gerekenler diğerlerinden her yönüyle çok farklıdır.

Özellikle kilitlemiş bölgelerde kalkınmanın aktörü yoktur; başka bir ifadeyle kalkınmayı üstlenecek aktör bulunmamaktadır. Bu tür bölgelerde varsayımlara dayalı olarak tasarlanan aktörlerin bir gün ortaya çıkacağı umuduyla oluşan müdahale tanımlamalarının daha işin başında inandırıcılığını yitirmekte olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır; yapılacak müdahalelerde eylem aktör birlikteliğini sağlayacak, sürekli genişleyen üstlenmelere dayalı bir planlama anlayışı üzerinde düşünmekte fayda bulunmaktadır. Bu tür planlama sürecinde kalkınmada dinamiklerin harekete geçirilmesi amaç olduğu için, temel öncelik, plan temelinde varsayımsal aktörler ve büyük eylemler değil, taahhüte girecek aktörler ve kısa zamanda başarı yaratıp diğer aktörlerin ilgisini çekecek projeler demeti olmalıdır. Öncelikle kalkınma sürecine kendi değerleriyle herhangi bir şekilde katkıda bulunabilecek ve bu uğurla bir şeyler üstlenebilecek aktörleri belirlemek çok önemli bir nokta olarak belirmektedir. Planlama ve uygulamanın birbirine karıştığı, içsel dışsal dinamikler arasında ayrım yapılmadığı ve aktörler üstünden kurgulanacak bir üstlenme modeli bölgedeki kilitlemeleri kırmaya niyetli aktörler arası kararlı bağlılıkların oluşmasına yol açabilecektir.

Yoksulluk: Bölge'nin diğer sorunlarından elbette ki bağımsız olmayan, ancak bu sorunlarla özgül bir şekilde eklemlenen bir diğer önemli sorunu yoksulluktur. Eldeki verilerin %100 güvenilirliği kuşkuyla olsa bile, bugün GAP Bölgesi'ndeki yoksulluk Türkiye'nin tüm diğer bölgelerinden

daha acil, daha yaygın bir sorundur. Sorunun üzerinde dikkatle durulması gereken bir kaç yönü olduğuna inanıyoruz. Bunlardan birincisi, yoksulluk olgusunun GAP Bölgesi'ndeki yaygınlığıdır. Yoksulluğun bu denli yaygın olduğu bir ortamda nedenler ve sonuçlar karışabilmekte; bu da soruna müdahale edilmesini daha da güçleştirmektedir. Yoksulluğun yaygınlığı karşısında, hangi etmenlerin yoksulluğa yol açtığı, hangilerinin yoksulluğun sonucu olduğu karışabilmekte, sorun çözümsüz hale gelebilmektedir.

Sorunun bir diğer yönü de yoksulluğun nitelik değiştirmekte oluşu ile ilgilidir. Kitabın önceki bölümlerinde vurguladığımız gibi, özellikle 2001 krizinden sonra ortaya daha kuralsız, belirleyenleri yere ve zamana göre değişen bir yoksulluk biçimi çıkmıştır. *Kuralsız yoksulluk* adını verdiğimiz bu olgu, hem daha önce yoksullukla mücadele konusunda deneyimi olmayan toplum kesimlerini yoksulluk çemberine çekebilme hem de yoksulluğa karşı mücadele biçimlerinin değiştirilmesi gereğini gündeme getirmektedir. Acil olarak müdahale edilmediği takdirde Güneydoğu Anadolu'daki yoksulluk sorunu, Bölge'deki tüm kalkınma çabalarını bile engelleyebilecek bir düzeye erişmiştir. Bölge'de anlamlı ve kalıcı sonuçlar üretebilmesi için her kalkınma çabasının öncelikle yoksulluk sorununa el atması gerektiği inancındayız.

Bu çalışma boyunca üzerinde sıklıkla durduğumuz noktalardan biri, Türkiye'de kamunun yoksullukla mücadele konusunda çok da önemli bir geleneği olmadığını vurgulamak oldu. Sadece yoksulluk sorunu değil, Türkiye'nin son 50 yılı aşan bir sürede yaşadığı büyük çaplı toplumsal dönüşümlerin önemli bir bölümü toplumun kendi içinde geliştirdiği çoğu enformel mekanizmalarla çözümlenmiştir. Ancak son yıllarda oldukça etkin olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu dışında kamunun hatırlarda kalacak türde ve kapsamda yoksullukla mücadele politikası olmamıştır. Oysa günümüzün değişen koşulları yoksulluğa kamu eliyle müdahalede bulunulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu Güneydoğu Anadolu Bölgesi için özellikle geçerlidir. Bu müdahalenin en azından ilk başlarda devlet eliyle nakit yardım şeklinde olması gerektiğine olan inancımızı burada bir kez daha vurgulamak isteriz; *Şartlı Nakit Transferi* programı kapsamında edinilen deneyimler ışığında geliştirilecek ölçütlere göre devlet eliyle yapılacak küçük bir miktar nakit yardımının bile Bölge'de özellikle kilitlenmiş yörelerde önemli bir fark yaratacağı inancındayız. Böylesi bir adımın Bölge'nin geçmişte yaşadığı sıkıntılı dönem nedeniyle yıprandığı gözlenen devlet toplum ilişkilerinin iyileşmesi yolunda da katkı yapacağı hatırdan çıkartılmamalıdır.

Bölgedeki yoksulluk sorunu ile mücadelede ne denli gerekli olduğuna inansak da devlet eliyle yapılacak nakit yardımının sorunun kapsamlı bir çözümünü olmadığını, olamayacağını elbette ki bilincindeyiz. Öte yandan, yoksulluk sorununun sadece piyasa içi mekanizmalar yoluyla çözümlenemeyeceğine de inanıyoruz. Bu noktada piyasa içi - piyasa dışı mekanizmalar arasındaki hassas dengeye özellikle dikkat edilmesi, devlet eliyle yapılacak piyasa dışı müdahalelerin piyasa içi müdahalelerin önünü açması gerektiğini vurgulamak isteriz. Ancak sorunun boyutları

düşünüldüğünde en azından piyasa içi müdahale araçlarının harekete geçirilebilmesi için ilk ivmeyi verecek tarzda bir devlet müdahalesinin gerekli olduğu kanısındayız. Nakit transferi yoluyla yapılacak bu ilk müdahalenin ardından mikrokredi gibi piyasanın içinden müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi gereklidir.

GAP Bölgesi'nin sorunlarının çözümüne ilişkin olarak çizmeye çalıştığımız çerçevenin, son yıllarda planlama/kalkınma literatüründe görülen yaklaşımlardan bir kaç açıdan farklı olduğunun altını çizmek ve bu farkın Güneydoğu Anadolu bölgesi için kilit bir öneme sahip olduğunu vurgulamak isteriz. Planlama/kalkınma literatürü, yerelliği önemsemek gibi oldukça olumlu bulduğumuz bir ilke adına, yerel dışı aktörlerin kalkınma sürecinde oynayabileceği rolü ihmal etmiştir. Kalkınma sürecinde yerelin, yerel koşulların ve yerel dinamiklerin önemi elbette ki büyüktür; planlama/kalkınma çabalarının, yerel aktörlerle yapıcı bir diyaloga girmeden ve yerel dinamikleri harekete geçirmeden başarı şansı hemen hemen yok gibidir. Öte yandan, yerel koşullara verilen önem bir başka açıdan bakıldığında yeni demokrasi anlayışının ayrılmaz ve vazgeçilmesi mümkün olmayan bir parçasıdır. Ancak yerele yapılan vurgunun, mutlaka o yerellik dışında yer alan toplumsal aktörleri de dikkate alması gerektiği, bu aktörleri de hareket geçirmesi gerektiğine inanıyoruz.

Bu anlamda devletin de bölge planlama/kalkınma çabalarında mutlaka yeniden ele alınması gerekli bir aktör olduğu inancımızı burada bir kez daha kalın çizgilerle vurgulamak isteriz. Bu elbette ki eskinin yukarıdan aşağıya, tepeden inmeçi planlama geleneğine bir özlem olarak değerlendirilmemelidir. Aynı şekilde GAP dışında yaşayan ve büyük kentlerin zorlu sınavlarından başarıyla geçmiş bölge insanının mutlaka kalkınma çabalarında yer alması gerekmektedir. Önceki bölümlerde yer alan İstanbul örneğinde gördük ki, GAP insanı büyük kentlerde kendi girişimcilik potansiyelini değerlendirdiği alanlarda çalışmayı seçmektedir. Bu kesimin hem elindeki sermayeyi hem de edinmiş olduğu deneyimleri Bölgeye aktaracak mekanizmaların aranması ve arandığı takdirde de bulunabileceği inancındayız. Önceki sayfalarda böylesi bir kaynak ve deneyim aktarımının bir yolu olarak iş melekleri tarzı bir örgütlenme olasılığı üzerinde durduk.

Çalışmamızın başında ortaya koyduğumuz sorular ve bu sorulara cevap ararken ele aldığımız konuları başlıklar halinde özetleyerek tamamlamak isteriz çalışmamızı:

* Son dönemde değişen iktisadi ve toplumsal ilişkilerin en hızla yıprattığı kurumlardan birisi eğitimidir. Bir önceki dönemde toplumda yukarı hareketliliğin en önemli şartı olan eğitim, son dönemde bu özelliğini hızla yitirmiş, eğitimin bireylere yapabilirlik sağlayan yönü giderek aşınmıştır. Bu elbette ki değişen koşulların getirdiği bir durumdur. Ancak eğitim sisteminin kendisinin de bu duruma hızla cevap verebilme kabiliyetinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Toplum katında eğitim sisteminin yeniden kurgulanması gereği açıktır. Bu konuda bir ölçüde toplumsal mutabakat olduğu da söylenebilir. Yeni dönemin gereksindiği tarzda birey

yetiştirebilmek için ilköğretimden başlayarak eğitim sisteminin tekrara dayalı öğretim sistemini bir kenara bırakıp, yaratıcı, sorgulamayı bilen, esnek, değişen koşullara uyum sağlayabilme yeteneği olan, risk almak konusunda daha açık ve tüm bunları yapabilmek için de öğrenmeyi öğrenmiş bireyler yetiştirmeyi hedefleyecek şekilde yeniden yapılanması zorunludur.

- Eğitimin devletin temel görevleri arasında yer aldığını vurgulamak isteriz. Son dönemlerde yapılan yoksulluk/gelir dağılımı çalışmalarının en çarpıcı bulgularından biri, eğitimin gelir düzeyine orantılı olarak farklılaşması; bir başka deyişle, toplumdaki en belirleyici eşitsizlik kaynaklarından biri haline gelmiş olmasıdır. Bu bir yanda 1980'lerden bu yana devlet eliyle sunulan eğitimin giderek kötüleşmesinin, diğer yanda da eğitim alanındaki denetimsiz özelleştirmenin bir sonucudur. Bu cümleden özelleştirmeyi sorumlu tuttuğumuz yolunda bir anlam çıkartılmaması gerektiğini vurgulamak isteriz. Ama özelleşme ile birlikte kamu eğitim kurumlarının eğitim kalitesi de inkar edilemez şekilde düşmüş; bu da eğitimden kaynaklanan eşitsizliği arttırmıştır. Bu anlamda devlet eliyle sunulan eğitimin kalitesinin kayıtsız şartsız artırılması, az önce özetlediğimiz tarzda yeniden yapılanması gereklidir. Bu, bir kez daha vurgulayalım, devletin asli görevleri arasındadır.

- Devlet eliyle müdahalede bulunulması gerekli alanlardan biri de altyapı konusudur. Çalışmamızın çeşitli bölümlerinde vurguladığımız gibi, Bölge'de altyapı konusunda ciddi eksiklikler bulunmaktadır. Bunların tespiti ve giderilmesi konusunda devlete önemli görevler düşüğüne inanıyoruz.

- Yakın dönemde çıkartılan ve Teşvik Kanunu olarak bilinen 5084 sayılı yasa, çeşitli faaliyetlere verilecek devlet desteğini hükme bağlamıştır. Bölge'de yeni bir teşvik sisteminin kurulması gerektiğini belirtmek isteriz. Bu yeni teşvik sisteminde proje bazında teşvik olanağının sağlanması yararlı olacaktır. Bunun yanı sıra, yasadaki tanımlanandan daha ince düzeyde bölgesel ayrışmalara olanak tanımalıdır yeni teşvik sisteminde. Bu teşvik sistemi vasıtasıyla her yörenin özgülüklerine yanıt verebilecek bir sistem geliştirilebilir. Bundan başka teşvik sistemi, yatırımların genel anlamda koordinasyonu ile birlikte düşünülmeli; ve yörelere ve yatırımlara ait geniş ve güncel bir veri tabanı ile ilişkilendirilmelidir.

- Sadece teşvik sistemi için değil, her boyutta izlenmesi gerekli politikaların farklılaşabilmesi için farklı mekansal düzeylerdeki yerlere ilişkin güncel bilgi toplayabilecek bir veri sistemi kurulması gereklidir. Bu, bir yandan da günümüzün değişen koşullarının bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır; günümüzde farklı yerelliklerin özelliklerine uygun politikalar geliştirilebilmesi, o yörelerin iyi tanınması ile mümkündür. "Küçük alan istatistikleri" sistemi olarak adlandırdığımız ve farklı mekansal birimlerde güncel veri toplanmasına dayanan ve bilgi işlem teknolojileri ile desteklenen bir

sistem, giderek artan oranda kabul görmekte ve yerleşmektedir. Bu sistemde ülke bütünü sabit ya da benzer büyüklükteki mekansal birimlere ayrılmakta ve istatistiksel bilgiler bu bazda derlenmektedir. Bu bağlamda, gerekli olan müdahale biçimine göre farklı büyüklükteki birimler için gerekli bilgiler derlenebilmektedir. Türkiye'de veri toplama sistemi, küçük alan istatistikleri sistemine geçişi sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmalıdır.

■ GAP bölgesinin hemen bitişiğindeki Irak'ta yaşanan savaş, bölgeyi bir çok açıdan olumsuz etkilemiştir. Irak'ta en azından ticari ilişkilerin daha güvenli bir şekilde tesis edilebilecek şekilde huzur ortamına kavuşması ve Suriye ile gelişecek ticaret Bölge için büyük olumlu etkiler yaratabilecektir. Bölge'nin tarihsel olarak kültürel bağları bulunan yöreler ile kuracağı ticari ilişkiler, bölge bütününde olumlu bir ivme yaratabilecektir.

Son olarak önemli olduğuna inandığımız kimi noktaları yeniden vurgulayarak bu çalışmamızı tamamlamak isteriz: Kalkınma sadece iktisadi bir süreç olarak görülmemelidir. Kalkınmayı iktisadi süreç ile eşit tutan anlayış bugün için eskimiş bir yaklaşımdır. Bu bakış açısı, kalkınma sorununun çok boyutluluğunu görmekten uzak, tek yönlü bir bakıştır. Kalkınma, öncelikle yaşam kalitesinin her yönüyle artması anlamına gelmektedir. Burada kastımız, basit anlamda kalkınmanın eğitim, sağlık gibi alanlardaki insani kalkınma ile birlikte gitmesi gerektiği değildir. Ancak kalkınma olmazsa olmaz bir parçasıdır. Bunlar birlikte, esas olarak özgürleşmek demektir. Kalkınma, bölgenin kendi kapasitesini gerçekleştirme, kapasitesini kullanmasını engelleyen etmenlerden kurtulması demektir. Kalkınma, herşeyden önce bölge insanının kendisini kısıtlayan etmenler, koşullar karşısında özgürleşmesi demektir.

Kalkınma sürecini bu bakışla ele aldığımızda, kalkınmayı bir "iş" olarak görmek imkanımız kalmaz. Daha açık bir anlatımla, bölge insanının ve bölgenin kalkınması sorununun, bölgenin kaderinin ulusal veya uluslararası müşavirlik sisteminin rutinleşmiş uygulamalarına terk edilemeyecek ölçüde önemli olduğuna inanıyoruz. Kalkınma yönetiminin öncelikle bölgenin kendi elinde olması gerektiğine olan inancımızı bir kez daha vurgulamak isteriz. Tüm bunları aşabilmenin yolu, kalkınmayı sadece bir "iş" olarak gören aktörlerin yerine, kalkınma sorunu ile gönülden bağ kurmuş aktörleri devreye sokabilmektir. Bu da herşeyden önce şimdiki planlama kuramlarının anlayamadığı ve anlayamadığı için dikkate alınmadığı bir öğeyi kalkınma süreci için harekete geçirebilmeyi gerektirir; akıl-gönül birlikteliği. Akıl-gönül birliğini sağlayan aktörlerin kararlılığı harekete geçirildiği takdirde Bölge kalkınma yolunda en büyük adımı atmış olacaktır.

- Amin, A. ve Robins, K. (1992) "Industrial district and regional development: limits and possibilities", Industrial Districts and Inter-firm Cooperation in Italy içinde, ILO, Geneva.
- Autio, E. vd. (2001) "Entrepreneurial intent among students in Scandinavia and in the USA" Enterprise and Innovation Management Studies, 2(2), 145-160.
- Bock, U. (1992) Risk Society: Towards a New Modernity, Sage Publications, London.
- Berksoy, T. (1981) "Uluslararası ticaret, iktisadi kalkınma ve ithal ikamesi", Toplum ve Bilim, 13, 39-66.
- Boratav, K. (1988) Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Boratav, K. (1983) "Türkiye'de popülizm: 1962-1976 dönemi üzerine notlar", Yapıt, 1, 7-18.
- Bromley, R. (1978) "The Urban Informal Sector: Why is it Worth Discussing?" World Development, 6(9-10), 1033-9.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2003) Yeni Yoksulluk ve Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Ankara.
- Buss, D.D. (1993) "Heaven help us", Nation's Business, 81(11).
- Capecchi, V. (1989) "The informal economy and the development of the flexible specialisation in Emilia-Romagna" The Informal Economy içinde, (der.) Portes, A, Castells, M. ve Benton, L.A., Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Castilla, E. J. (2003) "Networks of venture capital firms in Silicon Valley", International Journal of Technology Management, 25(1/1).
- Cecora, James (2000) "Globalization; Small business; Sustainable development; Businessmen", International Review of Sociology, Vol. 10(1), p83-101.
- Cook, L. (2001) "Challenges to the statistical system", United Nations, Conference for European Statisticians toplantısına sunulan bildiri, 11-13 Haziran 2001, Cenevre, İsviçre.
- Cowling, K. (1999) (Editor) Industrial Policy in Europe: Theoretical Perspectives and Practical Proposals, London, UK: Routledge, 1999
- Enalp, A. (1981) "Import-substitution strategy and foreign capital in Turkey", METU Studies in Development, Özel sayı, Türkiye'de Planlı Kalkınmanın 20 Yılı, 1960-80, 613-33.
- Ender, S. (1998a) "Kentlerdeki enformel örgülenmeler, 'yeni' eğilimler ve kent yoksulları ya da eski hamamdaki yeni taslar", 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık içinde, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, Bilanço 98 dizisi, İstanbul, 107-114.

EK-A: ARAŞTIRMADA KULLANILAN ENDEKSLER ve HESAPLAMA YÖNTEMİ

GAP illerinin Türkiye içerisindeki konumlarını değerlendirirken toplam sekiz tane endeks geliştirdik. Bunlar sırasıyla altyapı, demografi, sağlık, kurumsal yoğunluk, sosyal güvenlik, eğitim, mali ve girişimcilik endeksleridir. Bu endekslerin her biri, farklı sayıdaki göstergeden oluşmuştur. İzleyen sayfalarda her bir endeks kapsamında hangi göstergelerin yer aldığı ayrıntısıyla anlatılmakta ve tüm iller için tüm endeks değerleri verilmektedir.

Burada öncelikle tek tek göstergelerden endeksleri nasıl hesapladığımızı açıklayacağız. Endeksleri geliştirirken kullandığımız hesaplama yöntemini anlatabilmek için, geliştirdiğimiz endekslerden birini örnek olarak ele alacağız.

Örnek olarak geliştirmiş olduğumuz endekslerden birincisini (altyapı endeksi) ele alacağız. İlerideki sayfalarda görülebileceği gibi, altyapı endeksi toplam sekiz göstergenin sonuçlarını içeren toplu bir endekstir. Enerji tüketimi, sanayi parsel sayısı, asfalt yol oranı gibi göstergelerin yer aldığı bu endeksin amacı, bir ilin altyapı başlığı altında yer alabilecek göstergeler açısından ne ölçüde gelişkin olduğunu belirleyebilmektir.

Altyapı endeksinin hesaplanabilmesi için öncelikle her ile ait göstergelerin ortak bir birime indirgenmesi, diğer bir deyişle, kendi içinde bir endeks haline çevrilmesi gereklidir. Örneğin, altyapı endeksinin ilk göstergesi olan "kişi başına elektrik tüketimi" değerini el alalım. Bu değerden bir endeks elde edebilmemiz için her ile ait elektirik tüketimi değerlerinin, 0 ile 1 arasında değişen ortak bir değere indirgenmesi gereklidir. Bunun için her ile ait değer, aşağıdaki formül ile 0-1 arasında bir değer cinsinden ifade edilir:

0 ile ait tüketim değeri - Türkiye'deki minimum değer

Elektrik tüketimi endeksi =

Türkiye'deki maksimum değer - Türkiye'deki minimum değer

Kişi başına elektirik tüketiminde en yüksek değer 6.853 Kwh ile Bilecik, en düşük değer de 189 Kwh ile Bitlis'tir. Bu formül ile her ile ait değerler, Bilecik = 1, Bitlis = 0 olacak şekilde yeniden kodlanmış olur. Altyapı endeksi başlığı altında yer alan sekiz göstergenin tümü bu şekilde 0 ile 1 arasında değer alacak şekilde yeniden düzenlendikten sonra, yapılması gereken bu sekiz gösterge değerinden ortak bir endeks değeri elde edebilmektir. Burada yapılan her bir göstergenin eş ağırlıkta olduğunu varsayımıyla, her bir göstergeden elde edilen değerlerin toplanması ve gösterge sayısına bölünmesidir.

Örneğimizi Adana için verirek:

(a) Kişi başına elektrik enerjisi tüketimi endeksi:

Adana = 1547,81

Maksimum = 6.853 (Bilecik)

Minimum = 189 (Billis)

$A = (1547,81 - 189) / (6853 - 189) = 0,2039$

(b) Kırsal yerleşmelerde asfalt yol oranı (2000);

Adana = 55,56

Maksimum = 97,78 (İstanbul)

Minimum = 5,90 (Tunceli)

$B = (55,56 - 5,90) / (97,78 - 5,90) = 0,5405$

(c) Yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı (2000);

Adana = 91,30

Maksimum = 100,0 (Nevşehir, Kırklareli)

Minimum = 51,49 (Diyarbakır)

$C = (91,30 - 51,49) / (100 - 51,49) = 0,5405$

Geriye kalan diğer beş gösterge de bu yöntemle hesaplandıktan sonra tüm gösterge değerleri toplanır ve gösterge sayısına bölünür:

Adana altyapı endeksi = $0,2039 + 0,5405 + 0,8207 + 0,5111 + 0,4543 + 0,0786 + 0,1651 + 0,7048 = 3,488 = 0,4349$

Bir kez daha vurgulamamız gerekir ki, göstergelerden endekslere giderken her göstergenin eşit ağırlıkta olduğu varsayımı yapılarak, toplam değer, gösterge sayısına bölünmüştür.

Geliştirdiğimiz endeksler aşağıda belirtilen değişkenlerden derlenmiştir:

(1) ALTYAPI ENDEKSİ

(a) Kişi başına elektrik enerjisi tüketimi, kwh (1998);

(b) Kırsal yerleşmelerde asfalt yol oranı (2000);

(c) Yeterli içme suyu götürülen nüfus oranı (2000);

(d) Türkiye Cumhuriyeti Karayolları, asfalt yol oranı (2000);

(e) Onbin kişiye düşen özel otomobil sayısı (2000)

(f) 10.000 kişiye düşen organize sanayi bölgesi parsel sayısı (2000);

(g) 10.000 kişiye düşen küçük sanayi işyeri sayısı (2000);

(h) Elektrik şebekesindeki enerji kaybı, % (1998).

(2) DEMOGRAFİ ENDEKSİ

(a) Doğurganlık hızı (2000);

(b) Ortalama hanehalkı büyüklüğü (2000);

- (c) Kentli nüfus oranı (2000);
- (d) Yıllık ortalama nüfus artış hızı (1990-2000);
- (e) 0-4 yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı (2000);
- (f) 85+ yaş grubunun toplam nüfus içindeki oranı (2000).

(3) SAĞLIK ENDEKSİ

- (a) Bebek ölüm oranı, binde (2000);
- (b) 10.000 kişiye düşen hekim sayısı (2000);
- (c) 10.000 kişiye düşen uzman hekim sayısı (2000);
- (d) 10.000 kişiye düşen diş hekimi sayısı (2000);
- (e) 10.000 kişiye düşen eczane sayısı (2000);
- (f) 10.000 kişiye düşen hastane yatağı (2000).

(4) KURUMSAL YOĞUNLUK ENDEKSİ

- (a) Mali kurumların GSYİH'deki payı (2000);
- (b) Yüksek lisans ve doktoralıların okul bitirenler içindeki payı (2000);
- (c) 10.000 kişiye düşen mesleki ve teknik orta öğretim öğrenci sayısı (2000);
- (d) Mesleki ve teknik orta öğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı (2000);
- (e) 10.000 kırsal nüfus başına düşen tarım kredi kooperatifi sayısı (1997);
- (f) 10.000 kişiye düşen toplu konut kooperatifi üyesi (1997);
- (g) 100.000 kişiye düşen vakıf sayısı (1997);
- (h) 100.000 kişiye düşen dernek sayısı (1997).

(5) SOSYAL GÜVENLİK ENDEKSİ

- (a) 10.000 kişi başına düşen SSK'lı çalışan sayısı (1998);
- (b) 10.000 kişi başına düşen Emekli Sandığı'ndan aylık alanların sayısı (2000);
- (c) 10.000 kişi başına düşen Bağ-Kur'dan aylık alan sayısı (1998).

(6) EĞİTİM ENDEKSİ

- (a) Okur yazar nüfus oranı (2000);
- (b) Kadınlar arasında okur yazarlık oranı (2000);
- (c) 10.000 kişi başına düşen okul öncesi eğitim öğrenci sayısı (1998);
- (d) 10.000 kişi başına düşen ilköğretim öğrenci sayısı (1998);
- (e) Kız çocuklar ilköğretim okullaşma oranı (2000-01 eğitim yılı);
- (f) Liseler okullaşma oranı (2000-01 eğitim yılı);
- (g) Meslek liseleri okullaşma oranı (2000-01 eğitim yılı).

(7) MALİ ENDEKS

- (a) 100.000 kişi başına düşen banka şubesi sayısı (2000);
- (b) Fert başına banka mevduatı, milyon TL (2000);
- (c) Kırsal nüfus başına tarımsal kredi miktarı, milyon TL (2000);
- (d) Fert başına sınıai, ticari ve turizm kredileri miktarı, milyon TL (2000);
- (e) Fert başına belediye giderleri, milyon TL (2000);
- (f) Fert başına genel bütçe gelirleri, milyon TL (2000);
- (g) Fert başına gelir ve kurumlar vergisi miktarı, milyon TL (2000);
- (h) Fert başına kamu yatırımları miktarı, milyon TL (1995-2000).

(8) GİRİŞİMCİLİK ENDEKSİ

- (a) Kişi başına ihracat, ABD doları (1989-98 döneminde yapılan toplam ihracatın, 2000 nüfusuna oranı);
- (b) İhracat artış endeksi (1989-93 dönemi ihracatının, 1994-99 dönemi ihracatına oranı);
- (c) İhracat çeşillenme endeksi (0 = Tek bir sektöre tümüyle bağımlılık; 1 = Türkiye illeri içinde bir sektöre an az bağımlı ya da ihracatı en çeşitli il);
- (d) İşverenlerin toplam çalışan nüfus içindeki oranı (2000);
- (e) 10.000 kişiye düşen kalite belgeli ve TSE belgeli işyeri sayısı (2000);
- (f) 1994-98 döneminde 100.000 kişi başına yapılan patent ve faydalı model başvurusu;
- (g) 10.000 kişi başına 1997-2001 dönemi açılan firma sayısı;
- (h) Açılan/kapanan firma oranı (1997-2001 dönemi);
- (i) 1997-2001 döneminde açılan firmalarda anonim şirketlerin oranı;
- (j) 1997-2000 döneminde açılan firmalarda tarım sektörü oranı;
- (k) 1997-2000 döneminde açılan firmalarda imalat sanayi oranı;
- (l) 1997-2000 döneminde açılan firmalarda toptan ve perakende ticaret dışı servis sektörü oranı;
- (m) 1996-2000 döneminde kişi başına teşvik belgeli yatırım tutarı, 1996 sabit fiyatları, milyon TL;
- (n) Teşvik belgeleri iptal oranı (1996-2000 döneminde verilen teşvik belgelerinden iptal edilenlerin oranı);
- (o) 1996-2000 döneminde 100.000 kişi başına geçerli teşvik belgesi;

EK-B: İLLERE GÖRE ENDEKS DEĞERLERİ:

İl	Altyapı Endeksi	Demografi Endeksi	Sağlık Endeksi	Kurumsal Endeksi	Sosyal Güvenlik Endeksi	Eğitim Endeksi	Mali Endeks	Girişimcilik Endeksi
Adana	0,435	0,641	0,462	0,305	0,382	0,678	0,269	0,297
Adıyaman	0,349	0,477	0,224	0,165	0,107	0,507	0,029	0,270
Afyon	0,578	0,559	0,325	0,319	0,316	0,477	0,116	0,312
Ağrı	0,200	0,293	0,120	0,104	0,033	0,168	0,006	0,217
Antalya	0,524	0,637	0,303	0,310	0,543	0,613	0,119	0,290
Artvin	0,697	0,781	0,918	0,612	0,722	0,805	0,651	0,438
Arsuz	0,507	0,734	0,550	0,362	0,519	0,618	0,198	0,386
Aydın	0,251	0,661	0,361	0,378	0,383	0,646	0,263	0,352
Azıç	0,525	0,721	0,494	0,385	0,520	0,602	0,173	0,311
Balıkesir	0,553	0,737	0,469	0,403	0,556	0,674	0,166	0,346
Bilecik	0,720	0,757	0,327	0,395	0,592	0,701	0,185	0,395
Bingöl	0,212	0,418	0,176	0,195	0,111	0,267	0,115	0,197
Bolu	0,219	0,324	0,185	0,142	0,084	0,164	0,023	0,182
Burdur	0,623	0,722	0,641	0,443	0,732	0,794	0,150	0,444
Burhan	0,638	0,760	0,453	0,415	0,561	0,659	0,149	0,397
Bursa	0,594	0,776	0,483	0,343	0,283	0,715	0,289	0,472
Çanakkale	0,552	0,764	0,454	0,398	0,658	0,648	0,175	0,301
Çankırı	0,429	0,628	0,321	0,366	0,413	0,468	0,080	0,342
Çorum	0,507	0,595	0,317	0,272	0,348	0,533	0,106	0,329
Denizli	0,496	0,695	0,510	0,385	0,596	0,649	0,212	0,379
Diyarbakır	0,133	0,412	0,276	0,148	0,077	0,274	0,085	0,255
Eğirdir	0,551	0,733	0,570	0,516	0,621	0,703	0,188	0,258
Eskişehir	0,448	0,628	0,471	0,309	0,223	0,557	0,073	0,289
Erzincan	0,390	0,609	0,297	0,341	0,277	0,478	0,102	0,253
Erzurum	0,308	0,501	0,277	0,297	0,185	0,412	0,084	0,260
Erzurum	0,578	0,776	0,630	0,401	0,656	0,763	0,215	0,399
Gaziantep	0,557	0,567	0,372	0,169	0,274	0,579	0,099	0,361
Giresun	0,346	0,685	0,333	0,319	0,321	0,473	0,271	0,189
Gümüşhane	0,318	0,544	0,298	0,260	0,255	0,427	0,075	0,168
Hakkâri	0,163	0,277	0,113	0,046	0,053	0,190	0,017	0,279
İzmit	0,507	0,540	0,357	0,212	0,325	0,685	0,107	0,264
İzmir	0,576	0,706	0,606	0,391	0,374	0,567	0,133	0,299
İzmir	0,435	0,655	0,363	0,252	0,350	0,627	0,166	0,318
İzmir	0,475	0,799	0,749	0,487	0,589	0,731	0,655	0,607
İzmir	0,622	0,810	0,754	0,400	0,675	0,730	0,357	0,507
Kars	0,291	0,408	0,186	0,199	0,180	0,497	0,074	0,316
Kastamonu	0,422	0,689	0,404	0,351	0,485	0,480	0,145	0,321
Kayseri	0,575	0,631	0,416	0,315	0,426	0,686	0,154	0,407
Kırşehir	0,625	0,752	0,460	0,351	0,659	0,799	0,192	0,342
Kırşehir	0,638	0,599	0,391	0,302	0,438	0,633	0,105	0,267
Konya	0,549	0,681	0,417	0,343	0,507	0,739	0,511	0,439
Konya	0,532	0,595	0,402	0,352	0,331	0,522	0,106	0,384
Konya	0,527	0,635	0,319	0,360	0,320	0,568	0,101	0,286
Konya	0,371	0,621	0,358	0,239	0,255	0,550	0,073	0,249
Konya	0,548	0,689	0,439	0,291	0,448	0,595	0,127	0,302
Konya	0,441	0,498	0,278	0,202	0,156	0,542	0,070	0,323
Konya	0,257	0,348	0,190	0,118	0,080	0,297	0,036	0,277
Konya	0,494	0,753	0,515	0,366	0,704	0,702	0,276	0,381
Konya	0,189	0,296	0,122	0,117	0,083	0,158	0,019	0,208
Konya	0,592	0,589	0,378	0,320	0,485	0,608	0,148	0,304
Konya	0,598	0,543	0,314	0,352	0,355	0,530	0,089	0,248
Konya	0,309	0,588	0,310	0,231	0,255	0,445	0,069	0,255
Konya	0,324	0,658	0,379	0,349	0,404	0,580	0,117	0,276

Sakarya	0,515	0,668	0,384	0,325	0,550	0,650	0,151	0,337
Samsun	0,421	0,598	0,418	0,297	0,423	0,607	0,139	0,273
Siirt	0,244	0,270	0,201	0,148	0,128	0,208	0,015	0,217
Sinop	0,412	0,671	0,287	0,330	0,572	0,593	0,143	0,295
Sivas	0,440	0,551	0,307	0,296	0,420	0,517	0,116	0,296
Tekirdağ	0,607	0,761	0,428	0,349	0,611	0,745	0,194	0,408
Tokat	0,452	0,521	0,246	0,245	0,224	0,471	0,062	0,272
Trabzon	0,318	0,660	0,434	0,332	0,296	0,521	0,110	0,244
Tunceli	0,185	0,644	0,336	0,280	0,226	0,567	0,271	0,194
Şanlıurfa	0,315	0,406	0,254	0,144	0,033	0,192	0,047	0,275
Uşak	0,581	0,689	0,404	0,331	0,586	0,669	0,144	0,341
Van	0,202	0,289	0,167	0,150	0,056	0,189	0,017	0,232
Yozgat	0,468	0,524	0,230	0,261	0,310	0,478	0,061	0,344
Zonguldak	0,478	0,583	0,430	0,357	0,354	0,700	0,186	0,297
Aksaray	0,531	0,549	0,284	0,277	0,234	0,517	0,076	0,231
Bayburt	0,379	0,472	0,218	0,337	0,230	0,523	0,092	0,270
Karaman	0,599	0,644	0,321	0,411	0,443	0,589	0,091	0,360
Kırıkkale	0,389	0,646	0,357	0,272	0,282	0,630	0,118	0,223
Batman	0,158	0,363	0,146	0,107	0,060	0,267	0,017	0,207
Şırnak	0,126	0,237	0,142	0,097	0,027	0,086	0,024	0,243
Bartın	0,364	0,584	0,310	0,357	0,222	0,565	0,120	0,247
Ardahan	0,208	0,444	0,082	0,295	0,093	0,526	0,066	0,272
Iğdır	0,261	0,437	0,160	0,273	0,132	0,401	0,081	0,255
Yalova	0,519	0,744	0,365	0,458	0,485	0,831	0,191	0,270
Karabük	0,386	0,713	0,329	0,428	0,340	0,671	0,161	0,265
Kilis	0,404	0,546	0,223	0,267	0,299	0,605	0,046	0,225
Osmaniye	0,413	0,603	0,212	0,246	0,167	0,614	0,048	0,256
Düzce	0,472	0,626	0,410	0,426	0,724	0,761	0,101	0,396

■

Yeni
Kalkınmacılık:
Bölgesel
Kalkınmada
Araçlar

EK-C: GAP İLÇELERİNE GÖRE ENDEKS DEĞERLERİ ve ENDEKS BİLEŞENLERİ

İlçe	Eğitim Endeksi	Tarımsal Verimlilik Endeksi	Demografi Endeksi	İktisadi Kalkınma Endeksi	Kadının Toplumsal Konumu
Adıyaman					
Merkez	0,9387	0,4007	0,7884	0,3714	0,8352
Besni	0,7806	0,3872	0,6875	0,1593	0,5913
Çelikhan	0,8395	0,2397	0,6850	0,1297	0,5397
Gerger	0,4195	0,1311	0,3528	0,0569	0,2883
Göbbaşı	0,8395	0,2135	0,7033	0,1979	0,6713
Kahta	0,6186	0,2836	0,6184	0,1942	0,4816
Samsat	0,7673	0,0309	0,6593	0,1432	0,5160
Sincik	0,4052	0,1797	0,4828	0,0494	0,2610
Tut	0,7029	0,0810	0,6865	0,1138	0,6144
Diyarbakır					
Merkez	0,7958	0,4271	0,7702	0,4644	0,7868
Bismil	0,3864	0,1807	0,5687	0,1116	0,3158
Çermik	0,4725	0,1253	0,4895	0,1207	0,3316
Çınar	0,2335	0,0673	0,4053	0,1078	0,1474
Çüngüş	0,5904	0,2367	0,5105	0,1725	0,4336
Dicle	0,2125	0,0904	0,5421	0,0882	0,1074
Eğil	0,1444	0,0336	0,4655	0,0821	0,1118
Ergani	0,5483	0,3405	0,6142	0,2010	0,3823
Hani	0,2146	0,1534	0,4689	0,0759	0,1648
Hazro	0,2393	0,0819	0,4809	0,0796	0,1928
Kocaköy	0,2472	0,0363	0,5509	0,0961	0,1648
Kulp	0,3524	0,0914	0,5473	0,0844	0,2249
Lice	0,3389	0,1081	0,5450	0,1811	0,1686
Silvan	0,3100	0,0342	0,5791	0,0927	0,2292
Gaziantep					
Şahinbey	0,8736	0,2220	0,7982	0,8396	1,0000
Şehitkamil	0,9805	0,1194	0,8072	0,7245	0,9114
Araban	0,6048	0,1103	0,6001	0,1419	0,4761
İslahiye	0,7902	0,3342	0,6813	0,1728	0,5723
Karkamış	0,6776	0,0914	0,5913	0,0983	0,4647
Nizip	0,6762	0,1239	0,6787	0,3671	0,5520
Nurdağı	0,6044	0,2863	0,6773	0,0964	0,4520
Oğuzeli	0,7002	0,3152	0,6112	0,3059	0,5043
Yavuzeli	0,5833	0,1054	0,6133	0,0957	0,4414

■ Yeni Kalkınmacılık Bölgesel Kalkınmada Arayışlar

Mardin					
Merkez	0,8246	0,2170	0,6539	0,3867	0,6537
Dargeçit	0,3354	0,0446	0,4420	0,1155	0,2443
Derik	0,3906	0,1356	0,5090	0,0884	0,2422
Kızıltepe	0,5077	0,0376	0,6209	0,1777	0,3755
Mazıdağı	0,4135	0,1179	0,4614	0,1461	0,2531
Midyat	0,6004	0,0826	0,6114	0,1520	0,4030
Nusaybin	0,4944	0,2238	0,5867	0,2031	0,4308
Ömerli	0,4856	0,0868	0,4498	0,1783	0,3295
Savur	0,3747	0,0401	0,4274	0,1342	0,2317
Yeşilli	0,4838	0,0789	0,5464	0,2480	0,4551
Siirt					
Merkez	0,7273	0,2329	0,6747	0,4654	0,6278
Aydınlar	0,5509	0,1098	0,5261	0,1608	0,3450
Baykan	0,4254	0,0856	0,4237	0,0965	0,3095
Eruh	0,4573	0,0985	0,4102	0,2223	0,2433
Kurtalan	0,4227	0,1111	0,4692	0,2025	0,3308
Pervari	0,1552	0,1935	0,3480	0,1016	0,0377
Şirvan	0,2619	0,2089	0,2859	0,0982	0,1578
Şanlıurfa					
Merkez	0,6668	0,3806	0,7014	0,3720	0,4596
Akçakale	0,2314	0,1753	0,6073	0,0909	0,1439
Birecik	0,6256	0,1357	0,6320	0,2260	0,4619
Bozova	0,4934	0,1880	0,6071	0,3359	0,3258
Ceylanpınar	0,4212	0,3244	0,6237	0,1524	0,3106
Halfeti	0,5382	0,0260	0,4709	0,0608	0,3755
Harran	0,0234	0,0319	0,5768	0,0382	0,0000
Hilvan	0,4477	0,2101	0,5941	0,0756	0,2993
Siverek	0,3943	0,1247	0,6335	0,1334	0,2547
Suruç	0,4234	0,2431	0,6034	0,1573	0,2788
Viranşehir	0,3698	0,3739	0,7246	0,1263	0,2529
Batman					
Merkez	0,6619	0,2405	0,7081	0,4973	0,6596
Beşiri	0,3848	0,3306	0,4205	0,1713	0,3132
Gercüş	0,5048	0,0919	0,4436	0,0905	0,3102
Hasankeyf	0,5084	0,0248	0,4272	0,1498	0,3149
Kozluk	0,4004	0,0295	0,4984	0,0632	0,3282
Sason	0,3135	0,0283	0,4465	0,0817	0,2432

Şırnak					
Merkez	0,6176	0,0949	0,6371	0,3349	0,3908
Beytüşşebap	0,3472	0,1117	0,4743	0,1366	0,1614
Cizre	0,3263	0,0096	0,5185	0,3061	0,2853
Güçlükonak	0,3338	0,0000	0,4560	0,1726	0,1232
İdil	0,2697	0,0267	0,3702	0,1211	0,1739
Silopi	0,3363	0,0209	0,5028	0,2655	0,2124
Uludere	0,4522	0,1950	0,4636	0,2093	0,1868
Kilis					
Merkez	0,9017	0,6658	0,7207	0,5331	0,7066
Elbeyli	0,6984	0,2291	0,5827	0,2147	0,4827
Musabeyli	0,4827	0,2271	0,4600	0,0617	0,3241
Polateli	0,5895	0,1719	0,4550	0,0645	0,3924

(1) GAP ilçeleri eğitim endeksi:

(a) Okuma yazma oranı, 2000;

(b) Erkek okur yazarlığı ile kadın okur yazarlığı arasındaki fark, 2000
(erkekler arası okur yazar oranı eksi kadınlar arası okur yazarlık oranı);

(b) Üniversite mezunları oranı, 2000.

(2) GAP ilçeleri demografi endeksi:

(a) Ortalama hane halkı büyüklüğü, 2000;

(b) Kadın çocuk oranı, 2000 (15-49 doğurgan çağıdaki kadın başına düşen 0-4 yaş çocuk sayısı);

(c) 1990-2000 dönemi nüfus artış hızı;

(d) 2000 yılı kenli nüfus oranı;

(e) 0-4 yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı;

(f) 65+ yaş grubunun toplam nüfus içindeki payı.

(3) GAP ilçelerinde kadının toplumsal konumuna ilişkin göstergeler:

(a) Tarım dışı sektörlerde çalışan kadın oranı;

(b) Okur yazar kadın oranı.

(4) GAP ilçeleri tarımsal verimlilik endeksi

(a) Tarla ürünleri verimliliği, kg/ha (2000);

(b) Meyve bahçeleri verimliliği, kg/ha (2000);

(c) Sebze bahçeleri verimliliği, kg/ha (2000).

(5) GAP ilçeleri iktisadi kalkınma endeksi:

(a) Kişi başına GSYİH, ABD\$ 1996;

(b) GSYİH'de tarımın payı, 2000;

(c) GSYİH'de imalat sanayinin payı, 2000;

(d) GSYİH'de mali kurumların payı, 2000.

EK-D: GAP İLÇELERİNDE ŞARTLI NAKİT YARDIMINDAN YARARLANAN AİLELER

İlin Adı	Toplam Hanehalkı Sayısı	ŞNY'den Yararlanan Aile Sayısı	ŞNY'den Yararlanan Hane Oranı
Adıyaman			
Merkez	45.920	2.975	6,48
Besni	16.134	941	5,83
Çelikhan	2.869	766	26,70
Gerger	4.254	1.037	24,38
Gölbashi	9.897	787	7,95
Kahta	18.064	1.414	7,83
Samsat	1.944	440	22,63
Sincik	2.994	766	25,58
Tut	2.501	281	11,24
Diyarbakır			
Merkez	117.895	5.985	5,08
Bismil	15.714	874	5,56
Çermik	7.582	1.324	17,46
Çınar	7.242	933	12,88
Çüngüş	2.771	438	15,81
Dicle	5.642	1.318	23,36
Eğil	3.096	449	14,50
Ergani	15.436	2.928	18,97
Hani	4.030	865	21,46
Hazro	2.658	239	8,99
Kocaköy	1.685	732	43,44
Kulp	5.047	1.340	26,55
Lice	3.268	921	28,18
Silvan	13.142	1.241	9,44

Gaziantep			
Şahinbey	110.741	6.186	5,59
Şehitkamil	79.609	6.723	8,45
Araban	5.786	0	0,00
İslahiye	14.221	120	0,84
Karkamış	2.101	0	0,00
Nizip	21.037	12	0,06
Nurdağı	5.923	552	9,32
Oğuzeli	5.141	64	1,24
Yavuzeli	3.654	1.416	38,75
Mardin			
Merkez	17.322	146	0,84
Dargeçit	3.372	94	2,79
Derik	7.261	0	0,00
Kızıltepe	23.184	0	0,00
Mazıdağı	3.727	77	2,07
Midyat	15.096	83	0,55
Nusaybin	13.565	0	0,00
Ömerli	2.172	0	0,00
Savur	4.750	0	0,00
Yeşilli	1.991	0	0,00
Siirt			
Merkez	15.785	755	4,78
Aydınlar	614	0	0,00
Baykan	3.727	6	0,16
Eruh	1.947	851	43,71
Kurtalan	6.823	152	2,23
Pervari	3.340	1.111	33,26
Şirvan	2.627	615	23,41

GAP BÖLGESİ İLÇELERİ

ADİYAMAN

Merkez
Besni
Çelikhán
Gerger
Gölbáşı
Kahta
Samsat
Sincik
Tut

DIYARBAKIR

Merkez
Bismil
Çermik
Cinar
Cüngüş
Dicle
Eğil
Ergani
Hani
Hazro
Kocaköy
Kulp
Lice
Silvan

GAZİANTEP

Şahinbey
Şehitkamil
Araban
Istahiyé
Karkamış
Nizip
Nurdağı
Oğuzeli
Yavuzeli

MARDİN

Merkez
Darğegit
Derik
Kuziltepe
Mazıdağı
Midyat
Nusaybin
Ömerli
Savur
Yeşilli

ŞİİRT

Merkez
Aydınlar
Baykan
Eruh
Kurtalan
Pervari
Şirvan

ŞANLIURFA

Merkez
Akçakale
Birecik
Bozova
Ceylanpınar
Halfeti
Harran
Hilvan
Siverek
Suruç
Viranşehir

BATMAN

Merkez
Beşiri
Gercüş
Hasankeyf
Kozluk
Sason

ŞIRNAK

Merkez
Beytüşşebap
Cizre
Güçlükonak
İdil
Silopi
Uludere

KİLİS

Merkez
Elbeyli
Musabeyli
Polateli

GAP-GİDEM

Girişimci Destekleme Merkezleri

GAP - GİDEM
Girişimci Destekleme Merkezleri Projesi
Proje Koordinasyon ve Yönetim Birimi
Willy Brandt Sok.No:5
Çankaya 06680 Ankara - Türkiye
Tel: 0 312 440 50 25
Faks: 0 312 441 23 86
Web: www.gidem.org

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği
Uğur Mumcu Cad. No: 88
Gaziosmanpaşa, Ankara - Türkiye
Tel: 0 312 446 55 11
Faks: 0 312 446 67 37
Web: www.deltur.cec.eu.int

T.C. Başbakanlık
Güneydoğu Anadolu Projesi
Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
Willy Brandt Sok. No: 5
Çankaya 06680 Ankara - Türkiye
Tel: 0 312 442 23 24
Faks: 0 312 440 13 84
Web: www.gap.gov.tr

UNDP Türkiye Temsilciliği
Birleşmiş Milletler Binası,
Birlik Mahallesi, 2. Caddesi No: 1
Çankaya 06610 Ankara - Türkiye
Tel: 0 312 454 11 00
Faks: 0 312 496 14 63
Web: www.undp.org.tr

Adıyaman
GİDEM
Yahya Kemal Cad.
No: 1/C. 02100 Adıyaman - Türkiye
Tel: 0 416 216 02 65
Faks: 0 416 216 90 05
e-posta: adiyaman@gidem.org

Diyarbakır
GİDEM
Kültür Sarayı Kat: 5
21100 Diyarbakır - Türkiye
Tel: 0 412 228 61 32
Faks: 0 412 228 39 45
e-posta: diyarbakir@gidem.org

Mardin
GİDEM
Eski Emniyet Müd. Binası
Meydanbaşı Mardin - Türkiye
Tel: 0 482 212 44 22
Faks: 0 482 213 50 03
e-posta: mardin@gidem.org

Şanlıurfa
GİDEM
Yusuflapaşa Mah. Sarayönü Cad.
Bayaşlan İğhacı No: 147 Kat: 4-5
61200 Şanlıurfa - Türkiye
Tel: 0 414 215 01 95
Faks: 0 414 215 01 97
e-posta: sanliurfa@gidem.org

